

KERIA. Studia Latina et Graeca
XIII 1, 2011

VSEBINA

RAZPRAVE

- I. POLITIKA, ZGODOVINA, GLEDALIŠČE: OD AJSHILOVIH PERŽANOV DO SENEKI
PRIPISANE OKTAVIJE
(Prispevki z 2. Grošljevega simpozija, Kamnik, 16. oktobra 2010)

Brane Senegačnik: *Oči in slepe pege časa. O političnem/ideološkem in religioznem obzorju
interpretacije Ajshilovih Peržanov*

Alenka Cedilnik: *Zgodovinsko ozadje Seneki pripisane Oktavije*

Aleš Maver: *Peržani in Hermanova bitka: dva vojaška spopada na odru*

- II. Jerneja Kavčič: *Med sinhronim in diahronim pogledom: nekaj problemov skladnje
nedoločnika v helenistični in bizantinski dobi*

PREVODI

Iz *Carmina Burana*. CB 185 in 200 (prevod Blaž Strmole)

Gottfried Wilhelm Leibniz: *O temeljnem izvoru stvari* (prevod Kristina Tomc)

ESEJI IN REFLEKSIJE

Alojz Rebula: *Moj odnos do antike*

OCENE

Aristotel: *Politika. Spremna beseda, komentar in prevod Matej Hriberšek*. (Valentin Kalan)

*Vpletel bom belo vijolico. Antologija helenističnega epigrama. Prevod, opombe in spremna
študija Jelena Isak Kres*. (Nada Grošelj)

Gian Biagio Conte: *Zgodovina latinske književnosti. Od začetkov do padca rimskega cesarstva.
Prevod dr. Barbara Zlobec del Vecchio, Nadia Marincic Maniaco, Nadja Rebec, Lidia Rupel
Concina, Neva Zaghet in Sonia Zupancich. Predgovor Marko Marinčič*. (Kristina Tomc)

Jerneja Kavčič: *Novogrška slovnica*. (Živa Borak)

LATINŠČINA V GIMNAZIJI

Neža Vilhelm: *Dum docent, discunt*

VARIA

Nada Grošelj: *Ekскурzija Društva za antične in humanistične študije: kulturnozgodovinska pot
Čez Most po modrost*

ISSN 1580-0261

9

789612 373627

XIII 1, 2011

K E R I A

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XIII, številka 1, Ljubljana 2011

KERIA. Studia Latina et Graeca

ISSN 1580-0261

Glavna in odgovorna urednika / Editors-in-Chief
Jerneja Kavčič in / and Marko Marinčič

Uredniški odbor / Editorial Board
Nada Grošelj, Valentin Kalan, Stanko Kokole, Aleš Maver, Marjeta Šašel Kos,
Janja Žmavc

Uredniški svet / Editorial Council
Rajko Bratož, Alenka Cedilnik, Varja Cvetko Orešnik, Kajetan Gantar,
Matej Hriberšek, Gorazd Kocijančič, Brane Senegačnik, Vladimir Simič,
Primož Simoniti, Svetlana Slapšak, Maja Sunčič, Agata Šega, Barbara Šega
Čeh, Miran Špelič, Boris Vezjak, Tadej Vidmar, Sonja Weiss, Franci Zore,
Igor Ž. Žagar

Jezikovni pregled / Language Advisor
Nada Grošelj (angleščina / English)

Koncept naslovnice / Frontpage Design
Ana Movrin

Izdajatelj / Issued by
Društvo za antične in humanistične študije Slovenije
The Slovenian Society for Ancient and Humanist Studies, Ljubljana
Naslov / Address
Društvo za antične in humanistične študije Slovenije (Keria)
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
Tel. / Phone (+386-1-)241-1416; *faks / fax* (+386-1-)241-1421
E-pošta / E-mail keria@dahs.si
Spletna stran / Web site www.dahs.si

Založnik / Publisher Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Spletna stran / Web site <http://www.ff.uni-lj.si/fakulteta/zalozbainknjigarna/zalozbainknjigarna.html>
Odgovorna oseba založnika / For the Publisher: Andrej Černe, dekan / Dean
of Faculty

Naročanje / Ordering
Knjigarna Filozofske fakultete UL, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
Tel. / Phone (+386-1-)241-1119
E-pošta / email knjigarna@ff.uni-lj.si

Cena posamezne številke / Single Issue Price: 10 €
Letna naročnina / Annual Subscription: 18 € (za študente Filozofske fakultete
UL 10 €)

© Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani & Društvo
za antične in humanistične študije Slovenije

Tisk / Printing
Birografika Bori d.o.o., Ljubljana

Naklada / Circulation: 250

*Revija izhaja s podporo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije. / The
journal is published with the support of Slovenian Book Agency.*

Na naslovnici: Perzijski stražar. Relief iz časa Kserksa (486-464 pr. Kr.).
Museum of Fine Arts, Boston.

STUDIA LATINA ET GRAECA

Letnik XIII, številka 1, Ljubljana 2011

KERIA

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(37/38)(082)
94(37/38)(082)

GRČIJA skozi rimske oči v dobi cesarstva : tematska številka ob
trideseti obletnici smrti Milana Grošlja / uredila Nada Grošelj. -
Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010. - (Keria
: studia Latina et Graeca ; 2010, 1)

ISBN 978-961-237-362-7
1. Grošelj, Nada
251422464

Vsebina

RAZPRAVE

I.

POLITIKA, ZGODOVINA,

PERŽANOV DO SENEKI PRIPISANE OKTAVIJE

(Prispevki z 2. Grošljevega simpozija, Kamnik, 16. oktobra 2010)

- Brane Senegačnik: *Oči in slepe pege časa. O političnem/ideološkem in religioznem obzorju interpretacije Ajshilovih Peržanov* 9
- Alenka Cedilnik: *Zgodovinsko ozadje Seneki pripisane Oktavije* 29
- Aleš Maver: *Peržani in Hermanova bitka: dva vojaška spopada na odru* ... 41

II.

- ~~Matej Kavčič~~ *Matej Kavčič in diahronim pogledom: nekaj problemov skladnje nedoločnika v helenistični in bizantinski dobi* 55

PREVODI

- Iz *Carmina Burana*. CB 185 in 200 (prevod Blaž Strmole) 79
- Gottfried Wilhelm Leibniz: *O temeljnem izvoru stvari* (prevod Kristina Tomc) 83

ESEJI IN REFLEKSIJE

- Alojz Rebula: *Moj odnos do antike* 91

OCENE

- Aristotel: *Politika. Spremna beseda, komentar in prevod Matej Hriberšek.* (Valentin Kalan) 97
- Vpletel bom belo vijolico. Antologija helenističnega epigrama.* Prevod, opombe in spremna študija Jelena Isak Kres. (Nada Grošelj) ... 101
- Gian Biagio Conte: *Zgodovina latinske književnosti. Od začetkov do padca rimskega cesarstva.* Prevod dr. Barbara Zlobec del Vecchio, Nadia Marincic Maniaco, Nadja Rebec, Lidia Rupel Concina, Neva Zaghet in Sonia Zupancich. Predgovor Marko Marinčič. (Kristina Tomc) 105
- Jerneja Kavčič: *Novogrška slovnica.* (Živa Borak) 111

LATINŠČINA V GIMNAZIJI

- Neža Vilhelm: *Dum docent, discunt* 117

VARIA

- Nada Grošelj: *Ekskurzija Društva za antične in humanistične študije: kulturnozgodovinska pot Čez Most po modrost* 141

Contents

ARTICLES

I. POLITICS, HISTORY, THE

PERSIANS TO PSEUDO-SENECAN OCTAVIA (Proceedings of
the 2nd Grošelj Symposium, Kamnik, October 16, 2010)

Brane Senegačnik: *Eyes and Blind Spots of Time. On the Political/
Ideological and Religious Horizons of Interpreting Aeschylus' Persians* ... 9

Alenka Cedilnik: *The Historical Background to the Pseudo-Senecan
Octavia* 29

Aleš Maver: *The Persians and Die Hermannsschlacht: Two Military
Clashes Onstage* 41

II. JERNEJA KAVČIČ

*Barneja Kavčič: Synchronic and Diachronic View: Some Problems
of the Syntax of the Infinitive in the Hellenistic and Byzantine Periods* ... 55

TRANSLATIONS

From *Carmina Burana*. CB 185 and 200 (translated by Blaž Strmole) 79

Gottfried Wilhelm Leibniz: *On the Ultimate Origin of Things*
(translated by Kristina Tomc) 83

ESSAYS AND REFLECTIONS

Alojz Rebula: *My Attitude to Antiquity* 91

REVIEWS

Aristotle: *Politics. Introduction, notes and translation by Matej Hriberšek.*
(Valentin Kalan) 97

I Will Twine the White Violet. An Anthology of Hellenistic Epigram.
Translation, notes and afterword by Jelena Isak Kres. (Nada Grošelj) ... 101

Gian Biagio Conte: *Latin Literature: A History. Translated by Barbara
Zlobec del Vecchio PhD, Nadia Marincic Maniaco, Nadja Rebec,
Lidia Rupel Concina, Neva Zaghet, and Sonia Zupancich.*
Introduction by Marko Marinčič. (Kristina Tomc) 105

Jerneja Kavčič: *Modern Greek Grammar.* (Živa Borak) 111

TEACHING LATIN IN HIGH SCHOOL

Neža Vilhelm: *Dum docent, discunt* 117

VARIA

Nada Grošelj: *An Excursion Organised by the Slovenian Society for
Ancient and Humanist Studies: The Cultural and Historical Trail
of Most na Soči* 141

Razprave

I. POLITIKA, ZGODOVINA, GLEDALIŠČE:
OD AJSHILOVIH *PERŽANOV* DO SENEKI
PRIPISANE *OKTAVIJE*
(Prispevki z 2. Grošljevega simpozija,
Kamnik, 16. oktobra 2010)

Brane Senegačnik

Oči in slepe pege časa. O političnem/ ideološkem in religioznem obzorju interpretacije Ajshilovih *Peržanov*

I. NOVI ŽARGON PRAVŠNJOSTI

»Vsi bogovi so človeške stvaritve. Žal mi je, če želim vernike katerekoli vrste, ko tako začenjam ta članek, a tako je. Bogovi so kolektivne predstave, stoletja, če ne tisočletja stare kristalizacije domišljijaskih človeških prizadevanj, da bi identificirali, opisali, sprejeli in poskušali nadzorovati neštete vidike tega, kar pomeni biti človeško bitje.« Tako začenja svojo razpravo o Pitij-skem Apolonu J. K. Davies.¹ Razprava je izšla v zborniku, v katerem sodelujejo ugledna, celo najuglednejša imena sodobnih klasičnih študijev in ki nosi spoznavno nadvse ambiciozen in optimističen naslov *What is a God?* In tak je tudi samozavestni, intrasingenti, za vsak dvom nedostopni ton Daviesovih sicer v duhu časa korektnih, celo vljudnih besed... Ta postavka se nam bržkone zdi samoumevna, nevprašljiva, tako da najbrž sploh ne pomislimo, kako ostro in apodiktično zarisuje epistemični okvir ukvarjanja z grško tragedijo. Da interpretu preči obravnavo transcendentne izkušnje, ki preči tragiškega subjekta, če se malo poigram z besedami in uporabim priljubljen izraz slovenskih lacanovcev še v zastarelem naravnem pomenu. Povedano v navadnem jeziku: tako začrtano interpretativno obzorje izključuje izkušnjo nadmiselnega, miselno nezapopadljivega, neobvladljivega, kar je v bistvu transcendenca. Onemogoča upoštevanje tistega, kar je skorajda edina tema, ki je skupna vsem ohranjenim tragedijam in ki je njihova zveza z religioznim okvirom.

¹ »The Moral Dimension«, 43.

Zdaj pa si samo za hip predstavimo nepredstavljivo, namreč to, da bi se razprava v uglednem mednarodnem znanstvenem zborniku danes začela s stavkom: »Vsi ljudje in vse stvari so božje stvaritve.« Zveni komično? Niti ne, saj je predaleč od predstavljivega, pa čeprav gre samo za natančen analogon oziroma za vsebinski negativ Daviesovega stališča. Samoumevnost, s katero eno izhodišče brezmiselno sprejemamo, drugo pa zavračamo, je del nepisanih pravil ali običajev sodobnih kulturnih institucij. Ali bolje rečeno: je atmosferski pojav sodobnega intelektualnega življenja. Na to kažejo podobne (eksplicitne ali implicitne) miselne predpostavke nekaterih pomembnih interpretov antične literature, ki nikakor ne izražajo tako radikalne kulturno-materialistične vere kot J. K. Davies. Tudi zelo zmerni in teoretično odprti Mark Griffith v komentarju *Antigone* npr. ugotavlja, da je problem posmrtnega življenja v tej drami anahronistično vnesen v interpretacijo in nima veliko podlage v besedilu (značilno je tudi, da kljub sicer izredni informativnosti ne navede imen tistih »few scholars«, ki so se osredotočili na ta problem).² Toda resnici na ljubo glavna junakinja sama *večkrat povsem eksplicitno* pove, da je to motiv njenega dejanja.³ Poleg tega je to vprašanje izredno tesno povezano z nedvomno središčno problematiko celotnega dela, s pravicami Hadesa v kozmosu, s pripadnostjo človeka obema svetovoma.

To je skladno s premestitvijo fokusa interpretativnega interesa v sodobnih klasičnih študijih: ta se je s teksta premaknil na kontekst, kot je velike spremembe jedrnato opisal E. Segal.⁴ Pobude za te spremembe niso avtohtone, niso vzniknile na področju klasičnih študijev ali klasične filologije, ampak so bile privzete iz dominantnih tokov »humanistike«,⁵ »kulturologije« in »antropologije« in marljivo, včasih tudi nekoliko naivno adaptirane.⁶ Filologi so se naučili pojmov drugega (Drugega), drugačnosti, interkulturalnosti, strukture, nezavednega, začeli so jih vneto uporabljati in so postali več kot filologi: postali so kulturologi. K tej konceptualni in metodološki adaptaciji jih je vodila skrb (ali morda kompleks) za to, da bi klasični študiji ne izgubili stika s časom, da bi bili v njegovem duhu. Premik je bil razumljiv in v marsičem ploden: zlasti je pomnožil vsakvrstno vedenje o antični družbi. Vendar pa ga zaradi tega kljub velikemu obsegu še ne moremo razumeti kot abso-luten na-

2 *Sophocles: Antigone*, 40, op. 119.

3 Npr. *Antigona* 72–6; 890–2; 925–6.

4 Segal, »Introduction«, 4. Za opis sprememb na področju interpretacije atiške tragedije prim. Griffin, »Sophocles and the Democratic City«, zlasti 73–6.

5 To je povsem zasilna oznaka, ki se nanaša na tradicionalno poimenovanje področja, vendar sploh ne odraža miselnih obzorij in metodologije tokov, kakršni so npr. freudo-lakanovska psihoanaliza, dekonstrukcija, novi historizem in različne kulturnomaterialistične teorije. Pogojno bi jih lahko strnili v oznako poststrukturalizem, vendar bi to zahtevalo obširna dodatna pojasnila. Seveda ne gre za nedolžen problem: takšni ali drugačni izrazi in pojmi niso le legitimacija »ideološke pripadnosti«, temveč izražajo odnos do resničnosti in določajo interpretacijsko obzorje ali – tu smo že sredi problema – teoretsko polje.

6 Za zelo zgoščen in precizen oris trendov novega historizma in drugih sodobnih kulturnomaterialističnih literarnih teorij in njihovega izhodišča prim. izvrstno razpravo Alena Širca »Foucaultovi pogledi na literaturo«, zlasti 55.

predek in ga imeti za samoumevnega.⁷ Dejansko se je zgodila zamenjava epistemološkega okvira oziroma – kot je pri literarnih študijih primerneje reči – sprememba interpretativnega obzorja. Ta sprememba ne izvira iz imanentne logike znanosti, temveč iz spremembe v samorazumevanju in posledično v razumevanju zgodovine in kulture, zato je predvsem izraz prevladujoče mentalitete časa. Obravnavana literarnih besedil v tem obzorju pa je marsikdaj privedla tudi k opuščanju bolj razvitih metod ali, preprosto povedano, k ponostavljenemu branju. Na to se mi zdi še posebej potrebno opozoriti, ker so imeli ravno klasični filologi v zgodovini pomembno vlogo pri snovanju kompleksnejših, visoko senzibilnih metod interpretacije. Tako je npr. znameniti prevajalec *Antigone*, izdajatelj Pindarja in vsestranski starinoslovec Augustus Boeckh postavil tiste temelje hermenevtičnega raziskovanja besedila,⁸ s katerih je mogoče zastavljati nadvse tehtna vprašanja o veljavnosti nekaterih danes dominantnih poststrukturalističnih interpretativnih modelov.⁹

II. KAJ JE »INTERPRETACIJA V RELIGIOZNEM OBZORJU«?

Temu želim dodati še drug, v primeru *Peržanov* pomembnejši pomislek. Neizbežnost *apropriacije* smisla izvira iz ontološke vloge bralca/interpreta pri konstituiranju pomena in to dejansko legitimira različne interpretativne interese. Vendar pa je interpretativna *svoboda* omejena vsaj s smiselnostjo ali relevantnostjo interpretacije.¹⁰ Ta meja sicer ni vselej vnaprej razvidna in do-

7 Seveda ta premik ni bil absoluten: tudi »tradicionalno« orientirana filologija beleži v zadnjih desetletjih pomembne dosežke. Naj omenim le enega: ko govorimo o Ajshilu, zagotovo pomeni velik napredek na področju tekstne kritike Westova kompletna izdaja Ajshilovih tragedij (*Aeschyli tragoediae*) skupaj s knjigo njegovih spremnih študij (*Studies in Aeschylus*).

8 V postumno izdani *Enzyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*.

9 To najnazorneje kaže plodna uporaba klasičnih tez hermenevtike Manfrieda Franka v številnih delih, še posebej pa v delu *Das Sagbare und das Unsagbare*, kjer najdemo tudi nadvse tehtne misli o mejah hermenevtike pri interpretaciji poezije. O pomenu Boeckhove hermenevtične metode med drugim govori tudi to, da ji filozof takšnega formata, kot je bil Wilhelm Dilthey, »ni imel česa bistvenega dodati in je videl svoj nalogo v dokazovanju njene filozofske upravičenosti«, prim. Seeböhm, »Boeckh and Dilthey«, 325.

10 Pri interpretaciji historičnih literarnih del poskušamo na podlagi poskusa rekonstrukcije duhovnozgodovinskega oziroma kulturnega obzorja, v katerem so nastala, ugotoviti njihovo izvirno namembnost in funkcionalnost. To je zagotovo zelo pomembno za relevantnost interpretacije, vendar ta način še ne moremo začrtati radija *mogočega* učinkovanja historične literarne umetnine (za izjemno zgoščen prikaz teh problemov glej Hirsch, *Načela tumačenja*, 267–97). Teoretsko določanje izvirne namembnosti in funkcionalnosti se namreč danes povečini giblje izključno na ravni *historične artikulacije* eksistencialnih tem in ostaja strogo v obzorju resničnosti, ki je izčrpno izrazljiva z diskurzom radikalno sociologizirane antropologije. Vendar je velika literarna, pa tudi nekatera filozofska dela mogoče razumeti kot *historično pogojene artikulacije univerzalne neodgovorljivih vprašanj* oziroma ključnih eksistencialnih tem, kot so smrt, transcendenca, smisel življenja (ali kot nekakšne »zorne kote«, v katerih se v umetniških doživljajih razkriva resničnost). V njih lahko vidimo, če uporabim Jaspersov izraz, *šifre transcendence* (S tem izrazom – *Chiffren der Transcendenz* – je naslovljena postumno izdana knjiga, v kateri so zbrana njegova zadnja predavanja). V tej perspektivi »odgovarjajo« celo na vprašanja, ki se v družbi, kjer so nastala, sploh ne bi mogla zastaviti (npr. na številna vprašanja povezana s krizo

končna, a se zarisuje z interpretativno prakso.¹¹ Razumevanje dela v obzorju, ki je bistveno drugačno od tistega, v katerem je nastalo, namreč lahko vodi k perspektivam, v katerih se relevantnost dela močno zmanjša (ali pa transponira v skrajno nenavadne registre), včasih pa zahteva nič manj kot ignoriranje teksta. Takšno razliko vidim med – oznaki sta zasilni – *transcendentnim* obnebjem atiške tragedije in *imanentnim* obnebjem, v katerem se dogaja velik del njene sodobne interpretacije.

Čeprav je rekonstrukcija duhovnozgodovinskega (»ideološkega«) obzorja atiške tragedije kulture v klasični dobi izjemno zahtevno opravilo z negotovimi in »odprtimi« rezultati, je vendarle nesporno npr. to, da so v njem imeli zelo veliko vlogo bogovi, njihov svet pa je ob vseh kulturnomaterialistično določljivih specifikah predstavljal tudi območje transcendence, to pomeni območje *principialno* neobvladljivega, nedoločljivega, presenetljivega, drugega v emfatičnem pomenu besede. Ob stiku s tem drugim je človek pravzaprav (na novo) odkril svojo človeško identiteto, ko je izkustveno spoznal, da ne razpolaga s samim seboj.¹² Neposredna izkušnja dramskih likov v kvazifenomenalnem svetu tragedije simbolno posreduje to spoznanje tudi gledalcem/bralcem.

Interpretirati tragedijo v »transcendentnem« oziroma »religiozno odprtem« obzorju seveda ne pomeni zanikati, da so v njej npr. tudi politični momenti; pa tudi ne odrekati relevantnosti tistim interpretacijskim perspektivam, ki so omejene na historično in kulturno »imanenco«, ki, denimo, motivacijo dramskega dejanja in njegov pomen berejo izključno v okvirih političnega. Pomeni pa vztrajati pri tem, da ni upravičeno podrežati transcendentnega momenta »imanenci« in npr. razumeti eksplicitno delovanje božanskih sil izključno kot funkcijo političnega. Transcendentno se sicer v tragediji res vedno pojavlja v kulturno artikulirani obliki, vendar ne izvira v celoti iz artikulacije (podobno kot poslikava na steklu »obarva« svetlobo, ki gre skozenj, a je ne ustvarja).

Nasprotno pa je politično obzorje ekskluzivno: če vidimo *samo* to, kar je politično, ni mogoče videti tega, kar je onkraj, ali povedano s tujko: če je

identitete sodobnega človeka); njihov »odgovor« je dejansko razgrnitev širšega obzorja samodjemanja ali, drugače rečeno, globlje vprašljivosti vse resničnosti. Sam vidim danes temeljni hermenevitični problem v pomanjkanju posluha za to globljo vprašljivost resničnosti, ki zaznamuje tudi odnos do (literarne) zgodovine: temu je pravzaprav posvečena tudi ta razprava. Za obširnejšo obravnavo te problematike glej: Senegačnik, *Paralipomena poetica*, 190–215.

¹¹ Če bi skušal to orisati s podobo: pomen (historičnega teksta) ni zrelo jabolko na krhki veji pod vrhom visoke jablane, do katerega bi vodila interpretacija kot spretna plezalna tehnika, temveč arheološka najdba, orodje, katerega funkcijo oz. uporabnost je treba šele odkriti z rekonstrukcijo kulture, v kateri je bilo izdelano in uporabljano. Pri tem se lahko izkaže, da je uporabno tudi v sodobni kulturi (ker ta ni povsem različna od tiste, iz katere izvira), lahko pa se celo odkrijejo nove oblike njegove uporabnosti, ki jih v izvornem okolju ni moglo biti. Nekaj podobnega bi lahko rekli o estetskih potencialih historičnih umetnin, če pomislimo na znano Winckelmannovo misel« o »brezčasni, nepremakljivi in čisti belini grškega templja»: v izvornem času nepredvidljivi dejavniki so »ustvarili« oziroma razkrili to novo estetsko dimenzijo, ki jo je resda lahko odkrila šele drugačna senzibilnost, a vseeno ni mogoče reči, da jo je vnesla vanj od zunaj in je ni na neki način v njem prepoznala.

¹² Prim. npr. πάθει μάθος, Aesch., A. 177; ἀλλ' εἰδέναι χρὴ δρῶσαν, Soph., Tr. 592.

horizont, torej *meja vsega živega* (bivajočega) imanentno politična realnost (pa čeprav v najširšem pomenu besede), se pristno religiozno ne more pojaviti na njem.

Če bom skušal poudariti pomen religioznega obzorja za relevantno interpretacijo *Peržanov*, bo to precej upravičeno izzvalo pripombo: ἱχθὺν νήχεσθαι διδάσκεις. Vendar v sodobnem intelektualnem okolju, kot sem skušal ilustrirati z uvodnim navedkom, očitno ni povsem tako. Zdi se mi, da je treba nekatere stvari spet ponoviti, ker dejstvo, da so znane, še ne pomeni, da jih je v relevantni interpretaciji mogoče preprosto ignorirati (bodisi popolnoma bodisi z odrinjenjem na rob). V religiozno odprtem obzorju interpretacije lahko razjasnitve in interpretacijski premiki, povezani z drugačnim razumevanjem družbenega in kulturnega konteksta, pomembno spremenijo dojemanje celote dela, ne da bi ga reducirali na tisto, kar je smiselno le v določenem imanentističnem kulturološko-sociološkem obzorju in uporabno samo za razlagalne modele, ki so učinkoviti zgolj v tej perspektivi. In končno, niso vse že znane reči povsem pomensko izčrpane in zato brezpomenske, kot zatrjuje imanentistična kulturološka ortodoksija; to seveda na poseben način velja za vse tisto, kar sem označil z izrazom »eksistencialne teme«, še posebej pa za religiozne zadeve, za izkušnje, ki jih je načeloma nemogoče propozicionalno zamejiti in izčrpati. Še več: po moji izkušnji z radikalnim kulturnomaterialističnim branjem literarnih del ne nastaja le slepa pega za njihovo religiozno razsežnost, ampak za njihove konstitutivne literarne kvalitete nasploh.¹³

III. PERŽANI IN KRITIŠKA RAZHAJANJA

Zaradi specifične – politične – vsebine *Peržanov* so specifične tudi mnoge zadrege in razhajanja v interpretativni tradiciji te drame. »Družbeno fokusiranje« in nadrobna analiza političnih razsežnosti dela in njegove navezave na realne zgodovinske dogodke sta seveda nesporno prinesla spremembe (na-

13 Ob tem se zagotovo zastavi vprašanje smisla interpretacije v transcendentnem obzorju: če v (Ajshilovih) tragedijah vnaprej vidimo artikulacije univerzalno *neodgovorljivih* vprašanj in avtentični smoter njihove recepcije v *doživljanju* eksistencialnih tem, kakšna je pri tem sploh lahko vloga interpretacije? Raziskovanje pogojev, v katerih se lahko zgodi takšno doživljanje, ali razbiranje »historičnega kolorita« eksistencialnih tem (oziroma transcendentnih epifanij) sta najbrž premajhen izziv za sodobno teoretično raziskovanje, ki izhaja iz povsem drugačnih izhodišč in ga vodijo bistveno drugačni spoznavni interesi. Kljub temu je zelo verjetno, da je transcendentno obzorje (oziroma recepcijsko izhodišče) bliže obzorju izvornega občinstva in morda tudi avtorja. Ti problemi po mojem vedenju še niso bili zares temeljito obravnavani, čeprav čustveno posredovanje »pomena« v tragediji ni ostalo neopaženo, prim. Howald, *Die Griechische Tragödie*; Taplin, *Greek Tragedy in Action*, 169; isti: »Fifth Century Tragedy and Comedy«; Heath, *The Poetics of Greek Tragedy*, 80; Des Bouvrie, *Women in Greek Tragedy*; Halliwell, »Pleasure, Understanding, and Emotion in Aristotle's Poetics«; Rorty, »The Psychology of Aristotelian Tragedy«; Belfiore, *Tragic Pleasures*; Lada, »Emphatic Understanding«. Seveda govori prav o tem že 6. poglavje Aristotelove *Poetike*.

predek?) v razumevanju njenih razsežnosti, vendar razhajanja med interpreti ostajajo, predvsem seveda tista, ki so povezana z vrednostnimi sodbami. Toda nejasnosti ostajajo tudi glede zelo formalnih zadev.

Tako je še vedno bolj ali manj odprto vprašanje najbolj neposrednega konteksta, namreč vprašanje tetraloškega okvira oziroma povezave *Peržanov* z ostalimi deli v tetralogiji. Med vsemi Ajshilovimi tetralogijami, izpričanimi in hipotetičnimi,¹⁴ je ta iz leta 472 daleč najbolj nenavadna: kakšno zvezo namreč sploh imajo *Peržani* s *Finejem* in *Glavkom iz Potnije* (satirska igra je bila najverjetneje *Prometej Požigalec*)? Domnevna vsebinska povezava se zdi skrajno šibka: Finej je morda izrekel prerokbe, za katere v *Peržanih* izvemo, da jih je Darej uresničil; v igri so bili morda skriti namigi na opozicijo med Azijo in Evropo; Glavkos izvira iz Bojotije, kjer ležijo Plataje, prizorišče grške kopenske zmage, ki je dopolnila uspeh bitke pri Salaminu in jo v *Peržanih* (816–17) izrecno napove duh pokojnega kralja Dareja. Toda to so neznatne niti v obsežni dramski teksturi in zdi se, da pri sedanjem stanju tekstne evidence iskanje v tej smeri vodi v slepo ulico.

Problematika zgradbe dela ni tesno povezana z vsebino, a so se tudi glede dramaturške arhitektonike v najstarejši ohranjeni Ajshilovi tragediji izoblikovali različni pogledi. Če je razmeroma neproblematična ugotovitev, da so *Peržani* »drama notranjega gibanja, ne zunanjega dejanja«,¹⁵ pa so dramaturške analize filologe vodile k dvema različnima ugotovitvama. M. Lossau odkriva njihovo *tridelno* (trifazno) zgradbo z ozirom na učinke, ki jih ima Kserksova katastrofa na:

- I. peržanske starešine in kraljico (Atoso): 1–597;
- II. duha pokojnega očeta: 598–851;
- III. Kserksa samega: 852–1077;¹⁶

14 V antičnih virih so izpričane štiri tematske tetralogije *Oresteja* (458), *Danaide* (Egipčani, ohranjene *Pribežnice*, *Danaide* in satirska igra *Amimona*, najverjetneje 463), *Tebanska triologija* (*Laj*, *Ojdip*, ohranjena *Sedmerica proti Tebam* in satirska igra *Sfinga*, 467), *Likurgeja* (*Edonci*, *Basaride*, *Mladenici* in satirska igra *Likurg*). Mette, *Die Fragmente der Tragödien des Aischylos*, 259 isl., fragmentarno ohranjena dela razvršča v 21 vsebinsko povezanih skupin. Radt, 111–19, v 20: od tega je pet zanesljivih tetralogij, petnajst pa domnevno rekonstruktibilnih tri- ali tetralogij: »15 tri- et tetralogiae a doctis per coniecturam restitutae«. Bolj zadržan je Sommerstein, *Aeschylean drama*, 53–64, ki domneva, da jih je mogoče rekonstruirati še sedem: s tematiko iz *Iliade* (*Mirmidonci*, *Nereide*, *Frigijci*, satirska igra *Sobarji* (Θαλασποιοί)); iz *Odiseje* (*Klicarji duhov* (Ψυχαγωγοί), *Penelope*, *Zbiralci kosti* (Ὀστολόγοι) in satirska igra *Kirke*); iz *Ajtiopide* (*Memnon*, *Tehtanje duš* (Ψυχοστασία) in morda *Frigijke*); iz *Male Iliade* (*Prisoditev orožja*, (Ὀπλων κρίσις), *Tračanke*, *Salaminke*); s tematiko Dionizovega življenja (*Semela* ali *Prinašalci vode*, *Mikalke volne* (Σάντριαι), morda satirska igra *Dionizove dojilje* (Διονύσου τροφοί)); »*Adrasteja*« – s tematiko tebanske zgodovine po pohodu Sedmerice (*Elevzinci*, *Argošanke* *Pentje*, morda satirska igra *Nemeja*); z argonavtsko tematiko (*Lemnošanke*, *Kabejri*, *Hipsipila*, morda satirska igra *Argo*); »*Telefeja*« (*Mizijci*, *Telefos*, morda *Ifigenija*). Za problematiko Ajshilove tetralogije prim. tudi Sommerstein, *Aeschylean Tragedy*, 27–31 in 337–53; Gantz, »The Aeschylean Tetralogy«; in Podlecki, »Aiskhylos the Forerunner«.

15 Snell, *Aischylos und das Handeln im Drama*, 1. (Tako v bistvu že Schütz v komentarju k izdaji *Peržanov*.)

16 Aischylos, 35. V trifazni strukturi vidi Seeck, *Dramatische Strukturen der griechischen Tragödie*, 4–8, tako rekoč formalni zakon Ajshilove dramaturške arhitektonike (»Formgesetz der aischyleischen Tragödie«).

M. West pa *štiridelno*:

- I. tesnoba: skrbi perzijskih starešin (1–149); kraljičine skrbi (150–245);
- II. slabe novice (246–89); podrobnosti (290–514);
- III. dopolnitev zgodbe: klicanje Darejevega duha, njegovo prerokovanje 589–842;
- IV. posledice: tožbe, odhod (843–1077).¹⁷

Še manj konsenza pa je glede dramaturške učinkovitost zgradbe *Peržanov* (kakršnokoli členitev že upoštevamo). U. v. Wilamowitz-Moellendorff je v njej videl povsem ohlapno povezavo treh tako rekoč samostojnih dram;¹⁸ filigransko nadrobna analitika je nekega drugega kritika pripeljala do sklepa, da so ti deli nezamenljivo spojeni in povezani z mrežo ključnih besed.¹⁹ Nekakšen vmesni položaj zavzema H. D. Broadhead, ki sicer priznava, da je v dramaturški zgradbi mogoče opaziti pomanjkljivosti, vendar vidi vzroke za to v snovi oziroma tematiki igre, zaradi česar je nesmiselno rigorozno preso-jati takšno delo z določenimi (kasneje nastalimi) kanoni dramske kritike.²⁰

Najmanj presenetljivo je, da sodbe nihajo glede njene »umetniške« kvalitete.²¹ Za nekatere kritike je igra preveč »statična« in komaj kaj več kot eksemplaren prikaz božjega maščevanja zaradi človeškega napuha;²² nika-kor ne predstavlja vrhunca Ajshilove dramatike²³ ali pa učinkuje zgolj s svojo pesniškostjo.²⁴ Vendar so imeli *Peržani* med kritiki seveda tudi občudovalce. D. J. Conacher vidi lepoto njihove dramaturške zgradbe prav v njeni preprostosti in enotnosti, zaradi katere intelektualno »preprosto temo ὕβρις (tako prepro-sto, da so se je kritiki naveličali!) posreduje z vsakim svojim vlaknom«.²⁵ Tudi J. Jonesa absolutna dominantnost te teme ni motila, nasprotno: dramaturška struktura *Peržanov* je zanj celo čistejša kot v katerikoli drugi Ajshilovi dra-mi, njen učinek pa je »popolnoma adekvaten« (»one of complete adequacy«).²⁶ Moderna kritika se običajno izogiblje eksplicitnemu vrednotenju, nikakor pa ne more spregledati posebnosti najstarejše ohranjene drame. Značilen pri-mer tega so misli E. Hall, da je to eno od najbolj vznemirljivih del antičnega gledališča zaradi svojih bizarnih tematskih elementov in scenskih učinkov,

17 *Studies in Aeschylus*, 4–6. Prvi dve fazi sestavljata višjo enoto, ki jo West imenuje po analogiji med delovanjem drame in delovanjem baterije, »faza polnjenja« (»charging«), drugi dve pa »fazo praznjenja« (»discharging«). Sicer pa v celotnem prvem poglavju, 3–25, z minucioznimi analitič-nimi argumenti dokazuje, da je osnovna dramaturška shema vseh pristnih Ajshilovih tragedij, med katere ne šteje *Prometeja*, *štiridelna* (štirifazna).

18 »Die Perser des Aischylos«, 382 (= *Aischylos: Interpretationen*, 42).

19 Prim. Deichgräber, *Die Perser des Aischylos*, 59–63.

20 *The Persae of Aeschylus*, xxxii.

21 Za zgoščen prikaz kritičnega vrednotenja *Peržanov* v novejšem času glej Harrison, *The Empti-ness of Asia*, 17–22 in op. 117–19.

22 Thomson, *Irony*, 77.

23 Smyth, *Aeschylean Tragedy*, 72 in 77; Winnigton-Ingram, *Studies in Aeschylus*, 15. Glej Holt-smark, »Ring Composition and the *Persae* of Aeschylus«, 5–23, za pregled negativnih kritičskih sodb o *Peržanih*.

24 Lattimore, *The Poetry of Greek Tragedy*, 38–39.

25 »*Aeschylus' Persae*«, 146 (= *Aeschylus: the Earlier Plays*, 3–35).

26 *Aristotle and Greek Tragedy*, 72.

kot so nekromantija, protokol perzijskega dvora, ekscesivno žalovanje, očitidčev opis realne zgodovinske bitke pri Salamini: v tej vlogi nastopa perzijski glasnik, a skozi njegova usta morda govori sam Ajshil, ki je bil dejansko očitidec te bitke.²⁷

IV. ZGODOVINSKOST *PERŽANOV*

Tu zadenemo ob vprašanje informativne zgodovinske vrednosti oziroma zgodovinskosti Ajshilove drame. To vprašanje pa spet odpre celo vrsto drugih, ki zadevajo splošne intepretacijske okvire (kaj je sploh politična drama? Kakšno je razmerje med dramatiko/literaturo in zgodovinopisjem?), historično ozadje (naše poznavanje zgodovinskih dogodkov, ki jih Ajshil prikazuje, in časa, v katerem je drama nastala) in Ajshilovo angažiranost oziroma nepristranskost.

Poglavitna težava pri rekonstruiranju historičnega ozadja je seveda pomanjkanje virov za poznavanje tega obdobja in grških predstav o Perziji in Perzijcih. – V »nezgodovinskih« tragedijah lahko odkrijemo razvoj atenskih predstav o barbarih, a te predstave niso povezane zgolj s Perzijci; zelo podobno pa je mogoče reči tudi o vaznih upodobitvah.²⁸ Podoba perzijske kulture v komedijah, je – značilno za ta žanr – zaznamovana s stereotipno eksotiko.²⁹ Številne »zgodovine Perzije« iz petega stoletja so se ohranile samo v drobnih fragmentih,³⁰ Herodotov prikaz perzijske zgodovine, življenja in običajev (1.95–216) je sicer dragocen vir, ki pa zahteva veliko mero previdnosti že zaradi historičnega konteksta, v katerem je nastal (ozračje prvih let peloponeške vojne).³¹

Nič drugače ni z našim poznavanjem obdobja po perzijskih vojnah, v katerem je Ajshilova drama nastala. T. Harrison omenja pet izredno različnih virov:³²

1. Skicozni oris petdesetletja med perzijskimi in peloponeško vojno pri Tukididu (1.89–118), rasti atenske moči, Kimonovih vojaških pohodov; digresiji o Temistoklu in Pavzaniji (1.128–38);
2. drobci pri Diodoru Sicilskem (1. st. pr. Kr.), povzeti po Eforu iz Kime (4. st.), ki opisujejo napetosti med Atenami in Šparto v začetku sedemdesetih let 5. stoletja;

²⁷ Hall, *Aeschylus' Persians*, zapis na platnicah.

²⁸ Harrison, *The Emptiness of Asia*, 16.

²⁹ Za pregledne študije o podobi barbara v tragediji glej Hall, *Inventing the Barbarian*; Saïd, »Grecs et Barbares dans les tragédies d' Euripide«; za perzijske elemente v Aristofanovi komediji pa Long, *Barbarians in Greek Comedy*; Pretagostini, »Aristofane 'etnologo'«. Za širši pregled Perzije v atenski literaturi pa Tuplin, *Achaemenid Studies*, 3. pogl.

³⁰ R. Drews, *The Greek Accounts of Eastern History*; Fowler, »Herodotos and His Contemporaries«.

³¹ Glej Armayor, »Herodotus' Catalogue«; Lewis, »Persians in Herodotus«; Hartog, *The Mirror of Herodotus*.

³² Harrison, *The Emptiness of Asia*, 16–17.

3. Plutarhovi življenjepisi nekaterih atenskih politikov (Temistokla, Kimona, Arsitida), ki kljub tendencioznosti prinašajo veliko dragocenih biografskih podatkov, in drobci navedkov iz sočasnih virov (Ion s Hiosa, Stezimbrotos s Tasosa);
4. Aristotelova *Ustava Atencev* 28.2 prikazuje družbeno življenje te dobe s kontrastnimi primerjavami vodilnih predstavnikov aristokratske in ljudske politike (Miltiades : Ksantipos; Temistokles : Aristides; Efiates : Kimon; Perikles : Melesias) in nakazuje veliko politično vlogo Aeropaga (23–25.1);
5. razpršen epigrafska in umetnostna pričevanja, ki pa jih je težko zanesljivo datirati; »monumentalna umetnost« (zgradbe in kipi) tistega časa se ni ohranila, deloma jo poznamo posredno iz Pavzanijevega *Vodnika po Grčiji* (2. st. po Kr.).

Zanimivo, a težko rešljivo je tudi vprašanje, do kakšne mere naj bi bila Ajshilova poetična domišljija zavezana lastnim izkušnjam in izkušnjam drugih udeležencev bitke, ki so bili med publiko. Predstavljamo si lahko sicer, da je imel za nujno in smiselno ohraniti nekatere pomembne poteze spopada pri Salamini, toda rekonstrukcija horizonta pričakovanja izvirne publike, pa tudi vpliva tega na Ajshilovo poetično koncepcijo, ne more biti več kot (kakorkoli zanimiva in koristna) hipoteza. Stališča filologov v tej zadevi so zelo različna: nekateri v *Peržanih* vidijo tako rekoč zgodovinsko poročilo;³³ drugi verjamejo, da so izkušnje publike postavljale meje njegovi pesniški svobodi;³⁴ tretji domnevajo, da je osvetlil samo določene zgodovinske dogodke skladno s svojimi etičnimi in pesniškimi merili;³⁵ novejša historicistično orientirana kritika pa je usmerjena bolj v raziskovanje nezavednega, pa tudi ideološko motiviranega prirejanja zgodovinskih dejstev.³⁶

Več kot očitne pa so mnoge »poetične« svoboščine v *Peržanih*: Darej je seveda že prej segal čez morje v Evropo (Trakija), celo preko Donave in napadel Grčijo,³⁷ čeprav se resda sam ni udeležil bitke na Maratonskem polju, v *Peržanih* pa postane tako rekoč glasnik (avtorjeve) morale zmernosti (818–31) in sodobnih grških želja glede perzijske zunanje politike.³⁸ A tu je seveda predvsem pomembno, kako dramo beremo: kako razmišljamo o prastari Aristotelovi dilemi – kako razumemo razmerje med poezijo in zgodovino.

33 Najbolj znani med njimi: Murray, *Aeschylus*, 111 in 115; Smyth *Aeschylean Tragedy*, 84; de Romilly et al., *Les Perses*, 10.

34 Tako npr. Kitto, *Greek Tragedy*, 74–75; Lattimore, »Aeschylus on the Defeat of Xerxes«, 87; Podlecki, *The Political Background*, 8–9; Lazenby, »Aischylos and Salamis«.

35 Broadhead *The Persae of Aeschylus*, xvii; Conacher, »Aeschylus' Persae«, 143–44; Avery, »Dramatic devices in Aeschylus' Persians«, 173.

36 Harrison, *The Emptiness of Asia*, 28–30; Hall, *Aeschylus' Persians*, 6. Za razlikovanje med zgodovinsko resničnostjo in izkrivljenimi grškimi predstvi glej Bovon, »La représentation des guerriers perses«.

37 Prim. Sommerstein, *Aeschylean Tragedy*, 89.

38 εἰ μὴ στρατεύουσθ' ἐς τὸν Ἑλλήνων τόπον ... (790–92), kar je v izrecnem nasprotju s Herodotom 7.1.

Nekaterim intepretom se zdi pomembno za razumevanje drame vprašanje Ajshilove politične pripadnosti: podobo zgodovinske realnosti v *Peržanih* naj bi bilo mogoče zares pravilno razumeti, šele če bi odkrili in upoštevali Ajshilove (notranje) politične motive. Skratka, na prikaz vojnih dogodkov naj bi odločilno vplivali notranje politični interesi. Različni interpreti so domnevali, da je tu Ajshil izražal podporo Aristejdu³⁹ ali – takšna domneva daleč prevladuje – Temistoklu (ker je dogajanje drame postavljeno v čas neposredno po bitki pri Salamini).⁴⁰ Bržkone res ni mogoče (morda pa tudi ne smiselno) ugotoviti, »katerega stratega je Ajshil podpiral – če je sploh katerega«.⁴¹ Se pa zato odpira razmislek o tem, kaj sploh je zgodovinska ali politična drama. Ali je to zgolj delo, v katerem so prepoznavne reference na sočasni svet? Ali celo mora obravnavati historične teme? Toda čeprav v *Peržanih* sploh ni omenjen noben Grk, to še ne pomeni, da drama ni mogla imeti notranjepolitičnih ciljev in učinkov. »Manj odkrito ko je drama politična, toliko večji je zanesljivo njen politični učinek,« tehtno pripominja avtor knjige *The Emptiness of Asia*.⁴² Pa vendar: ali sploh obstaja nevtralen pogled na zgodovinske dogodke? Ali je potemtakem sploh smiselno uporabljati to kategorijo? Najbrž ne, a to je seveda globoko epistemološko vprašanje. Harrison zagovarja neločljivo prepletenost historične analize in literarnega branja.⁴³ Toda kaj je v resnici literarno branje? Kateri tip literarnega branja ima v mislih? Kateri je zares primeren za realizacijo potencialov tragedije, kakršna so *Peržani*? (K problemom Harrisonovega historicističnega branja se bom vrnil ob koncu razprave.)

V. "ΥΒΡΙΣ ALI KAJ POVEZUJE ZGODOVINO IN MITOLOGIJO

Tak razmislek nas hočeš nočeš spet privede h »globokim« vprašanjem: ali lahko identiteto oziroma samodojemanje likov v *Peržanih* vpnemo v okvir ideologije, v sistem historičnih, političnih in nacionalnih kategorij? Ali je smisel dogajanja izključno kulturnozgodovinski? Sam menim, da nas besedilo te drame napotuje drugam: k drugačnemu obzorju samodojemanja, kjer so odločilni drugi vidiki identitete in univerzalne kategorije (smrtnik/človek, bog/

39 Salanitro, »Il pensiero politico di Eschilo nei Persiani«. Ta domneva je nastala zaradi velikega poudarka, ki ga Ajshil daje uničenju perzijskih plemičev na otočku Psitaleja (435–71), medtem ko Herodot (8.95) temu dogodku, kjer je Atence vodil Aristejdes, ne pripisuje velikega pomena z vojaškega vidika.

40 Učenjaki so Ajshila povezovali s tako rekoč vsemi mogočimi atenskimi političnimi opcijami: z »levico« (Forrest, »Themistocles and Argos«; Podlecki, *The Political Background to Aeschylean Tragedy*); s »sredino« (Thomson, *Aeschylus and Athens*, 309; Dodds, »Morals and Politics«; Dover, »The Political Aspect of Aeschylus' *Eumenides*«; Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian *Athenaion Politeia**, 312); ali celo z »desnico« Müller, *Dissertations on the Eumenides of Aeschylus*, 71–81.

41 Rosenbloom, »Myth, History, and Hegemony in Aeschylus«, 95.

42 Harrison, *The Emptiness of Asia*, 39.

43 Prav tam, 14.

transcendenca) in kjer imajo »historične« kategorije (nacionalna identiteta, politična pripadnost) svojo pravo vrednost šele v povezavi z njimi. Seveda je mogoče igrati »brati« tudi v ideološkem okviru: predstavniki določene historične identitete so prikazani tako, da ne upoštevajo univerzalne identitete, »prvobitne človeške določenosti«. Takšno (danes modno) branje lahko v delu »odkrije« strategijo prikritega in potenciranega zanikanja legitimnosti drugega, o kateri je denimo govoril Slavoj Žižek v zgodnjih devetdesetih letih v zvezi s problemom slovenske sprave: vrhunec ideloškosti doseže ravnanje *stranke* tedaj, ko se ne sklicuje več na svoj partikularni, temveč na *nadstrankarski* (nacionalni) interes. A tudi če odmislimo značilno skrajno problematično Žižkovo shematiziranje, v *Peržanih* vendarle ne gre za to. Preziranje človeških meja je namreč tesno zvezano s posameznim dogodkom in likom (s Kserksovo pomorsko avanturo⁴⁴) in nikakor ni predstavljeno kot stalna poteza nacionalne ali kulturne identitete: to je še posebej očitno iz pojave Darejevega duha, ki je tako rekoč glasnik »grške« vrednote prave mere. Takšno branje ignorira značilne poteze Ajshilovega sveta in celo besedilo samo. Prvič: ne upošteva, da je Kserksova ὕβρις močno analogna ὕβρις grških mitoloških junakov v drugih Ajshilovih tragedijah. Zgodovinsko dogajanje je postavljeno na isto raven z mitičnim; nobene bistvene razlike ni v obravnavi tematike te ali pa katerekoli druge drame: tudi tu je tako kot drugod vse prežeto z delovanjem božanskih sil.⁴⁵ In drugič: vsaj na enem mestu v *Peržanih* je povsem jasno izražena misel, da človeška sorodnost obstaja pred kulturno določenostjo in jo presega.⁴⁶

VI. MED ŠOVINIZMOM IN EMPATIJO: KRALJIČINE SANJE

Zgodovinska tematika *Peržanov* naravnost izziva refleksijo medkulturnih razmerij in percepcije drugega v grški kulturi, zato ne preseneča, da je bilo še zlasti v novejšem času izoblikovanih veliko interpretacij grškega pogleda na Perzijo, kakor ga izraža upodobitev slednjih v tej drami.⁴⁷ Nekateri kri-

44 Ki jo ima kraljica za posledico vpliva slabih ljudi, glej *Pers.* 753–58. Čeprav je res tudi, da je »valjenje krivde na svetovalce z namenom ohraniti zaupanje v integriteto in modrost vladarja skupna značilnost mnogih monarhij« (Harrison, *The Emptiness of Asia*, 80–81).

45 Snell, *Aischylos und das Handeln im Drama*; Seeck, *Dramatische Strukturen der griechischen Tragödie*; Lossau, *Aischylos*, 32.

46 So pa v *Peržanih* zato drugi »ideološki« momenti, ki učinkovito delujejo tudi v religioznem obzorju interpretacije, ne da bi zastrli »globinsko sporočilo« o človekovi omejenosti z močjo bogov: celoten koncept prikaza grškega zmagovalstva skozi oči Peržanov; kontrastiranje grške vojaške moči in perzijske nemoči, ki ga omogoča že sam »opis« dogodkov; opis atenske moči v dialogu kraljice in voditelja zbora (230–45), ki skozi kraljičino popolno neinformiranost, omalovaževanje in čudenje poudarja vojaško veličino Aten tako, da elegantno naslika njihovo geografsko neznatnost v primerjavi s perzijskim imperijem. Nisem pa prepričan, da je v *Peržanih* impliciran opomin, da lahko pomorska hegemonija Atenam prinese pogubo, kot meni Rosenbloom, »Myth, History, and Hegemony in Aeschylus«, 95.

47 Seveda raziskujejo ta odnos v širokem kontekstu historičnih raziskav sodobne perzijske družbe, grških predstav, predsodkov in načinov predstavljanja vzhodnega sveta/kulturno drugega (glej

tiki problematizirajo sicer široko uveljavljeno prepričanje, da je drama relativno empatična do Perzijcev in da ni (zgolj) izraz grškega oziroma atenskega trumfa,⁴⁸ saj naj bi to zastiralo ostro antitezo med grškim in barbarskim svetom, ki jo zarisuje Ajshil.⁴⁹ Trdoživost prepričanja, da se v *Peržanih* izraža simpatetičnost z napadalci Grčije, razlaga radikalno historicistična kritika s projekcijo modernih idej v antično besedilo: nekoč je bil to pacifizem, sedaj liberalne vrednote.⁵⁰ Drugi skušajo pokazati, da se simpatetični odnos do barbarov in patriotizem (ali celo militarizem) ne izključujeta, njuno koeksistenco pa opisujejo na različne načine: kot napetost med tragičnimi in slavilnimi elementi;⁵¹ kot dve tematski niti, ki tečeta druga mimo druge;⁵² ali kot hkratni dvom in potrjevanje polarnega nasprotja med (grškim) sebstvom in (barbarskim) drugim.⁵³ Zgoraj omenjeno mesto, sanje kraljice Atose (176–99), se v kontekstu teh nasprotujočih si interpretacij zdi tako pomembno, da ga bom navedel v celoti:⁵⁴

Odkar moj sin na vòjsko je odšel,
da jonsko zemljo uniči in podjarmi,
me vedno v snu vznemirjajo prikazni.
Vendàr nobena ni bila bolj živa
kot ta, ki sem jo sanjala nocoj.
Dve ženi sta se mi prikazali,
lepó oblečeni, v peržanskem ena,
a druga v dorskem oblačilu, obe
veliko večji od ženà današnjih,
vzor vse lepote in po rodu sestri.
Njih ena je za dom izžrebala

zlasti Said, *Orientalism*, 21 in 71). Za zgoščen prikaz problematike in pregled literature glej Harrison, *The Emptiness of Asia*, 40–8 in 129–35 (pripadajoče opombe).

48 Takšno prepričanje prevladuje še zlasti pri nekoliko starejših kritikih, ki so delovali v senci izkušnje svetovnih vojn, kot so Jaeger, *Paideia*, I.254–5; Murray, *Aeschylus*, 127–28; Kitto, *Greek Tragedy*, 33–45; Broadhead, *The Persae of Aeschylus*, xxxiii–xix; Podlecki, *The Political Background to Aeschylean Tragedy*, 8; a je živo tudi v novejšem času, prim. npr. Thalman, »Xerxes' Rags«, 281; duBois, *Centaurus and Amazons*, 89; Macleod, »Politics and the *Oresteia*«, 131; Segal, »Catharsis, Audience and Closure«, 165. Vendar tudi v prvi polovici 20. stoletja med kritiki ni bilo konsenza o prevladi empatije nad patriotizmom, o katerem govori McCall, »Aeschylus in the *Persae*«, 44; za drugačen pogled prim. npr. Craigh, »The interpretation of Aeschylus *Persae*«, 99; Lavagnini, »L'azione drammatica«, 295. Za oris obeh kritičnih taborov – tistega, ki poudarja človečnost *Peržanov*; in tistega, ki poudarja njihov patriotizem (ali celo šovinizem) – glej Hall, *Inventing the Barbarian*, 70–72 in Harrison, *The Emptiness of Asia*, 135.

49 Harrison, prav tam, 131, op. 18; E. Hall, *Inventing the Barbarian*, 1989, 71–2; Said, »Grecs et Barbares«, 52.

50 Harrison, *The Emptiness of Asia*, 110–14.

51 Gagarin, *Aeschylean Tragedy*, 30.

52 Prickard, *The Persae of Aeschylus*, xxvii.

53 Pelling, »Aeschylus' *Persae* and History«, 17.

54 West, *The East Face of Helicon*, 547–49, opozarja, da motiv simbolnih in preroških sanj kraljevske osebe v grški literaturi pred Ajshilom ni znan, zato pa ga najdemo v Bibliji (Ezekijel); in da je nadevanje jarma pogosta prispodoba zaslužnjevanja v bibličnih (npr. Ezek. 23.2 in nasl.) in mezopotamskih besedilih. Omenja tudi podobnost med nasvetom zbora, kako naj kraljica ravna zaradi sanj, in asirskimi apotropejskimi molitvami ob slabih sanjah.

deželo grško, druga pa barbarsko.
 Tedaj med njima vnel se je prepir.
 Ko to moj sin je videl, ju je skušal
 pobotati: obe je vpregel v voz,
 na tilnik jima je nataknil jarem.
 Njih ena se ponašala je z jarmom,
 voljno je v ustih uzdo žvečila,
 a druga cepetala je, z rokámi
 je uzdo trgala in se upirala,
 naposled jarem je zlomila v dvoje.
 Moj sin zdrsi z vozá, k njemu pristopi
 Daréj, ker se mu smili sin: ko Kserkses
 ga uzre, obleko strga si s telesa. (Prevod Kajetan Gantar)

Zanimivo, da so interpreti zelo redko opazili pomen, ki ga ima ta pasus za razumevanje razmerja med grškim in barbarskim svetom, njegove antropološke implikacije in spodbude za branje drame v religioznemu horizontu. A. Sommerstein, ki je tu upravičeno kritičen do »mnogih sodobnih učenjakov«, pokaže na povsem očitno dejstvo: da vsebina kraljičinih sanj spodmika temelj etničnemu šovinizmu.⁵⁵

VII. TRANSCENDENCA NA SOCIOLOŠKEM PLATNU

A tu gre po mojem še za več. Prvič: nikakor ni brez pomena, da je kraljica prišla do tega uvida v sanjah: sanje pri Ajshilu podobno kot nekatera druga posebna stanja zavesti predstavljajo drugačno obliko zavesti oziroma stik s širšo resničnostjo.⁵⁶ A nič manj pomembno ni – in to je drugi važen moment –, da so to sanje *perzijske* kraljice: njene besede prihajajo z »mesta nacionalno in kulturno drugega« (seveda tudi spolno drugega, vendar ta vidik tu ni relevanten). To ne pomeni, da je kraljica reprezentant takšnega razumevanja razmerja med narodnostjo in človeškostjo, kot ga sugerira podoba iz sanj (saj njen lik sicer ni relevantno povezan z vsebino teh sanj), pač pa, da se je posebej globok (tako Grke kot barbare zadevajoč) uvid v resničnost razkril liku, ki je sicer v perspektivi atenske ideologije v mnogih ozirih problematičen. In tretjič: v sanjskem prizoru je očiten poudarek na *sestrskosti*, na istem izvoru Peržanke in Dorke (Grkinje).

Thomas Harrison ob sklepu svoje monologije o *Peržanih* sodi precej drugače: Ajshilova patriotična drama izraža za takšna dela običajno mero šovinizma.⁵⁷ Njegova sodba (in način branja) ni nič nenavadnega, ampak je pravzaprav zelo značilna za ozračje sodobnega razumevanja (antične) lite-

⁵⁵ 76–77.

⁵⁶ Glej Senegačnik, »Kje se dogaja Oresteja?«.

⁵⁷ Harrison, *The Emptiness of Asia*, 115.

rature. Tega se zaveda tudi sam, ko ugotavlja, da je danes bitka za historično korektno interpretiranje grške tragedije dobljena.⁵⁸ Toda če historicistični pristop odpravlja anahronizme, projekcije sodobnih idej in od Grkov podedovane klišeje, ki so zaznamovali velik del tradicionalnih interpretacij, zapada sam v težave, ki se jih, kot kaže, njegov avtor ne zaveda jasno. Kulturno besedilo namreč anahronistično projicira na historicistično platno, na katerem pomembnih religioznih elementov sploh ni videti ali pa so izrazito popačeni (kot anahronistično koncipirane ideološke funkcije). »Peržani niso delo, s katerim bi se lahko ali bi se smeli brez težav identificirati«, pravi in s tem implicira obstoj monolitnega recipientskega »mi«, ki ga samo bežno in povsem nereflektirano poimenuje z »liberal audience«.⁵⁹ Takšno nereflektirano predpostavlanje je heremenevtično zelo vprašljivo in zbuja skušnjava, da bi v njem videli učinkovanje ideologije v marskističnem pomenu besede. Nekaj pa je kljub globoki implicitnosti Harrisonovih predpostavk očitno: v historicističnem obzorju tega »mi« ni pristno religioznih pojavov in delovanja transcendentnega sveta. Ali drugače povedano: historicistično oko ima slepo pego za globinsko, po mojem odločilno dogajanje v Ajshilovi tragediji.

VIII. OBLAČILO: DOKUMENT ALI SIMBOL?

To lahko zelo plastično ponazorimo z vlogo oblačila, ki v Peržanih ni samo pomemben vizualni rekvizit, ampak tudi globok simbol. V fokusu kulturno-materialistične interpretacije je različnost oblačil, ki jih nosita Dorka in Peržanka v kraljičinih sanjah: njihov simbolni domet je omejen na poudarjanje razlike med preprostim slogom dorskega (grškega) in razkošjem perzijskega življenja.⁶⁰ Oblačilo je seveda dejansko izdelek kulture in njen simbol. Kulturno-materialistični pogled (pogled znotraj političnega obzorja) sega do oblačil in vse dogajanje reducira, v podobi rečeno, na to, iz česar so stkana oblačila. Če pa se oblačilo odgrne, kot se diskretno zgodi v Atosinih besedah, se izkaže, da ima to kulturno-materialistično oko slepo pego – neobčutljivo mesto, zaradi katerega resničnosti pod oblačilom ne zaznava ali pa je ne zaznava v pravih dimenzijah in razmerjih. To, kar je, da tako rečemo, *pod* oblačilom, je tudi *pred* oblačilom: sorodnost obeh sester je *prvobitna* danost.⁶¹ Resda je

⁵⁸ Prav tam, 113.

⁵⁹ Prav tam, 115.

⁶⁰ Glej Harrison, *The Emptiness of Asia*, 106–7. Za politično motivacijo sprememb v oblačenju Atenk glej Kurke, »The Politics of *habrosyne*«.

⁶¹ Vsaka danost je neke vrste transcendenca, ki predhaja aktualni situaciji. Naravno ali zgodovinsko danost je tako mogoče različno kulturno artikulirati (del artikulacije je že njena percepcija), vendar ostaja kot ne povsem distinktivno izhodišče in določilo artikulacijske dejavnosti tudi izven nje (mogoče jo je sicer celo teoretično ignorirati, vendar je to jalovo početje v nasprotju z živeto realnostjo).

njuna nacionalna identiteta stvar žreba, ki je sinonim za delovanje usode⁶² in je potemtakem tudi danost, vendar očitno *sekundarna* ali netemeljna. Človeškost je pred nacionalnostjo.

Isto velja tudi za socialno identiteto, celo tedaj, ko gre za osebe kraljevskega rodu v družbi, ki jih enači z bogovi. In morda še prav posebej tedaj.⁶³ Kraljica Atosa se prvič pojavi na vozu v kraljevih oblačilih in nakitu; ko pa gre prisostvovat obredu nekromantije, je brez vladarske oprave, brez simbolov dostojanstva oziroma oblasti. To »didaskalijo« nam sporoči kar sama (607–9), poda pa tudi razlog za spremembo: vse prežemajoč strah, ki ji ga sedaj zbujata slutnja sovražnosti bogov (603–6). To ni nič drugega kot občutje lastne odvisnosti od presežnih moči. Sedaj torej stopa pred višjo (ali če hočete nižjo – ker gre za spodnji svet, skratka globljo) resničnost, glede katere njena oblast – ki je očitno kulturna tvorba – ne velja.⁶⁴ Na koncu Atosinih sanj Kserkses pade z voza in si strga oblačila pred prikaznijo svojega (mrtvega?) očeta (197–99). Ta podoba je preroška, a tudi simbolna: v stiku z mrtvim očetom, ki kasneje v drami svari pred človeškim napuhom (818–31), izgubi znamenja vladarske moči: znajde se dobesedno na tleh v svoji goli človeškosti. Če kraljica (845–51), zbor in Kserkses (1016–24; 1030–34; 1060–61) in Darejev duh (834–36) pri tolikšni katastrofi in tolikih smrtih še poudarjajo raztrgano kraljevo oblačilo in prazen tul, se nam morda vsiljuje misel, da jih je Ajshil hotel karikirati ali pa namiginiti na bizarnost mentalitete, ki po božje časti vladarja. Vendar je tudi v teh primerih pretrgano oblačilo znamenje izničene vladarjeve oblasti in razkritje njegove človeškosti.

Vse to je v globoki povezavi z idejo o ὄψις kot glavni temi vse tragedije. Odločilna vloga boga (poimenovanega z različnimi izrazi) je v *Peržanih* neposredno omenjena vsaj devetnajstkrat. O njej so prepričane različne osebe: glasnik, kraljica, Darejev duh, zbor perzijskih starešin in Kserkses, torej tako rekoč vsi liki v drami. Do transcendentne resničnosti je mogoče imeti zelo različne odnose, mogoče si jo je tudi konceptualno podrežati ali jo celo ignorirati. *Peržani* tako kot vsa Ajshilova (pa ne le njegova) tragedija pred vsem drugim prikazujejo iluzornost in nevarnost takšnih projektov; zaradi tega so tudi bili uprizorljivi v Dionizovem gledališču v času neposredno po koncu velike vojne med Grki in perzijskim imperijem. Ali pa so v tej svoji razsežnosti uprizorljivi, berljivi in razumljivi danes, je drugo vprašanje. Vprašanje, kako občutljivo je oko našega časa in kako široka njegova slepa pega.

62 *Pers.* 186–87: ἡ μὲν Ἑλλάδα / κλήρω λαχοῦσα γαῖαν, ἡ δὲ βάρβαρον.

63 V tem sicer lahko vidimo kritiko perzijske družbe, a ne zgolj tega: človeškost, ki se razodeva v smrti, v stiku s transcendo, je pomembnejši vidik identitete kot sta socialni ali nacionalni; je njen temeljni, primarni in splošni element.

64 Prim. besede Darejevega duha, vv. 840–42, in Sommerstein, *Aeschylean Tragedy*, 86.

BIBLIOGRAFIJA

- Armayer, O. K. »Herodotus' Catalogue of the Persian Empire«. *TAPhA* 108 (1978): 1–9.
- Avery, H. C. »Dramatic devices in Aeschylus' *Persians*«. *AJPh* 85 (1964): 173–84.
- Belfiore, E. *Tragic Pleasures: Aristotle on Plot and Emotion*. Princeton, 1992.
- Boeckh, A. *Enzyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*. Leipzig, 1877.
- Bovon, A. »La représentation des guerriers perses et la notion de barbare dans la 1re moitié de Ve siècle«. *BCH* 87 (1963): 579–602.
- Broadhead, H. D. *The Persae of Aeschylus*. Cambridge, 1960.
- Conacher, D. L. »Aeschylus' Persae: a Literary Commentary«. V: *Serta Turyniana*, ur. J. L. Heller, 143–68, Urbana, 1974. Ponatis v: *Aeschylus: The Earlier Plays and Related Studies*, 3–35. Toronto, 1996.
- Craigh, J. D. »The interpretation of Aeschylus *Persae*«. *CR* 38 (1924): 98–101.
- Davies, J. K. »The moral dimesnion of Pythian Apollo«. V: *What is a God? Studies in the nature of Greek divinity*, ur. A. B. Lloyd, 43–65. London, 1997.
- de Romilly, J. et al. *Les Perses*. Paris, 1974.
- Deichgräber, K. *Die Perser des Aischylos*. *Nachr. Göttingen* 4 (1940/41): 159–63.
- Des Bouvrie, S. *Women in Greek Tragedy: An Anthropological Approach*. *SO Fasc. Suppl.* 27. Oxford in Oslo, 1990.
- Dodds, E. R. »Morals and Politics and the *Oresteia*«. V: *The Ancient Concept of Progress*, 49–50. Oxford, 1973.
- Dover, K. J. »The Political Aspect of Aeschylus' *Eumenides*«. V: *Greek and the Greeks*, 161–75. Oxford, 1987.
- Drews, R. *The Greek Accounts of Eastern History*. Cambridge Mass., 1973.
- duBois, P. *Centaurus and Amazons*. Ann Arbor, 1982.
- Forrest, W. G. »Themistocles and Argos«. *CQ* 10 (1960): 221–41.
- Fowler, R. L. »Herodotos and his Contemporaries«. *JHS* 116 (1996): 62–87.
- Frank, M. *Das Sagbare und das Unsagbare*, Frankfurt a. M., 1990.
- Gagarin, M. *Aeschylean Tragedy*. Berkeley, 1976.
- Gantz, T. »The Aeschylean Tetralogy: Attested and Conjectured Groups«. *AJPH* 101 (1980): 133–64.
- Griffin, J. »Sophocles and the Democratic City«. V: *Sophocles Revisited*, ur. J. Griffin, 73–94. Oxford, 1999.
- Griffith, M. *Sophocles: Antigone*. Cambridge 1999.
- Hall, E. *Aeschylus' Persians*. Warminster, 1996.
- . *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy*. Oxford, 1989.
- Halliwell, S. »Pleasure, Understanding and, Emotion in Aristotle' Poetics«. V: *Essays on Aristotle's Poetics*, ur. A. O. Rorty, 241–60. Princeton, 1992.
- Harrison, T. *The Emptiness of Asia*. London, 2000.
- Hartog, F. *The Mirror of Herodotus: The Representation of the Other in the Writing of History*. Berekley, 1988.
- Heath, M. *The Poetics of Greek Tragedy*. London, 1987.
- Hirsch, E. D. *Načela tumačenja*. Beograd, 1983.
- Holtmark, E. B. »Ring Composition and the *Persae* of Aeschylus«. *SO* 45 (1970): 5–23.
- Howald, E. *Die Griechische Tragödie*. München in Berlin, 1930.
- Jaeger, W. *Paideia*. Vol. 1. Oxford, 1939.
- Jaspers, K. *Chiffren der Transcendenz*. München, 1970.

- Kitto, H. D. F. *Greek Tragedy: A Literary Study*. London, 1939.
- Kurke, L. »The Politics of *habrosyne* in Archaic Greece«. *CLAnt* 11 (1992): 91–120.
- Lada, I. »Emphatic Understanding: Emotion and Cognition in Classical Dramatic Audience-Response«. *PCPS* 39 (1993): 94–140.
- Lattimore, R. »Aeschylus on the defeat of Xerxes«. V: *Studies in Honour of W. A. Oldfather*, 82–93. Urbana, 1943.
- . *The Poetry of Greek Tragedy*. Baltimore, 1958.
- Lavagnini, B. »L'azione drammatica nei Persiani di Eschilo«. *Athenaeum* 5 (1927): 295–301.
- Lazenby, J. F. »Aischylos and Salamis«. *Hermes* 116 (1988): 168–185.
- Lewis, D. M. »Persians in Herodotus«. V: *The Greek Historians: Papers Presented to A. E. Raubitschek*, ur. M. H. Jameson, 101–17. Palo Alto, 1985. Ponatis v: D. M. Lewis, *Selected Papers in Greek and Near Eastern History*, ur. P. J. Rhodes, 345–61. Cambridge, 1997.
- Long, T. *Barbarians in Greek Comedy*. Carbondale in Edwardsville, 1986.
- Lossau, M. J. *Aischylos*. Darmstadt, 1998.
- Macleod, C. »Politics and the *Oresteia*«. *JHS* 102 (1982): 124–44.
- McCall, M. F. »Aeschylus in the *Persae*: a Bold Strategy Succeeds«. V: *Greek Tragedy and its Legacy*, ur. M. Cropp, E. Fantham in S. Scully, 43–9. Calgary, 1986.
- Mette, H. J., izd. *Die Fragmente der Tragödien des Aischylos*. Berlin, 1959.
- Müller, K. O. *Dissertations on the Eumenides of Aeschylus*. London in Cambridge, 2. izdaja 1853.
- Murray, G. *Aeschylus: The Creator of Tragedy*. Oxford, 1940.
- Pelling, C. »Aeschylus' *Persae* and History«. V: *Greek Tragedy and the Historian*, ur. C. Pelling, 143–60. Oxford, 1997.
- Podlecki, A. J. »Aiskhylos the Forerunner«. V: *Eschyle. À l'aube du théâtre occidental*. Entretiens sur l'antiquité classique, 65: 319–77. Vandoeuvres–Genève, 2009.
- . *The Political Background to Aeschylean Tragedy*. Ann Arbor, 1966.
- Pretagostini, R. »Aristofane 'etnologo': il mondo persiano nella falsa ambasceria del prologo degli *Acarnesi*«. *Seminari Romani* 1.1 (1998): 41–56.
- Prickard, A. O. *The Persae of Aeschylus*. London, 1879.
- Radt, S., B. B. Snell, R. Kannicht, izd., *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, B. 3. Göttingen, 1977–1986.
- Rhodes, P. J. *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford, 1981.
- Rorty, A. O. »The Psychology of Aristotelian Tragedy«. V: *Essays on Aristotle's Poetics*, 1–22. Princeton, 1992.
- Rosenbloom, D. »Myth, History, and Hegemony in Aeschylus«. V: *History, Tragedy, Theory: Dialogues on Athenian Drama*, ur. B. Goff, 91–130. Austin, 1995.
- Said, E. *Orientalism*. London, 1978.
- Saïd, S. »Grecs et Barbares dans les tragédies d' Euripide: la fin des differences«. *Ktema* 9 (1984): 27–53.
- Salanitro, G. »Il pensiero politico di Eschilo nei Persiani«. *GIF* 18 (1965): 193–235.
- Schütz, C. G. *Aeschyli tragædiæ quæ supersunt, ac deperditarum fragmenta*, vol. 2. Halle, 1811.
- Seebohm, T. M. »Boeckh and Dilthey: the Development of Methodical Hermeneutics«. *Man and World* 17.3–4 (1984): 325–46.
- Seeck, G. A. *Dramatische Strukturen der griechischen Tragödie: Untersuchungen zu Aischylos*. Zetemata 81. München, 1984.

- Segal, C. »Catharsis, Audience and Closure in Greek Tragedy«. V: *Tragedy and the Tragic*, ur. M. S. Silk, 149–72. Oxford, 1996.
- . »Introduction: Retrospection on Classical Literary Criticism«. V: *Contextualizing Classics: Ideology, Performance, Dialogue*, ur. T. Falkner, N. Felson in D. Konstan, 1–15. Oxford, 1999.
- Senegačnik, B. »Kje se dogaja Oresteja?«. *Nova revija* 319–20 (2008): 74–81.
- . *Paralipomena poetica*. Ljubljana, 2004.
- Smyth, H. W. *Aeschylean Tragedy*. Berkeley, 1924.
- Snell, B. *Aischylos und das Handeln im Drama*. Philol. Suppl. 22.1. Leipzig, 1928.
- Sommerstein, A. *Aeschylean Tragedy*. Bari, 1996.
- Širca, A: »Foucaultovi pogledi na literaturo«. *Primerjalna književnost* 33.1 (2010): 41–61.
- Taplin, O. »Fifth Century Tragedy and Comedy: a Synkrisis«. *JHS* 106 (1986): 163–74.
- . *Greek Tragedy in Action*. Oxford, 1978.
- Thalman, W. G. »Xerxes' Rags: Some Oproblems in Aeschylus' *Persians*«. *AJPh* 101 (1980): 260–82.
- Thomson, J. A. K. *Irony: An Historical Introduction*. Cambridge, 1927.
- Tuplin, C. J. *Achaemenid Studies*. Historia Einzelschriften 99. Stuttgart, 1996.
- von Wilamowitz-Moellendorff, U. »Die Perser des Aischylos«. *Hermes* 32 (1897), 382–98.
- West, M. L. *Studies in Aeschylus*. Stuttgart, 1990.
- . *The East Face of Helicon*. Oxford, 1997.
- , izd. *Aeschyli tragoediae cum incerti poetae Prometheo*. Stuttgart, 1990.
- Winnigton-Ingram, R. P. *Studies in Aeschylus*. Cambridge, 1983.

EYES AND BLIND SPOTS OF TIME. ON THE POLITICAL/IDEOLOGICAL AND RELIGIOUS HORIZONS OF INTERPRETING AESCHYLUS' *PERSIANS*

Summary

Aeschylus' *Persians* has caused many quandaries and divergences in interpretation, both in terms of its exceptional (historical) subject-matter and of the author's true purpose, that is, the function of the play. While reading works of antiquity through the cultural lens of our own age is unavoidable and may prove fruitful, it can only carry weight if it takes into account a basic hermeneutic principle, that is, if it includes a reflection on the interpreter's own starting-points, shedding light on their relativity. The oldest preserved work of European drama is generally interpreted within cultural and political horizons as defined by modern epistemic concepts, while its religious dimension passes unnoticed, although it should not be neglected – not only because of the general cultic framework which determined the original "hermeneutics" of tragedies, but also because of the text itself. This conceptually conditioned neglect of the "non-negligible" is described by the author as a "blind spot of time" and associated with changes to the anthropological

horizon. Moreover, springing from a shift in self-understanding, and consequently in understanding history and culture, rather than from an inherent logic of science, these changes are largely perceived as an expression of the prevailing *zeitgeist*. A different reading is suggested – one based on a religious interpretive horizon, where clarifications and interpretive shifts, sprung from a different understanding of the social and cultural context, may significantly affect the perception of the work as a whole, without reducing it to what is meaningful solely within a delimited culturological and sociological horizon. After surveying the traditional dilemmas of literary history (the framework of tetralogy, dramaturgical structure, critical opinions on the effectiveness and artistic merit of the play), the paper addresses the *Persians*' association with, or even dependence on, factual history: the events portrayed (at times with obvious historical inaccuracy) and the cultural mentality of the original audience. In this context, the dream of Queen Atossa (176–199) is addressed as well, with an emphasis on the non-nationalist message at the core of the dream vision. Particular attention is paid to the symbolic dimension of clothing: as symbols, garments mark a secondary, non-basic feature, which is not the same as the (unnamed) primary, physical feature. In the symbolic economy of the *Persians*, the very garments and gear are connected to the central idea – the destructiveness of man's *hybris* –, graphically illustrating the transience of all things human.

Alenka Cedilnik

Zgodovinsko ozadje Seneki pripisane Oktavije

Prispevek predstavlja zgodovinsko ozadje Seneki pripisanega dramskega dela *Oktavija*. V njem nam neznani avtor¹ slika žalostno usodo Neronove prve žene Oktavije, ki je bila zaradi Neronove poroke s Popejo Sabino najprej izgnana in kmalu zatem v izgnanstvu usmrčena. Osnovno dogajanje dramskega dela v veliki meri zvesto sledi temu, kar nam o življenjski usodi v drami predstavljenih protagonistov povedo tudi ohranjeni zgodovinski viri,² pri čemer je dramsko dogajanje strnjeno v čas treh dni, v resnici pa ni znano, kako natančno so si sledili dogodki, povezani z Neronovo poroko s Popejo in z njegovo ločitvijo od Oktavije.³

Da bi zgodovinsko ozadje obravnavane tragedije lahko čim bolje razumeli, se najprej ustavimo v letu 47. Tega leta je bila kot žrtev spletk žene takratnega cesarja Klavdija, Mesaline, usmrčena Popeja Sabina, mati enako imenovane Neronove druge žene Popeje Sabine.⁴ Leta 30 rojeni Popeji Sabini (Mlajši) je bilo ob tem dogodku 17 let in je najverjetneje zelo dobro vedela, kdo je kriv za smrt njene matere. Zato si lahko predstavljamo, da Oktaviji,

1 Delo je najverjetneje nastalo v prvih letih Vespazijanove vladavine (med letom 69 in sredo sedemdesetih let); gl. Pseudo-Seneca, *Octavia*, xiv–xvi; Cizek, *L'époque de Néro*, 361.

2 Tacitus, *Annales* 13–16 (za obdobje od 54 do 66); Suetonius, *Nero*; Cassius Dio 61–63; med pozni viri Eutropius 7.14–15; Aurelius Victor, *Caesares* 5; *Epitome* 5; Orosius 7.7; Zonaras 11.12–13. Gl. tudi uvodno študijo, ki jo je napisal A. J. Boyle v: Pseudo-Seneca, *Octavia*, lviii.

3 Glede na to, da je Popeja Neronu rodila hčer 21. januarja leta 63, je moralo biti maja leta 62 že jasno, da je noseča. Oktavija je bila usmrčena junija leta 62. Iz virov pa ni mogoče razbrati, ali je Neron Oktavijo odslovil in jo poslal v njeno prvo izgnanstvo v Kampanijo šele, ko je izvedel za Popejino nosečnost ali že pred tem, kakor tudi ne, ali se je Neron s Popejo poročil še pred Oktavijino usmrtno ali šele po njej. Gl. tudi Waldherr, *Nero*, 101. Edini avtor, ki zaporedje dogodkov časovno deloma opredeljuje, je Svetonij (*Nero* 35.3: *Poppaeam duodecimo die post divortium Octaviae in matrimonium acceptam dilexit unice*;...). Vendar tudi njegov podatek, da se je Neron s Popejo poročil dvanajsti dan po ločitvi od Oktavije, ne more razjasniti zgoraj navedene nejasnosti.

4 Tacitus, *Annales* 11.1–3. Gl. tudi Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 127–28.

tedaj osemletni hčerki Mesaline in cesarja Klavdija, od tega dogodka dalje ni bila naklonjena, morda pa jo je že tedaj povsem zavestno zasovražila. Noben izmed ohranjenih virov te možnosti izvora Popejinega sovraštva do Oktavije posebej ne izpostavlja, pa vendar smo lahko skoraj prepričani, da ob kasnejšem rivalstvu med obema ženama ta tedaj že nekoliko oddaljeni dogodek na celotno dogajanje ni imel blagodejnega vpliva.

Kolikor lahko dogajanju sledimo na osnovi zgodovinskih virov, sta se po letu 47 življenjski poti Oktavije in Popeje Sabine znova usodneje prepletli leta 58. Za to leto imamo namreč prva poročila o tem, da je Popeja Sabina, ki je tako kot že njena mama veljala za eno največjih lepotic svojega časa, s svojo lepoto povsem omrežila tedanjega cesarja Nerona. Ta pa ni bil več samski, marveč od leta 53 poročen z Oktavijo, hčerko svojega tedaj že štiri leta pokojnega adoptivnega očeta, cesarja Klavdija, s katero ga je vezalo tudi krvno sorodstvo. Neronova mati, Agripina Mlajša, je bila namreč nečakinja svojega moža in Oktavijinega očeta, cesarja Klavdija. Tako Neron ni bil le Klavdijev adoptivni sin, ampak tudi nečak v drugem kolenu, saj sta bila njegov ded Germanik in cesar Klavdij brata.

A za Oktavijo so težki časi nastopili že na začetku leta 49, ko se je njen oče cesar Klavdij, po usmrtitvi svoje tretje žene Valerije Mesaline⁵ v oktobru leta 48, poročil s svojo nečakinjo Agripino Mlajšo. Zaradi bližnjega sorodstva med cesarjem in njegovo novo ženo so morali še pred poroko deloma spremeniti zakone, ki dotlej niso dovoljevali porok stricev z nečakinjami.⁶ Še preden pa si je Agripina s poroko zagotovila mesto ob takratnem cesarju, je že začela pripravljati pot, ki bi njenega sina, Lucija Domicija Ahenobarba,⁷ kasnejšega Nerona, pripeljala na mesto naslednika trenutnega cesarja. V ta namen je s pomočjo cenzorja Lucija Vitelija na osnovi sramotnih obtožb⁸ dosegla, da je bil Lucij Junij Silan,⁹ tako kot Agripinin sin Avgustov prapravnuk, ki je bil že od leta 41¹⁰ zaročen z Oktavijo, izključen iz senata. Hkrati je Klavdij prekinil njegovo zaroko s svojo hčerko ter Silana prisilil, da se je še tik pred iztekom

5 V Seneki pripisani tragediji *Oktavija* naslovna junakinja objokuje ravnanje svoje matere in njeno smrt, ki je predstavljala uvod v njeno lastno žalostno usodo; gl. Pseudo-Seneca, *Octavia*, 10–20, 257–69.

6 Tacitus, *Annales* 12.6–7; Cassius Dio 61[60].31.8. Gl. tudi Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 142; Waldherr, *Nero*, 37. O posledicah nove poroke z Agripino je zagotovo temeljito premislil tudi Klavdij. Bodoči Neron, Agripinin sin, je bil namreč po materini strani Avgustov prapravnuk, medtem ko samega Klavdija z Avgustom ni vezalo krvno sorodstvo. Zato J. Malitz domneva, da je poroka s tem, ko je Klavdiju v večji meri omogočila nadzirati Agripinine ambicije, zelo koristila tudi samemu cesarju. Katerikoli drug Agripinin novi mož bi namreč kot očim takrat vse bolj priljubljenega Nerona Klavdijevi oblasti lahko predstavljal resno nevarnost; gl. Malitz, *Nero*, 12.

7 Neronov oče je bil Cn. Domitius Ahenobarbus.

8 Lucij Junij Silan je bil obtožen krvoskrunskega razmerja s svojo sestro Junijo Kalvino; gl. tudi Waldherr, *Nero*, 42–43.

9 Bil je sin Marka Junija Silana Torkvata, konzula leta 19, in Emilije Lepide, Avgustove pravnukinje. Poleg Lucija Junija Silana so se zakoncema rodili še štirje otroci, dva sinova in dve hčerki: Decim Junij Silan Torkvat, Mark Junij Silan, Junija Kalvina in Junija Lepida. Po materini strani so bili tako kot Neron Avgustovi prapravnuki, kar je bil razlog za to, da so zaradi Agripininega in Neronovega strahu pred izgubo oblasti vsi trpeli.

10 Gl. komentar Ericha Koestermanna k mestu 12.3.2 v Tacitus, *Annalen*, 112.

leta odrekel pretorski funkciji, ki jo je opravljal v letu 48.¹¹ Kmalu zatem si je Silan, kot poroča Tacit, na dan poroke med cesarjem Klavdijem in Agripino sam vzel življenje.¹² Po odstranitvi Silana je Klavdij na prošnjo nekdanjega konzula Memija Poliona hčer Oktavijo zaročil z Agripininim sinom Domicijem Ahenobarbom.¹³ Tako Agripinin sin s cesarjem ni bil le sorodstveno povezan, temveč je postal tudi njegov bodoči zet, kar je Domicijev položaj še bolj približalo položaju Klavdijevega sina Britanika iz njegovega zakona z Mesalino.

Vendar Agripini to ni zadoščalo. Da bi sinu zagotovila vladarsko prihodnost, je leta 49 za njegovega vzgojitelja postavila filozofa Lucija Aneja Seneko. Njena odločitev je bila dobro premišljena. Seneka ni bil le eden največjih intelektualcev svojega časa, marveč ga je z Agripino povezovalo tudi čustvo globoke hvaležnosti. Prav njej je namreč dolgoval zahvalo za to, da se je po osmih letih izgnanstva, v katerega ga je zaradi razmerja z Agripinino sestro Julijo Livilo na pobudo Mesaline poslal cesar Klavdij,¹⁴ znova lahko vrnil v prestolno mesto. To pa ni bilo vse. Kakor je Agripina lahko pričakovala, da ji bo Seneka zaradi rešitve vedno naklonjeno vdan, tako je lahko domnevala, da Klavdiju povzročene mu nesreče nikoli ne bo odpustil.¹⁵ In res je Seneka še po cesarjevi smrti do Klavdija gojil prav nič filozofsko nepomirljivo sovraštvo.¹⁶

Približno leto dni po sklenitvi zaroke z Oktavijo je Agripini sinov položaj uspelo dodatno okrepiti in zavarovati, ko je 25. februarja leta 50 njen sin Domicij Ahenobarb z adopcijo postal cesarjev posinovljenec.¹⁷ Od tedaj naprej je bilo Domicijevo uradno ime Neron Klavdij Cezar Druz Germanik in s pravnega vidika za nasledstvo adoptivnega očeta ni imel prav nič manjših možnosti kot Klavdijev biološki sin Britanik. Ker pa je bil Neron od Britanika nekaj let starejši,¹⁸ je dejansko postal celo prvi kandidat.¹⁹ Kot lahko raz-

11 Tacitus, *Annales* 12.3–4; Pseudo-Seneca, *Octavia*, 145–49. O prekinitvi Oktavijine zaroke s Silanom poroča tudi Kasij Dion (61[60].31.8), ki pa drugače kot Tacit kot razlog za Silanov padec navaja obtožbo, da je snoval zaroto proti Klavdiju. Lažna obtožba naj bi Klavdija prepričala, da je dal Silana usmrtiti.

12 Tacitus, *Annales* 12.8.1.

13 Tacitus, *Annales* 12.9; Cassius Dio 61[60].32.2.

14 O vzrokih Senekinega izgnanstva gl. Waldherr, *Nero*, 44–45.

15 V nasprotju s to možnostjo Anthony A. Barrett domneva, da Agripinini cilji, povezani s krepitvijo njenega in Neronovega položaja, niso bili v nasprotju s Klavdijevimi interesi, saj naj bi služili zgolj temu, da se julijski in klavdijski rod tesneje povežeta in tako okrepljena utrdita svojo politično moč. Zato Senekino sovraštvo do Klavdija Seneki takrat ne bi moglo koristiti in ga je Seneka skrbno prikrival; gl. Barrett, *Agrippina*, 102–106.

16 Ob Klavdijevi smrti je Seneka napisal govor z naslovom *Apocolocyntosis*, v katerem je umrlega cesarja neusmiljeno sramotil; gl. Cassius Dio 61.35.3. Spis je preveden tudi v slovenščino; gl. »Politikvitev. Satira na cesarja Klavdija smrt, vnebohod in pot v pekel.« Prev. A. Sovre. V: *Svet humorja in satire*, ur. D. Ravljen. Ljubljana: Društvo novinarjev Slovenije, 1951, 9–23. Namene, ki so Seneko ob pisanju spisa vodili, podrobneje predstavlja Cizek, *L'époque de Néro*, 78–86.

17 Tacitus, *Annales* 12.25–26; Cassius Dio 61[60].32.2.

18 Britanik se je kot sin Klavdija in Valerije Mesaline rodil 11. ali 12. februarja leta 41, Neron pa je bil rojen več kot tri leta pred njim, 15. decembra leta 37; gl. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, 93 in 96.

19 Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 144. Barrett domneva, da Klavdijeva naklonjenost Neronu ni bila posledica cesarjeve omejenosti in nepremišljene poslušnosti Agripini, temveč naj bi cesar

beremo iz ohranjenih virov, prednost, ki jo je tako dobil posinovljeni Neron pred bratom Britanikom, v javnosti ni sprožila odkritega nasprotovanja, čeprav Tacit piše, da takrat ni bilo nikogar, ki ga ne bi bolela Britanikova usoda.²⁰ Med Klavdijeve tesnejše sodelavce je možnost, da bi slednjega nasledil Neron in ne Britanik, morda celo prinesla rahlo olajšanje, saj je bil del njih vpleten v odstranitev Britanikove matere Mesaline in je zato s strahom pričakoval, kakšno bi lahko bilo Britanikovo maščevanje, če bi nekoč zasedel vladarski prestol.²¹

Z adopcijo Agripina ni dosegla zgolj tega, da je svojemu sinu skorajda že zagotovila mesto cesarja, temveč se je močno okrepil tudi njen lastni položaj, ki ga je imela na dvoru. Kot prva med ženami cesarjev je še v času moževega življenja dobila častni naziv avgusta.²² To čast si je zaslužila, ker je Klavdiju podarila novega sina. Kako spretno je Agripina krepila svojo moč, kaže dejstvo, da je prav Klavdij, potem ko mu je Mesalina rodila sina Britanika, zavrnil enako pobudo senata, ki je ob Britanikovem rojstvu z nazivom avgusta želel počastiti že Mesalino.

Tej časti so sledili dogodki, ki so še okrepili Agripinin in Neronov položaj na dvoru ter postavljali v ospredje Neron, medtem ko je Britanik drsel v ozadje. Marca²³ leta 51 je Neron, čeprav mu takrat niti še ni bilo 14 let, prejel moško togo (*toga virilis*), kar je pomenilo, da velja za polnoletnega in lahko kot mož prevzame zadolžitve, povezane z upravljanjem države.²⁴ S tem so vsaj za leto dni prehiteli običaje, po katerih so dečki deško togo navadno odložili med 15. in 18. letom. V istem mesecu (4. marca) mu je bila po sklepu senata dana možnost, da svoj prvi konzulat nastopi že v svojem dvajsetem letu starosti (torej leta 56). Hkrati je že tedaj prejel prokonzularno oblast nad ozemljem izven Rima, nekoliko kasneje pa – tako kot Avgustova posinovljenca Gaj in Lucij Cezar – še naziv *princeps iuventutis*. Na ta način je postalo povsem jasno, da je Neron predvideni Klavdijev naslednik. Neron je bil poleg tega vključen v vse štiri najpomembnejše svečeniške kolegije, njegov posebni položaj pa so propagirali tudi zlati novci. Ker so te izplačevali predvsem vojakom, so tako pri vojski kupovali naklonjenost do predvidenega bodočega vladarja.²⁵

morda iz dveh razlogov pri tem ravnal s premišljeno preračunljivostjo. Obstaja namreč možnost, da je Britanik bolehal za hudo obliko epilepsije (Tacitus, *Annales* 13.16.3) in da v resnici sploh ni bil Klavdijev sin. Vendar pa iz virov prav nikjer ni mogoče razbrati, da bi se Klavdij zaradi morebitnega dvoma v svoje očetovstvo od Britanika kakorkoli osebno odvrnil; gl. Barrett, *Agrippina*, 111–12.

20 Tacitus, *Annales* 12.26.2.

21 Cassius Dio 61[60].31.8. O možnosti, da se je marsikdo iz cesarjeve najbližje okolice zaradi sodelovanja pri strmoglavljenju Mesaline bal Britanikovega maščevanja, gl. tudi Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 144–45; Waldherr, *Nero*, 48.

22 Gl. Koestermannov komentar k odlomku 12.26.1 v Tacitus, *Annalen*, 151–52; Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 145; Shotter, *Nero*, 13.

23 Barrett domneva, da so pri Neronu slovesnost pripravili že nekoliko pred praznikom Liberalij v marcu, kot je bilo sicer običajno; gl. Barrett, *Agrippina*, 116.

24 Tacitus, *Annales* 12.41; Suetonius, *Nero* 7.2. Gl. tudi Koestermannov komentar k navedenemu mestu v Tacitus, *Annalen*, 177–79.

25 Tacitus, *Annales* 12.41. Gl. tudi Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 147; Shotter, *Nero*, 13.

Klavdijev biološki sin Britanik ni bil deležen nobene od navedenih časti, pri čemer ostaja nejasno, kaj je bil pravi razlog za njegovo zapostavljanje. Čeprav ni nobenih povsem zanesljivih podatkov, ki bi kazali na kakršnekolikoli značajske pomanjkljivosti ali na Britanikovo nesposobnost za vladanje, te možnosti vendarle ne moremo povsem izključiti. Ko je Britanik po zaužitem strupu izgubil nadzor nad svojim telesom in so navzoči z grozo opazovali, kako v mukah umira, je Neron Britanikovo trpljenje pojasnil kot napad epilepsije, za katero naj bi Britanik že dolgo bolehal.²⁶ Da bi bil Klavdijev sin lahko resno bolan, bi lahko sklepali tudi na podlagi Svetonijevega in Dionovega pisanja.²⁷ Vendar nihče, niti Svetonij niti Kasij Dion niti Tacit, za takšno možnost ne nudi zanesljivih dokazov. Kljub temu bi si le stežka predstavljali, da bi bila zgolj Agripinina sla po oblasti tista, ki je Nerona povzdignila na prestol in ugonobila njegovega brata Britanika.²⁸ Bolj verjetno se zdi, da je Klavdij v prepričanju, da deluje v dobro vladajoče družine, Agripinin načrt zavestno podpiral in z namenom, da bi zavaroval interese julijsko-klavdijske dinastije, Nerona vključil kot možnega naslednika.²⁹

Takšno ravnanje je leta 51 med Neronom in Britanikom sprožilo prvi resni konflikt, ko Britanik Nerona kljub adopciji ni pozdravil z njegovim novim imenom, temveč s starim imenom Domicij. Ker je Agripina v tem videla začetek možnega razdora znotraj družine, je Klavdija pregovorila, naj Britanikove dotedanje učitelje in vzgojitelje zaradi njihovega slabega vpliva odstrani in jih nadomesti z novimi. Tako je Britanik na dvoru izgubil oporo ljudi, ki so bili še vedno naklonjeni Mesalini in so varovali interese njenih otrok.³⁰

Dve leti kasneje, leta 53, je Agripina izpeljala še en, sicer že nekaj let načrtovan dogodek. Tega leta se je takrat šestnajstletni Neron poročil s štirinajstletno Oktavijo. Ker sta bila po zakonu Neron in Oktavija brat in sestra, je dal Klavdij še pred poroko Oktavijo posvojiti drugi družini.³¹ O samem dogodku viri le zelo na kratko poročajo,³² zato pa Tacit toliko podrobneje popi-

26 Koestermann domneva, da je Neron bolezen, za katero naj bi Britanik v resnici bolehal, uporabil za laž, s katero je prikril storjeni zločin; gl. komentar k mestu 16.3 v Tacitus, *Annalen*, 265.

27 Tacitus, *Annales* 13.16.3; Suetonius, *Nero* 33.3, *Titus* 2; Cassius Dion 61[60].33.10.

28 Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 147–48.

29 Glede možnosti, da je Klavdij Nerona kot možnega naslednika določil šele po tehtnem premisleku, gl. tudi Waldherr, *Nero*, 48–49. Najverjetneje se je šestdesetletni cesar zavedal nevarnosti, da se mu lahko življenje nepričakovano izteče, še preden bi bil njegov sin Britanik dovolj star, da bi sam zasedel njegovo mesto. V tem primeru bi lahko nekoliko starejši Neron, o čigar priljubljenosti v javnosti ni bilo nobenega dvoma, uspešno zapolnil praznino in tako cesarsko oblast ohranil julijsko-klavdijski dinastiji.

30 Tacitus, *Annales* 12.41.3; Suetonius, *Nero* 7.1. Gl. tudi Barrett, *Agrippina*, 118.

31 Cassius Dio 61[60].33.2.² Barrett, *Agrippina*, 135. Oktavijo je posvojila ugledna aristokratska družina Oktavijcev, ki ji je pripadal tudi cesar Avgust. Šele takrat je trinajstletno dekle tudi dobilo ime Oktavija, saj se je pred tem kot pripadnica družine Klavdijscev najverjetneje imenovala Klavdija. S posvojitvijo Oktavija formalno ni več pripadala vladajoči družini in z Neronom ni bila več v sorodu; gl. Waldherr, *Nero*, 58.

32 Suetonius, *Nero* 7.2; Cassius Dio 61[60].33.11. Kot dogodek, do katerega je prišlo proti Oktavijini volji, poroko z Neronom predstavlja Pseudo-Seneca, *Octavia*, 150–54.

suje spremljajoče dogajanje, ki je bilo znova namenjeno izključno dvigovanju ugleda in priljubljenosti predvidenega bodočega cesarja.³³

Takrat pa, vsaj zdi se tako, se je moralo v Agripininih skrbno premišljenih načrtih nekaj rahlo zalomiti. Čeprav ne razpolagamo z oprijemljivimi dokazi, bi morda lahko domnevali, da se je Agripina počutila vse bolj ogroženo. Bližal se je februar leta 54, ko bi Britanik stopil v svoje štirinajsto leto in tako lahko dosegel polnoletnost. Tedaj bi lahko Klavdij svojemu sinu Britaniku podelil vse tiste časti, ki jih je bil ob tej priložnosti že deležen Neron, in položaj obeh bi bil znova izenačen.³⁴ Da Agripinine in Neronove prihodnosti prav nič ne bi moglo več ogroziti, je moral zato kot prva žrtev znotraj najožjega družinskega kroga 13. oktobra leta 54 umreti cesar Klavdij,³⁵ ki bi edini Agripininim načrtom lahko prekrizal pot.³⁶ Ko so se vrata palače, ki jih je dala Agripina zaradi nemotenih priprav na prevzem oblasti zapreti, znova odprla, je bil Neron kot novi cesar najprej predstavljen pretorijanski gardi in nato še senatu.

Tako je Oktavija postala cesarjeva žena, s čimer pa njen položaj ni bil prav v ničemer lažji, kot je bil dotlej. V palači je zavladovala Agripina, ki si je v prvih dneh Neronove vladavine, kot kaže, celo prizadevala, da bi sama zavladovala celotnemu cesarstvu.³⁷ Ta želja se Agripini ni izpolnila in Neron, ki je imel ob prevzemu oblasti 17 let, se je postopoma izmikal materinemu vplivu. Pač pa so bila prva leta njegovega vladanja pod močnim vplivom predvsem dveh ključnih moč: Neronovega vzgojitelja Seneke in pretorijanskega prefekta Afranija Bura (Afranius Burrus). Oba sta svoj položaj dobila zgolj zaradi posredovanja Agripine, vendar kljub temu po Klavdijevi smrti nista bila izvrševalca Agripinine volje. Tacit celo poroča, da sta se ji oba vse od prvega dne Neronovega nastopa odkrito upirala. S svojim vplivom sta podprla Nerona, Agripinina moč pa je hitro slabela.³⁸

Da željam svoje matere ni več pripravljen ubogljivo slediti, je Neron povsem jasno pokazal, ko si je za priležnico izbral osvobojenko Akte, medtem ko

33 Tacitus, *Annales* 12.58.

34 Suetonius, *Divus Claudius* 43. Na možnost, da bi cesarjev osvobojenec Narcis Klavdija nagovoril, naj svojem sinu Britaniku podeli enake pravice, kot jih je že imel adoptirani Neron, opozarja Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 150. Morda je Klavdij nekaj let kasneje obžaloval, da je Nerona tako izpostavil, in je poskušal svojega biološkega sina znova postaviti na prvo mesto; gl. Waldherr, *Nero*, 49.

35 O možnosti, da bi Klavdij umrl naravne smrti, gl. Barrett, *Agrippina*, 139–42.

36 Klavdij je za seboj pustil testament, v katerem je, tako lahko domnevamo, Britaniku namenil večji delež in boljši položaj, kot se je Agripini in Neronu zdelo primerno. Testamenta po Klavdijevi smrti pred senatom niso prebrali; Tacitus, *Annales* 12.69.3; gl. tudi Koestermannov komentar v Tacitus, *Annalen*, 230; Malitz, *Nero*, 18.

37 Tako bi lahko sklepali na osnovi v prvih dneh Neronove vlade skovanega zlatnika, ki je imel na svoji sprednji strani upodobljena portreta Agripine in Nerona, napis na robu zlatnika pa se je glasil: »Agripina avgusta, žena božanskega Klavdija, mati Nerona Cezarja«. Ne le, da žena nekega cesarja pred tem na sprednji strani kovanca še nikoli ni bila upodobljena, tudi napis, kot ga je dala skovati Agripina, so si pred tem lahko privoščili samo cesarji; gl. Eck, »Iulisch-claudische Familie«, 151–53. O vlogi Agripine v prvih tednih Neronove vlade gl. tudi Cizek, *L'époque de Néro*, 77–78.

38 Tacitus, *Annales* 13.1–2.

se za ženo Oktavijo povsem očitno ni več menil.³⁹ Agripina je ob spoznanju, da izgublja moč, ki jo je nad sinom nekoč imela, in da tudi sicer njen vpliv nezadržno slabi, posegla po grožnji, zaradi katere je Klavdij pred tem izgubil življenje. Sinu je zagrozila z Britanikom.⁴⁰ To je zadoščalo, da je moral tudi Britanik, Oktavijin brat, kmalu umreti. 11. ali 12. februarja leta 55, torej prav tedaj, ko bi dopolnil štirinajst let in bi lahko postal polnoleten, je bil na Neronov ukaz med obrokom v pričo vseh navzočih zastrupljen.⁴¹ Zdaj klavdijski rod ni več imel moškega predstavnika, Oktavija pa je po usmrtitvi matere Mesaline ter po umorih očeta Klavdija in brata Britanika na Neronovem dvoru ostala povsem sama. Vendar Oktavija, ki je na lasne oči videla, kako je moral njen brat umreti, ni bila edina izmed navzočih, ki jih je Britanikova smrt globoko pretresla.

Novi umor je prestrašil tudi Agripino,⁴² saj je z Britanikom izgubila možnost, da bi sinu učinkovito grozila, hkrati pa je Neron tedaj prvič pokazal, da se niti sam ne boji moriti. Kmalu po umoru Britanika je Neron materi odvzel telesno stražo in oddelek Germanov, do katerih je imela pred tem kot cesarjeva žena in cesarjeva mati pravico, zapustiti pa je morala tudi palačo na Palatinu.⁴³ Zdaj je vsakomur lahko postalo jasno, da so Agripinini dnevi minili in v državi znova vlada moška roka. Takšen preobrat, do katerega je prišlo samo približno šest mesecev po Klavdijevem umoru, je ponudil Agripininim sovražnikom – in teh ni bilo malo – priložnost za njihovo lastno maščevanje. Domicija, sestra leta 54 na Agripinino pobudo usmrčene Domicije Lepide,⁴⁴ in Junija Silana,⁴⁵ ki ji je Agripina preprečila načrtovano poroko,⁴⁶ sta s svojim govorjenjem dosegli, da je bila Agripina obtožena snovanja zarote.⁴⁷ Ovdaba se je sicer izkazala za lažno, vendar pa Agripina kljub dokazani nedolžnos-

39 Tacitus, *Annales* 13.12–13. Kot poroča Svetonij (*Nero* 28.1), naj bi se Neron z Akte celo nameraval poročiti; gl. tudi Cassius Dio 61.7.1.

40 Tacitus, *Annales* 13.14; gl. tudi Waldherr, *Nero*, 73–75. Ob tem Agripina najverjetneje nikoli ni razmišljala o tem, da bi sina odstranila z oblasti, saj bi njegov padec pomenil tudi konec uresničenja njenih lastnih ambicij; gl. Cizek, *L'époque de Néro*, 89; Barrett, *Agrippina*, 169.

41 Pseudo-Seneca, *Octavia*, 45–46; Tacitus, *Annales* 13.16–17; Cassius Dio 61.7.4. Možnost, da Neron ni bil kriv za Britanikovo smrt, nekoliko podrobneje predstavlja Cizek, *L'époque de Néro*, 89–91; Barrett, *Agrippina*, 171–72.

42 Tacitus, *Annales* 13.16.4; Pseudo-Seneca, *Octavia* 170–73.

43 Tacitus, *Annales* 13.18; Suetonius, *Nero* 34.1.

44 Domicija Lepida je bila po svoji materi, Antoniji Starejši, vnukinja Marka Antonija in Avgustove sestre Oktavije ter pranečakinja cesarja Avgusta, bila je mati Klavdijeve žene Valerije Mesaline in tako Britanikova in Oktavijina babica, kot sestra Gneja Domicija Ahenobarba, Neronovega očeta, pa je bila tudi Neronova teta. V času, ko je bila Agripina v izgnanstvu, je Neron po očetovi smrti živel v njeni hiši. Po Agripinini poroki s cesarjem Klavdijem je poskušala Domicija Lepida z darili in ljubeznivostmi Neronu znova tesneje navezati nase, kar je Agripina preprečila tako, da je z lažnimi obtožbami dosegla njeno usmrtitev (Tacitus, *Annales* 12.64–65). O večletnih zaostrenih odnosih med obema ženama, ki so po Mesalinini usmrtitvi prerasli v nespravljivo sovraštvo, gl. tudi Waldherr, *Nero*, 40.

45 Rod Junije Silane nam ni zanesljivo poznan, kljub svojemu imenu pa ni bila hči Marka Junija Silana Torkvata in Emilije Lepide.

46 Razloge za sovraštvo, ki sta ga do Agripine čutili Domicija in Junija Silana, podrobneje navaja Barrett, *Agrippina*, 174–75.

47 Tacitus, *Annales* 13.19–21. Po Britanikovi smrti je Agripina povsem odkrito stopila na Oktavijino stran ter navezala stike z delom plemstva, ki je nasprotovalo Neronovi oblasti; gl. Waldherr, *Nero*, 76.

ti nikoli več ni mogla obnoviti svoje moči. Čeprav pisni viri o Agripininem življenju od leta 55 do njene smrti marca 59 skorajda ne poročajo, se zdi, da Agripina sinove oblasti v tem obdobju ni ogrožala.⁴⁸

Domnevamo lahko, da je bila predvsem Popeja Sabina, s katero se je Neron spoznal leta 58 in je veljala za eno največjih lepotic takratnega Rima, razlog za Neronov trdni sklep, da mora tudi njegova mati umreti. Popeja Sabina, ki je bila vsaj šest let starejša od Nerona, je bila v času, ko sta se s cesarjem seznanila, že drugič poročena. Njen tedanji mož, senator Mark Salvij Oton, je pripadal krogu Neronovih razuzdanih prijateljev in je po Neronovi smrti sam za krajši čas postal cesar. Moči Neronove matere Agripine pa Popeja osebno ni občutila šele takrat, ko je kot Neronova priležnica ogrozila Agripinine načrte, temveč že leta 51, ko je Agripina cesarja Klavdija prepričala, da je kot pretorijanskega prefekta odstavil Popejinega prvega moža Krispina in na njegovo mesto postavil Bura.⁴⁹

Po umiku matere Agripine je bila Popeja Sabina edina ženska, ki je na Nerona in njegovo okolico zares usodno vplivala. Z Oktavijo, sodeč po virih, nikoli nista bila tesneje povezana⁵⁰ in tudi ostale ženske, s katerimi se je Neron intimneje zapletel, nanj niso imele večjega vpliva. Drugače kot osvobojenka Akte se Popeja nikakor ni bila pripravljena zadovoljiti z mestom cesarjeve priležnice, temveč je od samega začetka načrtovala, kako bo postala Neronova zakonita žena. A da bi se lahko poročila z Neronom, se je morala najprej ločiti od moža Otona, hkrati pa je moral biti prost tudi Neron. Temu nasproti sta stali dve ženski, Neronova žena Oktavija iz cesarske hiše in njegova mati Agripina. Agripina je videla v Neronovi poroki z Oktavijo dodatno legitimacijo Neronove cesarske oblasti. Poleg tega bi poroka s Popejo izničila vsa njena dotedanja prizadevanja, ki naj bi julijsko-klavdijski dinastiji omogočila, da bi vso oblast zbrala v svojih rokah. Zato Agripina v ločitev nikakor ni bila pripravljena privoliti. Ni povsem jasno, ali je bila le Popeja tista, ki je Nerona nagovorila, da je ubil svojo mater,⁵¹ ali pa so za dokončno odločitvijo tičali tudi drugi razlogi. Tacit poroča,⁵² kako se je Agripina na koncu, ko je izrabila vse druge možnosti, sinu z namenom, da bi si znova pridobila njegovo naklonjenost, sama ponujala za ljubico. S svojim vsiljevanjem naj bi ga tako zelo obremenjevala, da jo je prav zaradi tega sklenil umoriti, pri čemer naj bi njegov načrt na koncu podprl celo sam Seneka.⁵³ Agripina je bila po daljših

48 Eck, »Julisch-claudische Familie«, 155. O Agripinini vlogi po letu 55 gl. tudi Barrett, *Agrippina*, 176–80.

49 Waldherr, *Nero*, 82–85.

50 Kot poroča Svetonij (*Nero* 35.1), naj bi Neron kmalu po poroki celo izjavil, da Oktavija od poroke ne more pričakovati več kot pravico, da nosi znamenja, ki označujejo poročeno ženo (*ornamenta uxoria*); gl. tudi Waldherr, *Nero*, 97.

51 Da je bila prav Popeja tista, ki je pregovorila Nerona, povsem nedvoumno piše Pseudo-Seneca, *Octavia*, 125–29.

52 Tacitus, *Annales* 14.2; gl. tudi Cassius Dio 62[61].11.3–4.

53 O majhni verjetnosti takšnih obtožb gl. Waldherr, *Nero*, 87. Cizek ne izključuje možnosti, da bi Agripina v tem času Neronovo oblast še vedno lahko resno ogrožala; Cizek, *L'époque de Néro*, 118.

in skrbno načrtovanih pripravah umorjena marca leta 59.⁵⁴ Leta 62⁵⁵ se je Neron ločil od Oktavije in poročil s Popejo. Ločitev so uradno opravičili z domnevno Oktavijino neplodnostjo,⁵⁶ hkrati pa je bila obtožena ljubimkanja z egipčanskim flavtistom.⁵⁷ Tako so na že velikokrat preizkušeni način skušali omajati ugled, ki ga je Oktavija uživala med prebivalstvom.⁵⁸ Medtem ko se Oktaviji in Neronu po devetih letih zakona ni rodil niti en otrok, je Popeja Neronu 21. januarja leta 63 rodila deklico, vendar je dojenček že po štirih mesecih umrl. Nato je bila Popeja leta 65 znova noseča. Takrat je Neron z brco v ženin trebuh končal njeno in otrokovo življenje.⁵⁹

Oktavija je bila v tem času že tri leta mrtva. Usmrčena⁶⁰ je bila junija leta 62 na otoku Pandaterija,⁶¹ kamor je bila malo pred svojo smrtjo poslana v izgnanstvo. Ni jasno, ali se je Neron s Popejo poročil šele po njeni smrti ali že pred njo. Razlog za Oktavijin izgon na Pandaterijo je bila obtožba prešuštva z Anicetom, Neronovim nekdanjim učiteljem in Agripininim morilcem.⁶² Anicet, ki je tudi tokrat uslužno izvršil cesarjev ukaz, je bil za svoje

54 Umor Agripine podrobno opisuje Tacit, *Annales* 14.3–9; gl. tudi Pseudo-Seneca, *Oktavia* 311–76; Suetonius, *Nero* 34.2–4; Cassius Dio 62[61].12–13.

55 Na osnovi dejstva, da se je Neron s Popejo poročil šele tri leta po materini smrti, bi lahko domnevali, da Agripina ni bila edini razlog, zaradi katerega se Neron ni mogel ločiti. Poleg Agripine je ločitvi vztrajno nasprotoval pretorijanski prefek Bur, ki je bil Oktaviji zelo naklonjen. Ko je ta leta 62 umrl (Tacitus, *Annales* 14.51.1), si Neronovi ločitvi od Oktavije in poroki s Popejo nihče več ni upal resno nasprotovati; gl. Waldherr, *Nero*, 86, 96 in 97. O Burovem nasprotovanju ločitvi gl. tudi Cassius Dio 62.13.1–3. Avtor tragedije *Oktavija* pa kot ključni razlog, zaradi katerega se je Neron poročil s Popejo, navaja Popejino nosečnost; Pseudo-Seneca, *Octavia*, 588–92. Ali je bil Bur v času, ko je Popejina nosečnost postala znana, še živ, iz virov ni mogoče zanesljivo razbrati. Vsekakor pa se je razvoj dogodkov po razkritju, da Neron in Popeja pričakujeta otroka, zelo pospešil, saj je bila Oktavija usmrčena le približno mesec dni kasneje.

56 Nejasno ostaja, ali je bil razlog za to, da Neron in Oktavija nista imela otrok, Oktavijina neplodnost ali, kar se zdi skoraj verjetneje, popolna odtujenost med zakoncema; gl. Waldherr, *Nero*, 97. Da verjetno ni bil le Neron tisti, ki Oktavije nikakor ni bil pripravljen sprejeti, bi morda lahko razkrivala tudi tragedija *Oktavija*, v kateri besede naslovne junakinje razkrivajo neizmerno in povsem nepomirljivo sovraštvo do Nerona; Pseudo-Seneca, *Octavia*, 46–54, 108–14, 248–49; gl. tudi op. cit., 537–42.

57 Tacitus, *Annales*, 14.60; Suetonius, *Nero* 35.1–2; Cassius Dio 62.13.4. Zaradi te obtožbe je bila Oktavija, čeprav ji prešuštva niso mogli dokazati, izgnana v Kampanijo.

58 Waldherr, *Nero*, 97–98. Kot je celotno dogajanje predstavljeno v Seneki pripisani *Oktaviji*, naj bi se Neron tudi zaradi velike podpore, ki jo je Oktavija med ljudstvom uživala, odločil Oktavijo ubiti; gl. Pseudo-Seneca, *Octavia*, 846–76; gl. tudi Cizek, *L'époque de Néro*, 148–49. O veliki Oktavijini priljubljenosti pri ljudstvu poroča tudi Tacit, ki piše, da je Neron potem, ko je Oktavijo že izgnal v Kampanijo, prav zaradi nasprotovanja ljudstva svoj ukaz preklical in Oktavijo poklical nazaj. Nato pa se je ob vnovičnih neredih, ki so bili posledica ljudske podpore Oktaviji, na Popejino prigovarjanje odločil, da se bo nekdanje žene za vedno rešil na podlagi obtožb, da je prešuštovala in kovala zaroto; Tacitus, *Annales* 14.59.3, 14.60.4.–62.1; gl. tudi Suetonius, *Nero* 35.2.

59 Tacitus, *Annales* 16.6; Suetonius, *Nero* 35.3.

60 O Oktavijini usmrčitvi med nekoliko poznejšimi viri zelo kratko poroča tudi Evtropij (7.14.3).

61 V usodi žena julijsko-klavdijske dinastije pripada otoku posebej zlovešče mesto, saj so bile nanj še pred Oktavijo izgnane tudi nekatere druge pomembne predstavnice te družine: Julija, Avgustova hči, leta 2 pr. Kr., Germanikova žena Agripina Starejša leta 29, njena hči, Agripina Mlajša, Neronova mati, in najverjetneje tudi Agripinina sestra Julija Livila pa leta 39. Julija Livila je bila po vrnitvi iz izgnanstva na začetku Klavdijeve vlade leta 41 na otok ponovno izgnana in je na njem še istega leta tudi umrla. Na otoku je že leta 33 umrla tudi njena mati Agripina Starejša.

62 Tacitus, *Annales* 14.3–8.

lažno pričanje izgnan na Sardinijo.⁶³ Oktavijino usmrtitev so prikazali kot samomor.⁶⁴ Anicet pa je na Sardiniji mirno in udobno živel do konca svojega življenja.

Leta 62, ko je bila usmrčena Oktavija, se je na Neronov ukaz končalo tudi življenje dveh njenih sorodnikov, Rubelija Plavta, Tiberijevega pravnuka, in Favsta Kornelija Sule Feliksa, Mesalininega polbrata in moža Klavdijeve hčerke Antonije.⁶⁵ Potem ko se je Neron ločil od Oktavije, ki je njegovi cesarski oblasti dajala pomemben del legitimnosti, se je bal, da bi se okrog teh dveh mož oblikovalo jedro sovražne opozicije in žarišče morebitnega upora. Prav zaradi tega razloga je bil leta 64 na Neronov ukaz Decim Junij Silan Torkvat, prapravnuk cesarja Avgusta in brat že leta 49 umrlega Lucija Junija Silana, prisiljen napraviti samomor. Naslednjega leta pa je moral iz istega razloga umreti še njegov nečak, Lucij Junij Silan Torkvat.⁶⁶ Z njuno smrtjo se je zaradi Neronovega strahu pred komerkoli, ki bi utegnil ogroziti njegovo oblast, izteklo življenje še zadnjih moških potomcev cesarja Avgusta.⁶⁷

BIBLIOGRAFIJA

Seznam virov

Cassius Dio

Historia romana. V: *Dio's Roman History in nine volumes*. 7. zv., angleški prevod E. Cary. Loeb Classical Library. London: William Heinemann, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1955.

»Epitome de Caesaribus.« gl. *Sextus Aurelius Victor*.

Eutropius

»Breviarium ab urbe condita.« V: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi* 2, izdaja H. Droysen. München: Monumenta Germaniae Historica, 2000.

Ioannes Zonaras

Annales. V: *Ioannis Zonarae Annales*. 2. zv, izdaja Mauricius Pinderus. Corpus Scriptorum Historiae Byzantine 48. Bonnae: Ed. Weber, 1844.

63 Tacitus, *Annales*, 14.62–63. Tacit navaja, kako je ob tej priložnosti Neron Oktavijo povsem v nasprotju s prejšnjimi očitki obtožil, da je splavila.

64 Tacitus, *Annales*, 14.64.

65 Gl. tudi Pseudo-Seneca, *Octavia* 437–38, 464–68.

66 Kot Avgustov prapravnuk je moral zaradi nevarnosti, da bi lahko ogrozil Neronovo oblast, skoraj neposredno po Klavdijevi smrti že leta 54 umreti tudi najstarejši brat že leta 49 umrlega Lucija Junija Silana in Decima Junija Silana Torkvata, Mark Junij Silan, ki je bil leta 46 konzul in v času, ko je bil na Agripinin ukaz umorjen, prokonzul province Azije. O njegovi usmrtitvi gl. Waldherr, *Nero*, 64.

67 Waldherr, *Nero*, 98–100.

Pseudo-Seneca

Octavia. V: *Octavia, attributed to Seneca*. Izdaja, uvod, prevod in komentar A.J. Boyle. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008.

Seneca, Lucius Annaeus

Apocolocyntosis divi Claudii. V: »Potikvitev. Satira na cesarja Klaudija smrt, vnebohod in pot v pekel.« Prev. A. Sovre. V: *Svet humorja in satire*, ur. D. Ravljen. Ljubljana: Društvo novinarjev Slovenije, 1951, 9–23.

Sextus Aurelius Victor

De Caesaribus. V: *Sexti Avrelii Victoris Liber de Caesaribus: praecedunt Origo gentis romanae et Liber de viris illustribus Urbis Romae subsequitur Epitome de Caesaribus*, izdaja Fr. Pichlmayr. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Lipsiae: B.G. Teubner, 1966.

De Caesaribus. Angleški prevod z uvodom in komentarjem H.W. Bird. Translated Texts for Historians 17. Liverpool: Liverpool University Press, 1994.

Suetonius

De vita Caesarum. V: *Suetonius*, 2. zv., angleški prevod J.C. Rolfe. Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2001.

De vita Caesarum. V: *Suétone, Vies des douze césars*, 2. zv., izdaja in prevod H. Ailloud. Collection des universités de France. Paris: Les belles lettres, 1993.

Dvanajst rimskih cesarjev. Slovenki prevod in opombe J. Šmit. Ljubljana: Cankarjeva založba 1960.

Tacitus, Publius Cornelius

Annales. Izdaja E. Koestermann. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Lipsiae: B.G. Teubner, 1952.

Annalen. 3. zv., knjige 11–13. Komentar in uvod E. Koestermann. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1967.

Annalen. 4. zv., knjige 14–16. Komentar in uvod E. Koestermann. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1968.

Anali. Slovenski prevod F. Bradač. Maribor: Založba Obzorja, 1968.

Seznam literature

Barrett, Anthony A. *Agrippina. Mother of Nero*. London: B T Batsford Ltd, 1996.

Cizek, Eugen. *L' époque de Néron et ses controverses idéologiques*. Roma aeterna 4. Leiden: E. J. Brill, 1972.

Eck, Werner. »Die iulisch-claudische Familie: Frauen neben Caligula, Claudius und Nero.« V: *Die Kaiserinnen Roms. Von Livia bis Theodora*, ur. Hildegard Temporini in Gräfin Vitzthum, 103–63. München: Verlag C.H. Beck, 2002.

Kienast, Dietmar. *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. 3. izd. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004.

Malitz, Jürgen. *Nero*. München: Beck, 1999.

Shotter, David. *Nero*. 2. izd. London, New York: Routledge, 2005.

Waldherr, Gerhard H. *Nero. Eine Biografie*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2005.

THE HISTORICAL BACKGROUND TO THE PSEUDO-SENECAN OCTAVIA

Summary

The paper presents the historical background of the Pseudo-Senecan play *Octavia*. The work of an unknown author, it depicts the sad fate of Nero's first wife and daughter of Claudius, Octavia, who was exiled because of Nero's impending marriage to Poppaea Sabina and soon executed in exile. As to the protagonists' destinies, the basic plot largely follows the accounts of the extant historical sources, except for the length of the action, which is reduced to three days; in point of fact, the precise sequence of the events concerning Nero's marriage to Poppaea and divorce from Octavia is unknown. Since the extant sources on Octavia's life are few and provide little information, the details of her destiny remain unclear.

The historical background of the play, the developments at the Roman court affecting Octavia, extends from the year 48, when Octavia's engagement to Lucius Junius Silanus was broken off in anticipation of Agrippina's marriage to Emperor Claudius early in 49, to be followed by a new engagement to Agrippina's son, the later Emperor Nero, to 62, when Nero's planned marriage to Poppaea Sabina led to Octavia's exile and speedy execution on a false charge of adultery. In this temporal frame, the paper highlights the following milestones in Octavia's life: Agrippina's appointment of the philosopher Lucius Annaeus Seneca as tutor to her son Domitius (later known as Nero) in 49 AD; Claudius' adoption of Agrippina's son on 25 February 50 AD; the proclamation of thirteen-year-old Nero's coming of age in March 51; Nero's marriage to Octavia in 53; the death of Claudius and Nero's rise to power in 54; Nero's murder of Britannicus in 55, and of his mother, Agrippina, four years later (59); Nero's affair with Poppaea Sabina, whom he had met in 58, and their wedding in 62, as well as Octavia's exile and execution in the same year. But despite the close bearing of these events on Octavia's fate, she is largely or completely ignored in most written sources on the topic. Rather than attempt to disentangle the many questions raised by Octavia's little known life, the paper thus gives a mere outline of her life story, trapped in the dynastic intrigues of the contemporary Roman court, which are luridly depicted in the tragedy *Octavia*, formerly attributed to Seneca.

Aleš Maver

Peržani in Hermanova bitka: dva vojaška spopada na odru

I

Čeprav so Ajshilovi *Peržani* s svojo upodobitvijo salaminske bitke najstarejša ohranjena atiška tragedija in morda celo najstarejša ohranjena drama svetovne književnosti sploh,¹ s svojo osredotočenostjo na vojaški spopad pri poznejših rodovih dramatikov niso našli ravno veliko posnemovalcev. Če nič drugega, so temu botrovali že uprizoritveno-tehnični razlogi. Da so s tovrstnimi dramskimi besedili pri prestavljanju na oder težave, potrjuje končno odrska usoda obeh v nadaljevanju pod lupo vzetih dram.

Kar se tiče *Peržanov*, se sicer ni izpolnila mračna Staigerjeva vizija, po kateri »na ponovno oživitev *Peržanov* v doglednem času verjetno ni misliti.«² Oživljeno zanimanje za nasprotje med Vzhodom in Zahodom v luči ameriških vojaških pustolovščin na Bližnjem vzhodu je namreč blagodejno vplivalo na njihovo recepcijo ob koncu 20. in v začetku 21. stoletja.³ *Hermanova bitka* si po drugi strani ni nikdar opomogla od svoje izrazite priljubljenosti v času nacističnega režima in je bila po drugi svetovni vojni deležna sila redkih uprizoritev, pa še med temi je imela vzhodnonemška iz leta 1957 v Harzu izrazito politično konotacijo.⁴ Navsezadnje je potrebno pripomniti še, da je drama prvo uprizoritev doživela šele dobrih petdeset let po nastanku, a o tem pozneje.

Kljub uprizoritvenim zagatam bi lahko *Peržanom* iz Kleistovega časa ob bok postavili kar nekaj drugih dramskih del, ki se ravno tako napajajo ob vojaških dogodkih. Omeniti bi bilo denimo moč Schillerjevega *Wallen-*

1 Staiger, »Nachwort«, 95.

2 Ibidem, 98.

3 Gl. Macintosh, »Tragedy in Performance«, predvsem 321.

4 Potekala je namreč pod geslom »Rimljani so Američani in Aristan je Adenauer«.

steina ali vojaške prizore iz – predvsem – drugega dela Goethejevega *Fausta*. Razlog, zakaj je *Hermanova bitka* posebej zanimiva, so precejšnje podobnosti med tekstoma, ki pa kar tekmujejo z naravnost osupljivimi razlikami.

Seveda naj takoj opozorim naj najpomembnejšo med slednjimi, zaradi katere bo kdo celo porekel, da je vse povedano v nadaljevanju možno brati samo v velikem oklepaju. Medtem ko Ajshil opisuje le osem let oddaljeno dogajanje, v katerem je bil sam udeležen, je *Hermanova bitka* lep primer eskapistične literature, saj posega po dogodku, od časa svojega nastanka oddaljenem kar tisoč osemsto let. Vendar si bralec kljub novejšim opozorilom raziskovalcev Kleistovega življenja in dela, da velja pri aktualističnem branju previdnost,⁵ ne more kaj, da ne bi v like drame iz 1808 prenesel oseb iz takratnega časa, da ne bi v Rimljanih videl Napoleonovih Francozov, v Hermanovih Heruskih Prusov in v Marbodovih Svebih Avstrijcev. In če je tako branje vsaj možno, potem se odpre s *Peržani* vrsta vzporednic.

Oba dramatika sta posegla po »najsvetlejšem dogodku iz zgodovine domovine« in oba sta izrazito poudarjala osvobodilni moment bitk v ospredju svojih dram. Kot se je Ajshil bojeval proti Kserksu pri Salamini, se je Kleist osebno boril v protifrancoskih bojih v času pred tilsitskim mirom, ki ga od nastanka njegovega besedila loči le leto dni, in je prav mesece pred njim preživel v francoskem ujetništvu v Fort de Joux.⁶ Tudi zaradi tega sodobniki sploh niso dvomili, o kom berejo v (takrat kajpak neobjavljeni in neobjavljeni) drami:

Za njegovo (Kleistovo, op. A. M.) najboljšo delo štejem najmanj obravnavano *Hermanovo bitko*. Slednja ima obenem zgodovinsko vrednost. Ustrezneje sploh ni moč naslikati pasjega duha Renske zveze, kakršen je tedaj vladal (vi tega niste doživeli). Tedaj je vsakdo razumel razmerja, kdo je Aristan, ki ga slednjič odvedejo v smrt, kdo so tisti, ki menijo, da s postavljanjem in pošiljanjem slov rešujejo domovino. Na tisk leta 1809 sploh ni bilo misliti.⁷

Iz nadaljevanja tega pisma se da celo razbrati, da je upravičenost enačenja Rimljanov s Francozi in Heruskov s Prusi potrdil Kleist sam. Dahlmann namreč prenaša njegov domnevni odgovor na pomislek o Tusneldinem brutalnem končnem obračunu s svojim rimskim občudovalcem Ventidijem, ko nanj naščuva medvedko: »Kleist mi je odvrnil: 'Moja Tusnelda je poštena, a nekoliko naivna in nečimrna, kakršna so danes dekleta, ki jim imponirajo Francozi, ko pa se takšne narave vrnejo k samim sebi, potrebujejo srdi-

⁵ Tako nazadnje Vinken, *Bestien*, passim.

⁶ Prim. Angress, »Kleist über Sklaverei«, 157.

⁷ Odlomek iz pisma Kleistovega prijatelja Friedricha Christopa Dahlmanna zgodovinarju Gottfriedu Gerhardu Gervinusu z dne 26. oktobra 1840, povzet po Ippel, ur., *Briefwechsel*, Bd. 2, 197 isl.

to maščevanje.⁸ S tem pa postanejo primerjave s *Peržani* vsaj nekoliko bolj smiselne.

II

Oglejmo si naprej v obeh dramah zelo opazno in izpostavljeno sopostavitve, σύγκρισις, nasprotnikov v obeh bitkah, Grkov in Perzijcev pri Salamini v *Peržanih* in Rimljanov in germanskih plemen pod vodstvom Heruskov v bitki v Tevtoburškem gozdu. Ni treba prav daleč, da bralec ravno na tej točki ugotovi enega glavnih razločkov med obema besediloma. Nanj vpliva že verjetno največkrat omenjena značilnost *Peržanov*, da namreč salaminski triumf in katastrofo spremljamo iz zornega kota poražencev in zmagovalci na odru sploh ne nastopijo. Kar že samo po sebi narekuje prijaznejšo sliko »sovražnika«.

Ajshil kajpak ne pozabi opozoriti na bistvene razlike med Perzijci in Grki, zlasti Atenci. Kot njegov *tertium comparationis* velikokrat stopi v ospredje odnos do suženjstva in svobode, kar se nakazuje že v Atosinih preroških sanjah z začetka drame:

παῖς δ' ἐμὸς μαθὼν
κατεῖχε κἀπράυνεν, ἄρμασιν δ' ὕπο
ζεῦγνυσιν αὐτῷ καὶ λέπαδν' ὕπ' αὐχένων
τίθησι. χῆ μὲν τῇδ' ἐπυργοῦτο στολῇ
ἐν ἡνίασι τ' εἶχεν εὐαρκτον στόμα,
ἡ δ' ἐσφάδαζε, καὶ χεροῖν ἔντη δίφρου
διασπαράσσει, καὶ ξυναρπάζει βίᾳ
ἄνευ χαλινῶν, καὶ ζυγὸν θραύει μέσον. (Ajshil, *Peržani* 189–96)

Ko to moj sin je videl, ju je skušal
pobotati: obe je vpregel v voz,
na tilnik jima je nataknil jarem.
Njih ena se ponašala z jarmom,
voljno je v ustih uzdo žvečila,
a druga cepetala je, z rokami
je uzdo trgala in se upirala,
naposled jarem je zlomila v dvoje. (Prevod Kajetan Gantar)

Podobna primerjava odmeva iz opisa epiloga perzijskega poraza pri Salamini. Tam je namreč rečeno, da je zdaj tiranske oblasti vzhodne velesile konec in da si bodo ljudstva vzela doslej tlačeno svobodo:

8 Ibidem.

τοι δ' ἄνὰ γὰν Ἀσίαν δὴν
 οὐκέτι περσονομοῦνται,
 οὐδ' ἔτι δασμοφοροῦσιν
 δεσποσύνοισιν ἀνάγκαις,
 οὐδ' ἔς γὰν προπίτνοντες
 ἄζονται βασιλείᾳ
 γὰρ διόλωλεν ἰσχύς.
 οὐδ' ἔτι γλώσσα βροτοῖσιν
 ἐν φυλακαῖς λέλυται γὰρ
 λαὸς ἐλεύθερα βάζειν,
 ὡς ἐλύθη ζυγὸν ἀλκᾶς. (Ajshil, *Peržani* 584-94)

Ljudstva Azije ne bodo več
 pokorna zakonom Peržanov,
 ne bodo več davkov
 nosila gospodu,
 ne bodo ga več na kolenih
 po božje čistila:
 strta je kraljeva moč!
 Tudi jezik zemljanov
 noče več pod stražo:
 zlomljen je jarem prisile,
 ljudstvo si jemlje svobodo svobodnih besed. (Prevod Kajetan Gantar)

V ta kontekst sodi slednjič še velikokrat evocirana oznaka Atencev, del odgovora na Atosino vprašanje, kdo so neki ljudje, ki so spravili na kolena njenega sina: οὔτινος δοῦλοι κέκληνται φωτὸς οὐδ' ὑπήκοοι (*Peržani* 242).⁹ Vse skupaj podaja torej precej jasno sliko, na kateri je razmejitve med pripadniki zmagovalcev in poražencev pri Salamini več kot nedvoumna. A kot bo razvidno v nadaljevanju in kot je splošno znano, je uspelo udeležencu bitke Ajshilu manj kot desetletje po njej ob vsem ohranjanju stereotipov o tem, da Vzhodnjaki nimajo težav s sprejemanjem suženjstva in tiranije, obdržati posluš za individualno trpljenje in individualno stisko, s čimer je nekoliko razvednil precej klišejsko obarvane splošne sodbe, kot sem jih navajal doslej.

Ravno z individualizacijo pa je križ pri Kleistu. Tam se zdi, da imajo njegovi Rimljani (po vsej verjetnosti Francozi njegovega časa) komaj kaj skupnega s svojimi germanskimi nasprotniki in torej niti njihovo trpljenje ne more priti do srca bralca ali gledalca. Toda pojdemo po vrsti.

Če Ajshil razliko med Grki in Perzijci vidi zlasti v dojemanju in vrednotenju svobode, postreže *Hermanova bitka* z drugačnim klišejskim parom. Germani naj bi nosili svoje srce in svojo misel vsem na očeh, Rimljani naj bi nikoli ne govorili tistega, kar zares mislijo, in so povrhu grozno samovšečni

9 »Ti ljudje nikomur niso sužnji ne podložniki!« (Prevod K. Gantar.)

in naravnani samo nase. Da je tako, Herman gledalcu pove že na samem začetku, ko se vsaj na videz še ni odločil za spopad na vse ali nič in za »osvoboditev Germanije«. Ko razpreda o tem, komu bi privoščil oblast nad svetom, modruje:

Wenn sich der Barden Lied erfüllt,
und, unter einem Königsszepter,
jemals die ganze Menschheit sich vereint,
so läßt, daß es ein Deutscher führt, sich denken,
ein Britt', ein Gallier, oder wer ihr wollt;
doch nimmer jener Latier, beim Himmel!
Der keine andre Volksnatur
verstehen kann und ehren, als nur seine. (H. Kleist, *Hermannsschlacht* I, 3)

Če se izpolni pesem bardov in se bo vse človeštvo kdaj združilo pod enim žezlom, si znam predstavljati, da ga bo vodil Nemec, Britanec, Galec ali kdor že hočete. A nikdar, za božjo voljo, tisti Latinec, ki ne more razumeti in ne spoštovati narave nobenega drugega ljudstva kakor le svojo.

Zlaganost in dvoličnost Rimljanov poudarja Herman tudi, ko odgovarja svoji ženi Tusedi na njeno zatrjevanje, češ da jo rimski oficir Ventidij, ki ji je med lovom na tura rešil življenje, ljubi. Zaničljivo meni:

Nun, Thuschen, ich versichre dich,
ich liebe meinen Hund mehr, als er dich.
Du machst, beim Styx, dir überflüssge Sorge.
Ich zweifle nicht, o ja, wenn ihn dein schöner Mund
um einen Dienst ersucht, er tut ihn dir:
Doch wenn er die Orange ausgesaugt,
die Schale, Herzchen, wirft er auf den Schutt. (*Die Hermannsschlacht* II, 8)

No, Tusedica, zagotavljam ti, da svojega psa ljubim bolj kot on tebe. Pri Stiksu, delaš si odvečne skrbi. Saj ne dvomim, da bi ti, če bi tvoja lepa usta prosila zanjo, storil uslugo. A ko bo izsesal pomarančo, bo lupino, srček, vrigel na odpad.

V *Hermanovi bitki* se zdi, da predstavo o poštenih Germanih in zvijačnih Rimljanih odkupujejo tudi nasprotniki kneza Heruskov, kar ni nepomembno ob premišljevanju o vprašanju, v kolikšni meri smemo krepke izjave glavnega protagonista postavljati v bližino Kleistovih lastnih pogledov (na »Rimljane« svojega časa).¹⁰ In če ob Hermanu na klišeje pristajajo tudi rimski oficirji, je odgovor na dilemo vsaj korak bliže. Ventidij namreč poveljniku

¹⁰ Če je bolj ali manj jasno, da med enim in drugim ne gre postavljati enačaja, kot podčrtuje An-gress, »Kleist über Sklaverei«, 167-68, je vsaj po mojem mnenju dramatika jeza na francoske »vsiljivce« pogosto vendarle postavila v bližino lika njegovega »terorista«.

operacije v Tevtoburškem gozdu strah pred morebitno Hermanovo dvojno igro pomiri z besedami:

Quintilius! Das faß ich in zwei Worten!
Er ist ein Deutscher.
In einem Hämmling ist, der an der Tiber graset,
mehr Lug und Trug, muß ich dir sagen,
als in dem ganzen Volk, dem er gehört. (*Die Hermannsschlacht* III, 5)

Kvintilij, to bom povzel v dveh besedah: Nemec je. V enem koštrunu, ki se pase ob Tiberi, je več laži in zvijačnosti kot v vsem ljudstvu, ki mu pripada.

Varus, ki je kljub relativno brezobzirnemu izvajanju rimske in Avgustove imperialistične politike še vedno eden bolj simpatičnih Rimljanov v drami, se na takšno diagnozo zanese, zato se, ko prevara pride na dan, začudi:

Hermann? So kann man blondes Haar und blaue Augen haben, / und doch so falsch sein, wie ein Punier? (Prav tam, V, 9)

Herman? Torej je moč imeti plave lase in modre oči, pa biti vendar tako hinavski kot Punec?

Pokaže se, da so v obeh dramah sicer trdo zakoličene razlike med vsakokratnima nasprotnikoma v bitki v Kleistovem besedilu precej bolj nepremostljive kot pri grškem tragiku. V *Peržanih* preseneča ravno to, da ni ne duha ne sluha o kakršni koli »kolektivni krivdi«¹¹ Perzijcev, ki naj bi si resda delili nekatere zgoraj omenjene nelepe lastnosti, za Kserksovo invazijo na Grčijo. Ne, celotno težo odgovornosti preloži Ajshil na pobudnika in vojskovodjo, njegova predrznost in samopašnost pa sta tisti, ki spodbodeta usodo in bogove k maščevanju nad perzijsko vojsko pri Salaminu. Ko bi ne bilo tako, bi tragedija dejansko že v času svojega nastanka bodla v oči, kot kakor edina ohranjena predstavnica svoje vrste z zgodovinsko snovjo bode danes. Tako pa se je po vsej verjetnosti čisto dobro vključevala v trilogijo še z dvema igrama mitološke vsebine.¹²

Eden ključnih elementov, ki je omenjeno omogočil, je bila spretna in zgodovinsko bržkone ne docela upravičena poteza,¹² s katero je Ajshil poudaril bistveno nasprotje med nepremišljenim, zaletavim Kserksom in njegovim očetom Darejem. V usta slednjega je celo položil samoomejevalni načrt, ki naj bi bil vodilo perzijske politike in so ga atenski gledalci kajpak sprejeli z navdušenjem:

¹¹ Prim. Gantar, »Spremna beseda«, 136; gl. še Senegačnik, »Klasična antiška tragedija«, 110-11 in 115.

¹² Prim. Staiger, »Nachwort«, 96.

εἰ μὴ στρατεύοισθ' ἐς τὸν Ἑλλήνων τόπον,
μηδ' εἰ στράτευμα πλεῖον ἢ τὸ Μηδικόν.
αὐτὴ γὰρ ἡ γῆ ξύμμαχος κείνοις πέλει. (*Peržani* 790-92)

Dežele Grkov se ne dotaknite,
čeprav premoč Peržanov bo še večja:
saj sama zemlja Grkom je zaveznik! (Prevod K. Gantar)

Tudi sicer je ravno Darej tisti, ki vso krivdo za salaminsko katastrofo na-
prti sinovi mladostni zaletavosti:

νῦν κακῶν ἔοικε πηγὴ πᾶσιν ἡρῆσθαι φίλοις.
παῖς δ' ἐμὸς τάδ' οὐ κατειδὼς ἤνυσεν νέῳ θράσει·
ὅστις Ἑλλήσποντον ἱρὸν δοῦλον ὥς δεσμώμασιν
ἤλπισε σχῆσιν ῥέοντα, Βόσπορον ῥόον θεοῦ·
καὶ πόρον μετερρύθμιζε, καὶ πέδαις σφυρηλάτοις
περιβαλὼν πολλὴν κέλευθον ἤνυσεν πολλῶ στρατῷ.
θνητὸς ὦν θεῶν τε πάντων ὤξετ', οὐκ εὐβουλία,
καὶ Ποσειδῶνος κρατήσιν· πῶς τάδ' οὐ νόσος φρενῶν
εἶχε παῖδ' ἐμόν; δέδοικα μὴ πολὺς πλούτου πόνος
οὐμὸς ἀνθρώποις γένηται τοῦ φθάσαντος ἀρπαγῇ. (*Peržani* 743-52)

Vsakomur od mojih dragih zdaj privrel je vir gorja.
V zaletavosti mladostni to zakrivil je moj sin,
ki je mislil, da bo ustavil Helesponta sveti tok,
v spone ga kot sužnja vklenil, božjo vodo Bospora,
da bo morsko pot spreménil s težkimi verigami,
most orjaški čeznjo speljal za vso množico vojské.
V blaznosti je mislil, da zemljan ukanil bo boga,
samega Pozejdona! Razum se mu je omračil.
Vse bogastvo neizmerno, ki sem trudoma ga zbral -
strah me je, da ne bi padlo grabežljivcem v lahek plen! (Prevod K. Gantar)

A tragiški pesnik gre še dlje in že od vsega začetka namiguje na to, da po-
raz pravzaprav ni bil delo človeških rok, temveč božje odločitve, kar se vidi že
iz navedenih Darejevih besed. Podobno ob glasnikovem poročilu o izidu bit-
ke slišimo, da Perzijci niso izgubili, ker bi bili slabši od nasprotnikov, marveč
jih je uničil »demon, ki ni pravično tehtnice ravnal«. ¹³ In Darej že pred obtož-
bo Kserksa, ki sem jo navedel prej, pove: ἀλλ', ὅταν σπεύδῃ τις αὐτός, χῶ θεὸς
συνάπτεται (*Peržani* 742). Če je tako, stopijo vse poprej izrečene stereotipne
izjave o značaju Grkov in Perzijcev v ozadje. Navsezadnje ni nihče imun na
oholost in zaletavost, s čimer zelo hitro trči ob »urnega boga« in si nakoplje
enako nesrečo kot Kserksova odprava.

13 Prim. *Peržani* 344 isl.

III

V *Hermanovi bitki* je bistveno drugače, tam takšne relativizacije neizmerne-ga prepada, ki da loči Germane in Rimljane, ne bomo našli. V Kleistov zgovor se da kajpak povedati, da je bil Ajshil precej laže velikodušen do nasprotnikov, ki so manj kot deset let pred nastankom *Peržanov* požgali Atene. Razplet celotne zadeve je bil za Grke slednjič ugoden, medtem ko je bilo leto po sklenitvi tilsitskega miru s pruskega stališča nadvse črno in ni bilo zmanjšanje francoske moči nikjer na vidiku, ne glede na to, da se je prenekateri nemški knez z Napoleonom čisto dobro sporazumel. Vrh tega si grško-perzijskih sovražnosti bržkone ne kaže predstavljati tako, kot so videti *post festum*, namreč kot usodni obračun dveh popolnoma mimobežnih sil, ki bi lahko povsem preobrnil tok svetovne zgodovine. Perzijci so bili pač slejkoprej pomemben dejavnik v življenju skoraj vseh grških skupnosti, vsaj tolikokrat kot nasprotniki tudi kot zavezniki.

Kleistovemu Hermanu se po drugi strani vsekakor zdi, da so Rimljani kolektivno odgovorni in krivi za okupacijo Germanije. Bilo bi sicer mikavno in vabljivo, da bi dramatik skušal v Avgusta projicirati Napoleonov lik, a tega kljub nekaterim nastavkom v začetku ne stori. Sovražniki so prejkone vsi Rimljani, ki so se znašli na germanskih (=nemških?) tleh, in že zgolj zaradi tega. Herman to jasno izrazi, ko ob končnem pokolu Septimiju, ki se sklicuje na to, da je vojni ujetnik, in ga poziva, naj se spomni svoje dolžnosti zmagovalca, odvrne:

Du weißt, was Recht ist, du verfluchter Bube,
und kamst nach Deutschland unbeleidigt,
um uns zu unterdrücken?
Nehmt eine Keule doppelten Gewichts,
und schlagt ihn tot! (*Die Hermannsschlacht* V, 13)

Veš, kaj je prav, preklicani fante, pa si prišel v Nemčijo, ne da bi te kdo žalil,
da bi nas zatiral? Vzemite kij dvojne teže in ga pobijte!

Da v Tevtoburškem gozdu zmagoviti vojskovodja ne dela razlik med Rimljani, se je videlo že iz zgoraj navedenih besed Tusneldi. Celó več, vsak odklon od njegove črno-bele predstave mu je bil samo v napoto, saj ga je oviral pri njegovih naporih za mobilizacijo germanskih plemen k uporú. Najprej se je pridušal, da so ga Rimljani s svojo zadržanostjo pri uničevanju razočarali:

Ich aber rechnet, bei allen Rachegöttern,
auf Feuer, Raub, Gewalt und Mord,
und alle Greul des fesellosten Krieges!
Was brauch ich Latier, die mir Gutes tun?
Kann ich den Römerhaß, eh ich den Platz verlasse,

in der Cherusker Herzen nicht
daß er durch ganz Germanien schlägt, entflammen:
so scheitert meine ganze Unternehmung! (*Die Hermannsschlacht* IV, 3)

Jaz pa sem, pri vseh bogovih, računal na požig, rop, nasilje in umor in na vse grozote nebrzdane vojne! Kaj mi pomagajo Latinci, ki mi delajo dobro? Če mi, preden zapustim ta kraj, v srcih Heruskov ne uspe tako razvneti sovražstva do Rimljanov, da bo udarilo po vsej Germaniji, bo spodletel moj celotni podvig!

Takšno naziranje še podkrepi, ko znova na Tusneldino prigovarjanje, naj vendar prizanese dobrim nasprotnikom, posmehljivo odvrne:

Die Guten mit den Schlechten. Was! Die Guten!
Das sind die Schlechtesten! Der Rache Keil
soll sie zuerst, vor allen andern, treffen! (Prav tam, IV, 9)

Dobre s slabimi. Kaj? Dobre? Ti so najslabši! Klin maščevanja jih mora zadeti prve, pred vsemi drugimi.

Znova in še vedno je ključno vprašanje, v kolikšni meri se Hermanovo gledanje pokriva z dramatikovim. Ali je *Hermanova bitka* kljub podobnim izhodiščem živo nasprotje *Peržanov*, ki lahko kljub nekaterim stereotipnim izjavam obveljajo za vzorčni primer spoštljivega obravnavanja nasprotnikov, in to še v senci komaj minule nevarnosti? Je Kleistovo besedilo na koncu res sadistično zatekanje k veliki zmagi iz preteklosti, ki naj s krvavim epilogom, popolnim obračunom z vsemi sovražniki brez razlike, z v Ubijcu Aristanu poosebljenimi »domačimi izdajalci« vred, nakaže, kam bi morala iti ali bo šla pruska (osvobodilna) vojna proti Francozom? Gotovo Hermanova popolna dominacija na odru, zlasti proti koncu, omogoča tudi takšen sklep. In gotovo ga ne more prav zelo omajati lik Tusnelde, kakor domneva Angressova.¹⁴ Če pustimo ob strani, ali je treba v njej gledati neumno gos, kot hoče večji del nemške tradicije, izražen tudi v do danes ohranjenem najpomembnejšem ostanku stoletne uporabe *Hermanove bitke* za šolsko čtivo, ali ne, vsekakor ni nikakršna, še posebej pa ne načelna zagovornica humanističnega ideala. Res pride iz njenih ust stavek »Weil als dämonenartig dir / das Ganz' erscheint, so kannst du dir / als sittlich nicht den Einzelnen gedenken« (*Die Hermannsschlacht* II, 8),¹⁵ a ni podložen s kakšnim splošnim spoznanjem o človekovem dostojanstvu, marveč – kot tudi poznejše zavzemanje za Ventidija – zgolj z osebnimi interesi. Ko teh ni več, se prelevi Tusnelda v pravo žensko različico svojega okrutnega moža.

¹⁴ Angress, »Kleist über Sklaverei«, 168.

¹⁵ »Ker se ti celota zdi demonska, si posameznika ne znaš predstavljati krepotnega.«

Tehtnejši ugovor proti enačenju Hermanove in dramatikove perspektive bi denimo bil, da najdemo tudi v *Hermanovi bitki* Darejevi podobno izjavo o zgrešenosti, zlasti pa o minljivosti brezglavega in brezmejnega ekspanzionizma, ki pride iz ust Rimljana. Seveda – podobno kot navsezadnje Perzijčeva – šele takrat, ko je katastrofa že tu. In Varus prepozno ugotovi:

Da sinkt die große Weltherrschaft von Rom
vor eines Wilden Witz zusammen,
und kommt, die Wahrheit zu gestehen,
mir wie ein dummer Streich der Knaben vor!
Rom, wenn, gebläht von Glück, du mit drei Würfeln doch,
nicht neunzehn Augen werfen wolltest! (*Die Hermannsschlacht* V, 21)

Tukaj tone veliko rimsko gospostvo nad svetom pred šalo nekega divjaka in se mi, če povem po pravici, zdi kot neumna fantovska norčija! O Rim, ko, napihljen od sreče, le ne bi hotel s tremi kockami vreči devetnajstih pik!

Končno pa se je potrebno še enkrat ustaviti ob Hermanovem liku. Zdi se namreč, da je prav on v *Hermanovi bitki* najbolj podoben Kserksu. Sicer ne natakne spon Helespontu, vendar na poti do cilja nikakor ne izbira sredstev. Ko rimskega nasilja ni toliko, kot ga je pričakoval, si v skladu s svojo zavestjo o odvisnosti uspeha od jeze Germanov na Rimljane ne pomišlja najprej napihniti sorazmerno redkih ekscesov in slednjič celo poslati svojih v sovražnike preoblečenih mož, ki naj bi terorizirali prebivalstvo. Vrhunec vse skupaj doseže z deklico Hally, ki jo oče, potem ko jo onečastijo, ubije, medtem ko Herman ukaže njeno truplo razkosati na petnajst delov in dele razposlati germanskim plemenom. Pri čemer je precej zastrto, ali ne gre celo posilstvo samo kar na rovaš Hermanovih ljudi. S tem se seveda vojskovodja iz junaka spremeni v »prvega čistokrvnega terorista v svetovni književnosti«. ¹⁶ Ker seveda ni nikjer več kakega boga ali demona kot v *Peržanih* (predvsem Germani imajo bogove resda na ustih, toda to je sočasno vse), ki bi mu stopil na prste, stoji ob koncu drame pred bralcem in gledalcem kot veliki zmagovalec. A ne glede na vzporednice njegovega početja s strategijo pruskega ministra Steina za pregon Francozov ¹⁷ vrže njegova brutalnost senco celo na na prvi pogled neproblematični značaj cilja njegovega boja in *Hermanovo bitko* na ta način osvobaja predvsem v času nacizma poudarjanega sija velikega domoljubnega teksta.

¹⁶ Angress, »Kleist über Sklaverei«, 166.

¹⁷ Gl. Schede, *Heinrich von Kleist*, 113.

BIBLIOGRAFIJA

- Angress, Ruth K. »Kleist über Sklaverei und imperialistische Herrschaft: Die Hermannsschlacht und die Verlobung in St. Domingo.« V: Heinrich von Kleist: *Die Hermannsschlacht: Ein Drama*, 153-176. Wien (Dunaj): Burgtheater Wien, 1987.
- Gantar, Kajetan. Spremna beseda v Ajshil: *Peržani. Vklenjeni Prometej*, 119-64. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.
- Ippel, Eduard, ur. *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm, Dahlmann und Gerwinus*. Bd. 2. Berlin: Dümmler, 1886.
- Macintosh, Fiona. »Tragedy in performance: nineteenth- and twentieth-century productions.« V: *The Cambridge Companion to Greek Tragedy*, ur. P. E. Easterling, 284-323. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Schede, Hans-Georg. *Heinrich von Kleist*. Reinbek: Rowohlt, 2008.
- Senegačnik, Brane. »Klasična antiška tragedija.« V: Ajshil: *Pribežnice*, 73-134. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2008.
- Staiger, Emil. »Nachwort.« V: Aischylos: *Die Perser. Sieben gegen Theben*, 95-102. Stuttgart: Philipp Reclam, 1970.

DIE PERSER UND DIE HERMANNSSCHLACHT: ZWEI MILITÄRISCHE AUSEINANDERSETZUNGEN AUF DER BÜHNE

Zusammenfassung

Da *Die Perser* als ein Drama, in dessen Vordergrund eine Schlacht steht, in der Geschichte der Welt dramatik relativ einsam dastehen, versucht der Beitrag, Parallelen zwischen dem Werk des Aischylos und der *Hermannsschlacht* Heinrich von Kleists zu finden.

Solche Parallelen gibt es, aber nur vorausgesetzt, dass es sich beim Text Kleists tatsächlich um ein eskapistisches Drama handelt, das in den französisch-preußischen Auseinandersetzungen aus dem Beginn des 19. Jahrhunderts eine Wiederholung des römisch-germanischen Konflikts aus der Antike sieht, was gerade in moderner Forschung trotz einiger ziemlich eindeutigen Aussagen Kleists zu Teil bezweifelt wird.

Dann stehen wir vor einigen erstaunlichen Ähnlichkeiten zwischen den beiden Texten, aber zugleich vor einigen ebenso krassen Unterschieden. Beide Autoren bauen nämlich auf einem starken Gegensatz zwischen den jeweiligen Widersachern, wobei bei dem Vergleich von Griechen und Persern Betonung auf ihrem unterschiedlichen Verständnis der Freiheit, bei Römern und Germanen aber auf ihrer Verlogenheit bzw. Aufrichtigkeit liegt. Aber *Die Perser* vermögen – auch durch das vollständige Ausbleiben irgendwelcher kollektiven Schuld – trotzdem ein echtes Mitleid für das individuelle Leiden der Geschlagenen zu vermitteln, was *der Hermannsschlacht* wegen

ihrer wenigstens auf dem ersten Blick ausgeprägten schwarz-weißen Optik kaum gelingt.

Dennoch gibt es einige Stützpunkte, die das Drama Kleists von seinem Nimbus des großen patriotischen Textes der Deutschen befreien. Der dominierende Gesichtswinkel Hermanns ist nämlich kaum mit demjenigen des Dramatikers gleichzusetzen. Außerdem scheint es mir, dass gerade Hermann die Rolle des Xerxes bei Aischylos übernimmt, indem er jede Grenze überschreitet und damit zu einer äußerst komplizierten Gestalt wird.

II.

Jerneja Kavčič

Med sinhronim in diahronim pogledom: nekaj problemov skladnje nedoločnika v helenistični in bizantinski grščini

Dobro znano je, da je grščina v svoji zgodovini izgubila večino neosebnihi glagolskih oblik. Primerjava starogrškega izvirnika in njegovega prevoda v novo grščino je zgovorna:

Συνδειπνήσαι δὲ τῷ Κίμωνί φησιν ὁ Ἴων παντάπασιν μειράκιον ἦκων εἰς Ἀθήνας ἐκ Χίου παρὰ Λαομεδόντι, καὶ τῶν σπονδῶν γενομένων παρακληθέντος ἄσαι καὶ ἄσαντος οὐκ ἀηδῶς, ἐπαινεῖν τοὺς παρόντας ὡς δεξιώτερον Θεμιστοκλέους. (Plutarh, *Življenjepis Kimona*, 9.1)

Ion pravi, da je pri Laomedontu večerjal skupaj s Kimonom, ko je še kot majhen deček prišel s Hiosa v Atene. Ko so ga po opravljenih daritvah prosili, naj zapoje, in je zapel vsega občudovanja vredno, so ga prisotni hvalili kot boljšega od Temistokla.

V novogrškem prevodu so prav vsi nedoločniki in deležniki izvirnika nadomeščeni z osebnimi glagolskimi oblikami ali drugače, z odvisnimi stavki:

Ὁ Ἴων λέει πως, ὅταν ἦταν πολὺ νέος καὶ ἐφτασε ἀπὸ τῆ Χίου στὴν Ἀθήνα, δειπνήσε μαζί με τὸν Κίμωνα στὸ σπῖτι τοῦ Λαομέδοντα, κι αφοῦ ἐγίναν σπονδές, παρακάλεσαν τὸν Κίμωνα νὰ τραγουδήσῃ· ἐκεῖνος τραγούδησε πολὺ καλὰ κι ὅσοι ἦταν ἐκεῖ τὸν ἐπαίνεσαν σαν πιο ικανὸ ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλή.¹

¹ Prevod Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου (»prevajalska skupina Založbe Κάκτος«).

Konstrukciji »συνδειπνήσαι δὲ τῷ Κίμωνι φησιν ὁ Ἴων« in »φησιν ὁ Ἴων /.../ ἐπαινεῖν τοὺς παρόντας« tako nadomeščata »Ο Ἴων λέει πως /.../ δειπνήσε μαζί με τον Κίμωνα« ter »Ο Ἴων λέει πως /.../ ἐκεῖνος τραγούδησε πολὺ καλὰ κι ὅσοι ἦταν ἐκεῖ τον ἐπείνεσαν«, absolutni genetiv »τῶν σπονδῶν γενομένων« je preveden kot »αφού ἔγιναν σπονδές« itd. Nova grščina pozna le nekaj deležniških oblik, medtem ko je nedoločnik izginil v celoti: vprašljivo je namreč, ali je s sinhronega vidika upravičena raba izraza »nedoločnik« (gr. ἀπαρέμφατο) za glagolsko obliko, ki se uporablja v novogrškem opisnem perfektu tipa ἔχω γράψει («imam napisano, napisal sem»). Po splošno sprejeti razlagi² nadaljuje oblika γράψει starogrški infinitiv aorista, v novogrškem perfektu pa se je znašla potem, ko so oblike današnjega pluskvamperfekta (εἶχα γράψει) v srednjeveški grščini najprej izgubile prvotni pomen »bil sem sposoben napisati« ali »lahko sem/bi napisal« in se začele uporabljati v vlogi preteklega pogojnika (»bi bil napisal«). Iste oblike so kasneje dobile pomen pluskvamperfekta (»sem imel napisano«, »sem bil napisal«), po njihovem zgledu pa se je izoblikovala na sedanji čas nanašajoča se glagolska oblika (ἔχω γράψει). Ta se v novi grščini uporablja v pomenu nekdanjega perfekta (»imam napisano«, »sem napisal«). S tega, zgodovinskega (ali diahronega) vidika torej oblike, kot je γράψει, nadaljujejo starogrški infinitiv aorista, zato poimenovanje »nedoločnik« (ngr. ἀπαρέμφατο), ki se zanje včasih uporablja, ni povsem neutemeljeno. A za takšno terminološko rešitev se odločajo zlasti starejše opisne slovnice novogrškega jezika, kakršna je slovnica Manolisa Triandafyllidis.³ Mnoge druge se izrazu izognejo. Ena bolj znanih novogrških slovnice, pisanih v angleškem jeziku, se namesto za običajni angleški izraz za nedoločnik (*infinitive*) odloča za termin *non-finite*, kot je razbrati zato, ker se oblika uporablja izključno v opisnem perfektu: »*Non-finite* se včasih imenuje tudi *infinitive*. Vendar pa se v novi grščini uporablja izključno v perfektu.«⁴ *Non-finite* je pravzaprav kompromisna rešitev, ki ne skriva navezave na tradicionalni termin infinitiv. Bolj odločna so druga dela; ta »fosilni ostanek starogrškega infinitiva aorista«⁵ tako pozna še poimenovanja, kot sta *perfect formant* (»perfektov formant«)⁶ in *aorist participle* (»particip aorista«).⁷ Obe zanemarita zgodovinski vidik in se omembi nedoločnika izogneta.

A ne glede na to, kako se oblika imenuje, s sinhronega vidika očitno sovpada s 3. os. edn. tako imenovanega dovršnika.⁸ Brez vpogleda v nastanek

2 Prim. Browning, *Medieval and Modern Greek*, 83. Prvotna oblika infinitiva je bila seveda (v tem primeru) γράψαι.

3 Prim. Triandafyllidis, *Νεοελληνική Γραμματική*, 143.

4 Holton, *Greek*, 112; prev. J.K.

5 Prim. Moser, »The Greek forms in -ontas«, 44.

6 Mackridge, *The Modern Greek Language*, 118.

7 Hesse, *Syntax of the Modern Greek Verbal System*, 43.

8 Ta izraz uporabljam za obliko, katere poglavitna funkcija v novi grščini je izražanje dovršnosti, na primer v dovršnem futurju (θα γράψω »bom napisal«). V vseh primerih razen v perfektu oblika nadaljuje starogrški konjunktiv aorista, zato se nekatere novogrške slovnice – podobno kot

modernega opisnega perfekta (in najbrž si ni težko zamisliti jezika, ki je v zgodnejših razvojnih fazah dokumentiran slabše kot grščina in tako natančnega vpogleda ne omogoča) tako ne bi imeli nobenega razloga obliko γράψει v perfektu tipa ἔχω γράψει poimenovati z izrazom »nedoločnik« ali s kako izpeljavo tega izraza.

Toda v središču pričujočega prispevka niso terminološka vprašanja novogrške opisne slovnice, temveč zgodovina grškega nedoločnika in prevladujoče predstave o tej zgodovini ter posredno širše predstave o grškem jeziku v mlajših razvojnih obdobjih. Zgoraj citirani odlomek iz Plutarhovega *Življenjepisa Kimona* in njegov novogrški prevod ustvarjata vtis, da je zgodovina nedoločnika v grščini zgolj proces izginjanja ali morda celo poenostavljanja; ali drugače, da je skladnja nedoločnika v mlajših obdobjih zgodovine grškega jezika (t.j. v helenistični in bizantinski dobi) predvsem proces postopnega izginjanja te glagolske oblike. Izrazi, kot sta izginjanje in poenostavljanje, se posebej pogosto uporabljajo v zvezi z omenjenima obdobjema. Cilj pričujočega prispevka je pokazati, da je takšen (zgodovinski) pogled preozek, čeprav je močno razširjen. Če skladnjo nedoločnika v mlajših razvojnih obdobjih grškega jezika opazujemo zgolj z vidika vnaprej poznane rezultata (t.j. izginotja nedoločnika), se zlahka zanemarijo jezikovni pojavi, ki niso povsem v skladu s tem predpostavljenim potekom ali pričakovanjem celo nasprotujejo, podoba skladenjskega spreminjanja pa je pomanjkljiva. Tako kot se je izkazalo zgoraj ob obravnavi vprašanja, kako poimenovati obliko γράψει v novogrškega perfektu tipa ἔχω γράψει, je zato zorni kot iz zgodovinskega smiselno spremeniti v sinhronega.

SKLADNJA NEDOLOČNIKA V DELIH, POSVEČENIH MLAJŠIM OBDOBJEM ZGODOVINE GRŠKEGA JEZIKA

Robert Browning v svoji zgodovini grščine, naslovljeni *Medieval and Modern Greek*, približno dvajsetkrat omenja spremembe, ki jih je doživljal nedoločnik v helenistični in bizantinski grščini. Največkrat je govora o zmanjšani pogostnosti nedoločnika in o njegovem izginotju, na primer v zvezi z opisnimi glagolskimi oblikami tipa ἔχω + nedoločnik, ki so jih »v splošnem procesu izginjanja nedoločnika in drugih neosebni glagolskih oblik«⁹ nadomestile opisne oblike tipa ἔχω vā + konjunktiv. Čeprav nekatera mesta ta izrazito zgodovinski pogled presežejo in zgolj naštevajo z nedoločnikom tvorjene opisne glagolske oblike, ne da bi omenjala kasnejši razvoj,¹⁰ se v veliki večini

v primeru oblik tipa γράψει v perfektu ἔχω γράψει – odločajo za temu ustrezen izraz (npr. ngr. υποτακτική); prim. Krüge, *Grammatik des Neugriechischen*, 64.

9 Browning, *Medieval and Modern Greek*, 79, prev. J. K. Drug primer: »Izglagolske izpeljanke na –σμο postanejo pogostejše, najstarejši (osamljen) primer se najde na papirusu iz 5. ali 6. stoletja. Njihova pogostnost je povezana z upadom rabe nedoločnika«; op. cit., 66, prev. J.K.

10 Op. cit., 31, 33–35.

primerov obravnava ne izogne izginotju nedoločnika.¹¹ V zvezi s sodobnimi južnoitalijanskimi grškimi narečji se tako omenja »ohranitev nedoločnika« (»preservation of infinitive«),¹² pojem, ki implicira svoje nasprotje, torej izginotje nedoločnika. Še posebej zato, ker ni mogoče izključiti vpliva sosednje italijanščine na ta narečja,¹³ pa bi bilo to dejstvo povsem smiselno obiti in se omejiti na strogo sinhroni opis.

Pretežno zgodovinski pogled je zaznati tudi v novejši in obsežnejši Horrocksovi zgodovini grškega jezika. Sodeč po indeksu je namreč kar na nekaj straneh govora o »postopnem omejevanju rabe [konstrukcije AcI] v 'osnovni' *kojne*«. ¹⁴ A delo kljub temu ne more obiti nekaterih drugačnih, temu procesu bolj ali manj izrazito nasprotujočih pojavov. Mednje sodijo:

- raba »pleonastične oblike določnega člena tov z nedoločnikom kot okrepitev prostega nedoločnika, ki bi se v klasični grščini uporabljal za pridevniki, za glagoli s pomenom 'ukazovati' ter za glagoli s pomenom 'obljubljati'« ter raba iste konstrukcije »za izražanje namena (v vlogah, kjer bi se v klasični grščini uporabljal particip futurja ali, pogostejše, stavek *ίνα* + konjunktiv ali optativ, odvisno od tega, ali je v glavnem stavku rabljen glavni ali stranski čas)«, ¹⁵
- visoka pogostnost posamostaljenega nedoločnika: »V popolnem nasprotju z usodo konstrukcije AcI je za *kojne* značilna obilica posamostaljenega nedoločnika in čeprav slednji izhaja iz klasične konstrukcije, se je hitro močno razširil in se začel uporabljati v za klasično atiško prozo neznačilnem obsegu«. ¹⁶ Ugotovitev spremlja naslednji komentar: »To bi bilo lahko presenetljivo v luči umikanja 'golega' nedoločnika kot podrednega dopolnila; a to, da se kategorija, ki je pod pritiskom, najprej omeji na določeno število kontekstov in skladenjskih vlog in nato v tem omejenem številu kontekstov doživi obdobje, ko se uporablja še posebej pogosto, preden dokončno izgine, je precej razširjen pojav«. ¹⁷ Komentar se očitno ne more izogniti omembi izginjanja nedoločnika, čeprav ni videti, da bi bil obravnavani skladenjski pojav, torej posamostaljeni nedoločniški polstavki, s tem procesom neposredno povezan (pa tudi možnosti, da med pojavoma ne obstaja niti posredna povezava, ni mogoče izključiti). S tega v osnovi zgodovinskega vidika je presenetljiv vsak pojav, ki pričakovanemu poteku sprememb (omejevanju rabe in izginjanju kategorije) bolj ali manj očitno nasprotuje. Šibka točka Horrocksove razlage je v trditvi, da izginjajoča kategorija potem, ko se njene skladenjske vloge omejijo, v tem zmanjšanem številu skladenjskih vlog običajno doživi obdobje širitve. Podkrepljena ni namreč z nobenim primerom.

11 Prim. op. cit., 8, 43, 63, 95, 124.

12 Op. cit., 124; prev. J.K.

13 Prim. sp., str. 70, in Kontosopoulos, *Διάλεκτοι και ιδιώματα*, 17-18.

14 Horrocks, *Greek*, 493; prev. J.K. Prim. op. cit., 498-99.

15 Op. cit., 156; prev. J.K.

16 Op. cit., 94; prev. J.K.

17 Op. cit., 95; prev. J.K.

Nekoliko drugačen je naslednji pogled na skladnjo nedoločnika v kasnejši, bizantinski grščini; govori namreč o »novih funkcijah« nedoločnika, ki so se pojavile kljub temu, da je nedoločnik izginjal: »V času med 11. in 17. st. so potekale zadnje faze izginjanja nedoločnika. Nedoločnik nadomestijo osebne glagolske oblike tudi v primerih, kot sta osebek nadrednega glagola in nedoločnika sonanašalna. /.../ Kljub izginjanju nedoločnika pa v srednjem veku naletimo na *nove funkcije*: (a) od 10. st. dalje na posamostaljen nedoločnik, ki se uporablja v časovni rabi (časovni nedoločnik) in je posebej pogost v času med 12. in 15. st. /.../, (b) na nedoločnik kot dopolnilo pomožnega glagola ἔχω za tvorbo predpreteklika ter pomožnega glagola εἶμαι za tvorbo prihodnjika (slednji je še posebej pogost od 13. st. dalje) in (c) na obliko εἶσθαι (εἴσται, εἴστε), nedoločnik glagola εἶμαι, ki je nadomestil klasični εἶναι (gre za morfološko nadomestilo, katerega vzroki so oblikoslovni – poenostavitev – in glasoslovni). Zaradi teh novosti postavlja Hesseling (1892) izginotje nedoločnika v 15. st.«¹⁸

Zgornji prikaz je skušal opozoriti na pomanjkljivosti pristopa, ki je v osnovi zgodovinski in skladnjo nedoločnika v helenistični in bizantinski grščini interpretira izključno z vidika izginjanja te glagolske oblike. Enak je cilj nadaljevanja tega prispevka. Osredotoča se na skladnjo nedoločniških polstavkov, odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja v helenistični in zgodnje bizantinski grščini, in v tem okviru obravnava naslednje vidike skladnje teh stavkov:

- rabo konstrukcije ACI v primeru sonanašalnih osebkov glavnega stavka in nedoločniškega polstavka
- rabo nikalnic v nedoločniških polstavkih, odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja
- rabo nedoločnika v odvisnih vprašalnih stavkih.

Kot skuša pokazati prispevek, so obravnavani skladenjski pojavi za klasično grščino neznačilni in so, seveda v pisnih virih, izpričani šele v helenistični dobi in kasneje. A povezava med njimi in med procesom izginjanja nedoločnika iz govorjenega jezika ni verjetna ali vsaj ne očitna; prav zato pa so pomembni za razumevanje skladenjskih sprememb, ki jih je doživela grščina v helenistični in bizantinski dobi.

RABA KONSTRUKCIJE ACI V PRIMERU SONANAŠALNIH OSEBKOV

Kot je dobro znano, se v klasični grščini osebek nedoločniškega polstavka izpušča, če je isti (ali drugače, sonanašalen) kot osebek nadrednega stavka.

¹⁸ Grammatiki in Lavidas, »Το απαρέμφατο στον άξωνα της διαχρονίας«, 2; prev. J. K. V odlomku omenjeni časovni nedoločnik je izpričan tudi v slovenščini, na primer v Prešernovem *Povodnem možu*: »To videt, mladenič se Urški približa«. Na to opozarja Mihevc-Gabrovec, »L' infinitif«.

Običajna konstrukcija v primeru sonanašalnih osebkov je torej naslednja:

Εἰπὲ δὴ, ὦ ἄριστε· ἡ δὲ θεοῖς ὑπηρετικὴ εἰς τίνος ἔργου ἀπεργασίαν ὑπηρετικὴ ἂν εἴη; δῆλον γὰρ ὅτι σὺ οἶσθα, ἐπειδὴ περ τὰ γε θεῖα κάλλιστα φῆς εἰδέναι ἀνθρώπων. (Platon, *Evtifron*, 13e8)

Daj, no, povej, dobri moj: izvrševanju katere dejavnosti naj bi služila služba bogovom? To ti gotovo veš, ko pa praviš, da najboljše izmed vseh ljudi poznaš božje zadeve.

Osebek nedoločniškega polstavka (»τὰ γε θεῖα κάλλιστα εἰδέναι ἀνθρώπων«) je sonanašalen z osebkom nadrednega stavka (»ἐπειδὴ περ φῆς«), zato v nedoločniškem polstavku ni izražen.¹⁹ Kot običajno pravijo opisne slovnice klasične grščine, se v istem primeru (sonanašalnih osebkov) uporablja konstrukcija AcI, torej nedoločniški polstavek s tožilniškim osebkom, kadar se osebek nedoločniškega polstavka posebej poudarja. Nič bistveno drugačna ni razlaga znotraj modernejšega pristopa k opisu skladnje nedoločniških polstavkov.²⁰ »Če pa je v primeru istih osebkov nadrednega glagola in nedoločnika osebek nedoločnika izrecno poudarjen (tak primer so nasprotja), stoji tako kot v latinščini AcI.«²¹ Na istem mestu je med primeri takšne rabe AcI-ja naveden spodnji odlomek iz Herodotove *Zgodovine*.

Μετὰ δὲ Σόλωνα οἰχόμενον ἔλαβε ἐκ θεοῦ νέμεσις μεγάλη Κροῖσον, ὡς εἰκάσαι, ὅτι ἐνόμισε ἑωυτὸν εἶναι ἀνθρώπων ἀπάντων ὀλβιώτατον (Herodot 1.34)

Po Solonovem odhodu pa je Kreza zadela velika božja kazen, kot se zdi, zato, ker je menil, da je on najsrečnejši izmed ljudi.

To je odlomek iz znamenite zgodbe o Solonu in Krezu, ki se vrti okrog vprašanja, kdo je najsrečnejši človek na svetu (kot je znano, ga je Krez zastavil Solonu). Potem ko Solon Krezu, prepričanemu, da je prav on najsrečnejši na svetu, našteje nekaj imen (Telosa ter Kleobisa in Bitona), ga Krez v jezi odslovi, njega samega pa zato, ker se je imel za najsrečnejšega človeka na svetu, zadane božja kazen (o tem citirani stavek). Misel, da je bil Krez kaznovan zato, ker se je imel za najsrečnejšega na svetu, Herodot izrazi s stavkom »ὅτι ἐνόμισε ἑωυτὸν εἶναι ἀνθρώπων ἀπάντων ὀλβιώτατον«, torej z nedoločniškim polstavkom, odvisnim od nadrednega ἐνόμισε (»misлил je«), katerega osebek pa je tožilniški (osebno-povratni zaimék ἑωυτόν). Če izhajamo iz zgo-

19 Prim. tudi Thuc. 1.67 (citāt na str. 64).

20 Prim. Sevdali, »Focus and AG infinitival subjects«, 7–9.

21 Kühner in Gerth, *Ausführliche Grammatik*, 31; prev. J.K.

raj navedene razlage, je osebek tožilniški zato, ker je posebej poudarjen; ali konkretnje: v citiranem stavku Herodot pravi, da je Krez imel sebe (in ne Telosa, Kleobisa in Bitona ali kogar koli drugega) za najsrečnejšega na svetu. So-deč po kontekstu je razlaga povsem sprejemljiva, čeprav ne v celoti dokazljiva; navsezadnje imamo opraviti s težko opredeljivim pojmom poudarka. Kot kaže Sovretov prevod citiranega stavka (»ker se je sam imel za najsrečnejšega človeka«),²² kjer je poudarek prej na osebkju nadrednega stavka kot na osebkju nedoločniškega polstavka, ta razlaga ni edina možna.²³

Ista konstrukcija (AcI v primeru sonanašalnih osebkov) se kljub temu, da je bila v klasični grščini razmeroma redka, uporablja tudi kasneje v helenistični grščini. A pogosto bi le stežka govorili o posebnem poudarku na tožilniškem osebkju nedoločniškega polstavka. Med tovrstne primere sodi naslednji novozavezni odlomek:

ἰδοὺ διδῶ ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ, τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσιν ἀλλὰ ψεύδονται. (Razodetje 3.9.1.)

Glej, iz Satanove shodnice ti jih podarjam nekaj, ki pravijo, da so Judje, a niso, temveč lažejo.

Osebek nedoločniškega polstavka je isti kot osebek glavnega stavka (Judje), v nedoločniškem polstavku (ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι) pa je izražen s tožilniško obliko osebnopovratnega zaimka (ἑαυτούς). Če bi se ta konstrukcija uporabljala po enakem pravilu, kot se domneva za klasično grščino, bi poudarek moral ležati na osebkju nedoločniškega polstavka (smisel stavka pa bi bil: »pravijo, da so oni [in ne kdo drug] Judje«). A razlaga ni verjetna; kot se razbere iz nadaljevanja (»niso Judje, temveč lažejo«), bi bil poudarek lahko samo na nedoločniku εἶναι. Tako rekoč identičen je naslednji primer: »Οἶδά σου τὴν θλίψιν καὶ τὴν πτωχείαν, ἀλλὰ πλούσιος εἶ, καὶ τὴν βλασφημίαν ἐκ τῶν λεγόντων Ἰδαίους εἶναι ἑαυτούς, καὶ οὐκ εἰσιν ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ.« (»Vem za tvojo stisko in tvoje uboštvo, vendar si bogat, ter za brezbožno govorjenje tistih, ki pravijo, da so Judje, kar pa niso, temveč so shodnica Satana.«)²⁴ Drugačen je kontekst spodnjega, prav tako novozaveznega odlomka:

²² Herodot, *Zgodbe*, 63.

²³ Prim. tudi začetek Herodotove pripovedi o Solonu in Krezu (Hdt. 1.30), kjer stoji naslednji stavek: »Ὁ μὲν ἐλπίζων εἶναι ἀνθρώπων ὀλβιώτατος ταῦτα ἐπειρώτα.« (»Ta je to spraševal upajoč, da je najsrečnejši izmed ljudi.«) Nekoliko nepričakovano je osebek nedoločniškega stavka izpuščen, čeprav bi tudi na njem lahko pričakovali poudarek (in posledično konstrukcijo AcI); morda je razlog v tem, da je nadredni glagol ἐλπίζω »upati« in ne νομίζω »misлити« kot v zgoraj citiranem primeru. Nedoločniški polstavki, odvisni od glagola ἐλπίζω (in nekaterih drugih glagolov) niso v celoti istovetni z nedoločniškimi polstavki, odvisnimi od glagolov mišljenja, kakršen je νομίζω; prim. Rijksbaron, *The Syntax and Semantics*, 109.

²⁴ Raz 2.9.1-4; Prim. Heb 5.5.1-5.6.3; Phil 3.13.

Καὶ γὰρ τοῖς δεσμίοις συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξαστε, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς κρείττονα ὑπαρξιν καὶ μένουσαν. (Pismo Hebrejcem 10,34)

Kajti tudi z vklenjenimi ste sočustvovali in z veseljem ste sprejeli, da vam je bilo odvzeto premoženje, ker ste vedeli, da imate boljše in trajno imetje.²⁵

Tudi v tem primeru je osebek nedoločniškega polstavka izražen s tožilnikom povratno-osebnega zaimka (ἑαυτοὺς). A o njem bi težko trdili, da nosi poseben poudarek in da je torej smisel nedoločniškega polstavka naslednji: »vedeli ste, da imate vi [in ne nekdo drug] boljše in trajno imetje [ali: eksistenco].« Ta interpretacija ni verjetna, ker iz sobesedila ni jasno, s kom naj bi se vzporejal osebek nedoločniškega polstavka (»vi«); poudarek bi bil prej lahko na predmetu nedoločniškega polstavka (t.j. na »imettju« oz. na »eksistenci«, gr. ὑπαρξιν).

Ta nepoudarjena raba konstrukcije AcI zanesljivo ni novozavezna posebnost. Izpričana je že na starejših papirusnih najdbah ter pri mnogih piscih helenistične in rimske, pa tudi (zgodnje) bizantinske dobe.²⁶ Naslednji primer sega v zgodnjo bizantinsko dobo:²⁷

Ὁ δὲ γέρων εὐθὺς ἰδὼν αὐτὸν, πρὸ τοῦ μέ τι λαλῆσαι, λέγει μοι κατιδίαν· »Τί θέλει ὁ ἀδελφὸς οὗτος;« Ἐγὼ δὲ εἶπα· »Παρακαλεῖ εἶναι μεθ' ἡμῶν«. Τότε λέγει μοι ὁ γέρων· »Πίστευε, ἀδελφὲ, οὗτος οὐκ ἐβαπτίσθη. Ἄλλ' ἀπένεγκε αὐτὸν εἰς τὴν μονὴν τῶν Εὐνούχων, καὶ ποιοῦσιν αὐτὸν βαπτισθῆναι ἐν τῷ ἁγίῳ Ἰορδάνῃ.« Ἐγὼ δὲ πρὸς τὸν λόγον ἐκπλαγείς, ἡρώτων τὸν ἀδελφόν, τίς εἶη καὶ πόθεν εἶη. Ὁ δὲ ἔλεγεν ἑαυτὸν ἐκ τῆς Δύσεως εἶναι, καὶ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ Ἑλλήνας ὑπάρχειν, καὶ μὴ εἰδέναι δὲ εἰ ἐβαπτίσθη, ἢ οὐ. (Joannes Moschos, *Pratum Spirituale* 138 = PG 87 III 3001 B)

Brž ko ga je starec videl, mi je, še preden sem spregovoril, na samem rekel: »Kaj hoče ta brat?« Jaz pa sem rekel: »Prosi, da bi bil z nami.« Tedaj mi starec reče: »Verjemi, brat, tale ni bil krščen.« Odpelji ga naravnost v Samostan evnuhov in storili bodo, da bo krščen v svetem Jordanu. Presenečen nad slišanim sem brata vprašal, kdo je in od kod. On pa je rekel, da je z Zahoda in da so njegovi starši Grki ter da ne ve, ali je bil krščen ali ne.

V stavku »ἔλεγεν ἑαυτὸν ἐκ τῆς Δύσεως εἶναι, καὶ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ Ἑλλήνας ὑπάρχειν«, καὶ μὴ εἰδέναι...« (»govoril je, da je z Zahoda in da so njegovi starši Grki ter da ne ve...«) sta osebka nadrednega in nedoločniške-

²⁵ Gr. ὑπαρξιν lahko pomeni tudi »eksistenca, obstoj«.

²⁶ Prim. Mayser, *Grammatik*, 335; Jannaris, *An historical Greek Grammar*, § 2067; Ljungvik, *Beiträge*, 42; Radermacher, *Neutestamentliche Grammatik*, 181; Mihevc-Gabrovec, *Études*, 75; Rosenquist, *Studien zur Syntax*, 64.

²⁷ Prim. Mihevc-Gabrovec, loc. cit.; v istem delu prim. tudi 57 PG 87 III 2912 A ter PG 87 III 2958 B.

ga polstavka sonanašalna, rabljena pa je konstrukcija AcI. Kot razberemo iz konteksta, je stavek preprost odgovor na vprašanje o identiteti in poreklu moža, o katerem se ne ve, ali je bil krščen ali ne. Nobenega razloga ni, da bi se predpostavljala poseben poudarek na osebkku nedoločniškega polstavka.²⁸ V tem primeru bi bil pomen nedoločniškega polstavka najverjetneje »on sam [in ne nekdo drug] je z Zahoda in njegovi starši so Grki, ne ve pa, ali je bil krščen ali ne« in bi se vzpostavljalo nasprotje z neko drugo osebo, ki za razliko od govorečega ne bi bila z Zahoda (in njeni starši ne bi bili Grki itd.). A takšna oseba v sobesedilu ni omenjena.

Konstrukcija se vseskozi uporablja vzporedno z »bolj klasično« različico, nedoločniškim polstavkom z izpustnim osebkkom. Iz približno istega časa kot zgornji je naslednji stavek:²⁹

Ταῦτα δὲ εἰποῦσα ἡ Ἑλένη τῷ Πριάμῳ καὶ τῇ Ἑκάβῃ ἤτησεν αὐτοὺς ὀρκώσασα μὴ προδοθῆναι, καὶ λέγουσα μηδὲν τῶν Μενελάου εἰληφέναι, ἀλλὰ τὰ ἴδια μόνᾳ ἔλεγεν ἔχειν. (Joannes Malalas, *Kronika* 96.17)

Ko je Helena to povedala Priamu in Hekabi, ju je zaklinjajoč se, da ju ne bo izdala, prosila in govorila, da ni vzela nič Menelajevega, temveč da ima samo to, kar je njenega.

Odlomek vsebuje dve konstrukciji s sonanašalnima osebkoma (»λέγουσα μηδὲν τῶν Μενελάου εἰληφέναι« in »τὰ ἴδια μόνᾳ ἔλεγεν ἔχειν«), osebek nedoločniškega polstavka je obakrat izpuščen. V helenistični in zgodnji bizantinski dobi je konstrukcija z izpustnim osebkkom izrazito pogostejša od AcI-ja³⁰ in težko bi bilo trditi, da se je AcI v primeru sonanašalnih osebkov tedaj uporabljal pogostejše kot v klasični dobi. Rosenquist hkrati ugotavlja, da se AcI v primeru sonanašalnih osebkov (v obdobju, ki ga obravnava, to je v zgodnji bizantinski grščini) uporablja skorajda izključno za nadrednimi glagoli govorjenja, medtem ko se za glagoli mišljenja uporablja samo izjemoma.³¹

A kljub podatkom o pogostnosti je utemeljena trditev, da vsaj nekateri helenistični in zgodnje bizantinski pisci uporabljajo AcI v primeru sonanašalnih osebkov na način, ki je za klasične pisce neznačilen. Medtem ko so slednji, kot kaže, konstrukcijo uporabljali, kadar so hoteli posebej poudariti osebek nedoločniškega polstavka, se v helenističnih in zgodnje bizantinskih besedilih najdejo drugačni primeri: zdi se, da bi bila raba konstrukcije AcI v primeru sonanašalnih osebkov tu prej lahko povezana (tako zlasti Ro-

²⁸ Enaka interpretacija: Mihevc-Gabrovec, loc. cit.

²⁹ Joannes Moschos: 6./7. st., Joannes Malalas: 6. st. Primer z izpustnim osebkkom iz dela Joannesa Moschosa: *Pratum Spirituale* 72 PG 87 III 2924 D (citat na str. 67).

³⁰ Prim. Kavčič, *The Syntax*, 49.

³¹ Rosenquist, *Studien zur Syntax*, 64, ki navaja tudi enega izmed redkih primerov, ko je konstrukcija odvisna od glagola mišljenja. Stavek je iz dela *Vita Theodori Syceotae* (62.10): »ἐλογίζετο γὰρ ἑαυτὸν ἐκπεπτωκέναί τοῦ μοναχικοῦ μέτρου« (»sodil je, da se je izneveril meniški zmernosti«).

senquist) s pomenom nadrednega glagola.³² Vsekakor pa posredna ali neposredna povezava med takšno rabo konstrukcije AcI in med procesom izginjanja nedoločnika iz grščine ni očitna in je zato malo verjetna, čeprav je hkrati ni mogoče v celoti izključiti.

RABA NIKALNIC V POVEDNIH NEDOLOČNIŠKIH POLSTAVKIH

Kot običajno navajajo slovnice klasične grščine, se tako imenovani povedni nedoločniški polstavki, odvisni od glagolov govorjena in mišljenja (t.j. tisti, ki so sposobni izražati zadobnost, preddobnost in istodobnost nedoločniškega in nadrednega stavka, deloma pa so se že v klasični grščini lahko nadomeščali z odvisnimi stavki na ὅτι), v klasični grščini zanikajo z nikalnico οὐ(κ). V spodnjem primeru ta nikalnica zanika nedoločniški polstavek »εἶναι αὐτόνομοι κατὰ σπονδάς«.

Αἰγινήται τε φανερώς μὲν οὐ πρεσβευόμενοι, δεδιότες τοὺς Ἀθηναίους, κρύφα δὲ οὐχ ἥκιστα μετ' αὐτῶν ἐνήγον τὸν πόλεμον, λέγοντες οὐκ εἶναι αὐτόνομοι κατὰ τὰς σπονδάς. (Tukidid 1.67)

Ajginci niso odkrito pošiljali poslancev, ker so se bali Atencev, na skrivaj pa niso zato nič manj nagovarjali k vojni in govorili, da niso samostojni, kot je bilo dogovorjeno.

Nikalnica μή se po drugi strani uporablja v tako imenovanih dinamičnih nedoločniških polstavkih (ali drugače, v nedoločniških polstavkih, ki izražajo »potencialno resničnost«³³ ter zadobnost). O takšni razporeditvi nikalnic govori večina slovnice klasične grščine. Po Kühner in Gerthu je nikalnica v nedoločniških polstavkih, ki so odvisni od glagolov govorjenja in mišljenja in se uporabljajo za izražanje odvisnega govora (kar je alternativni opis t.i. povednih nedoločniških polstavkov), »praviloma οὐ (in zelo redko μή)«.³⁴ Enaka je razlaga novejših del. Še jasnejšo ločnico kot Kühner in Gerth, ki sta pri svoji trditvi razmeroma previdna in dopuščata vzporedno rabo obeh nikalnic, tako postavlja Rijksbaron: po njegovi razlagi se v povednih nedoloč-

32 Ta razlaga je gotovo upoštevanja vredna. Že iz klasične grščine je namreč poznano pravilo, po katerem se nedoločniški polstavki, odvisni od glagolov govorjenja, obnašajo drugače kot nedoločniški polstavki, odvisni od glagolov mišljenja: medtem ko so se prvi lahko nadomeščali z odvisnimi stavki, ki jih uvaja veznik ὅτι, to ni bilo mogoče v primeru slednjih ter v primeru glagola φημί »rečem, pravim« (ki pa je pomensko blizu glagolom mišljenja). Če drži Rosenquistovo opažanje, bi se torej v primeru sonanašalnih osebkov za nadrednim glagolom govorjenja uporabljala nedoločniški polstavek z izpustnim osebkom ali konstrukcija AcI, medtem ko bi se za nadrednim glagolom mišljenja praviloma uporabljala samo konstrukcija z izpustnim osebkom.

33 Rijksbaron, *The Syntax and Semantics*, 97. Ko je nedoločnik izginjal, so jih postopoma nadomestili odvisni stavki, uvedeni z veznikom ἵνα (ngr. va).

34 Kühner in Gerth, *Ausführliche Grammatik*, 193.

niških polstavkih v klasični grščini uporablja nikalnica οὐ in v dinamičnih nikalnica μή.³⁵

V helenistični grščini je opaziti težnjo po posplošitvi nikalnice μή v nedoločniških polstavkih, odvisnih od glagolov govorjenja in mišljenja: nanjo pogosto naletimo v stavkih, v katerih bi – izhajajoč iz zgoraj navedenega pravila za klasično grščino – pričakovali nikalnico οὐ(κ). Mednje sodi naslednji novozavezni primer:

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν, καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες ... (Matejev evangelij 22.23)

Tistega dne so k njemu prišli saduceji in govorili, da vstajenja ni, ter ga vprašali...

Tako rekoč identičen je stavek: »Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων, οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες...« (»Pristopilo je nekaj saducejev, tistih, ki so govorili, da vstajenja ni, ter ga vprašali...«)³⁶ Nikalnica μή zanika tudi sledeči nedoločniški polstavek, in tudi v tem primeru bi po pravilu, ki je veljalo v klasični grščini, prej pričakovali nikalnico οὐ(κ): »λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων.«³⁷ (»Mislim, da v ničemer ne zaostajam za veličastnimi apostoli.«)

Kot pravi slovnica Blass, Debrunner in Rehkopf, se v novozavezni grščini nedoločniških polstavki, odvisni od glagolov govorjenja in mišljenja, praviloma zanikajo z nikalnico μή, medtem ko se nikalnica οὐ(κ) uporablja za zanikanje drugih besed v stavku: »Če v infinitivni konstrukciji stoji οὐ, ne zanika nedoločnika, temveč samo to določeno besedo.«³⁸ Upoštevajoč slovnico Kühner in Gerth³⁹ bi bilo začetke posploševanja nikalnice μή (proces je bil, kot kaže, v novozavezni grščini končan) možno iskati že v precej zgodnejšem obdobju.

Nikalnica μή zanika povedne nedoločniške polstavke tudi v mnogih drugih besedilih helenistične in zgodnje bizantinske dobe. Sodeč po stanju v Novi Zavezi se verjetno vsaj deloma po zgledu klasične atiščine uporablja vzporedno z nikalnico οὐ. Sledi nekaj primerov iz prvih stoletij po Kr.: v vseh razen v odlomku iz Plutarha je nedoločniški polstavek zanikan z nikalnico μή.

Αὐτὸς δ' ἐκείνοις ὥς φασιν ἐρωτώμενος, διὰ τί τοῖς πλείστοις ἀδικήμασι ζημίαν ἔταξε θάνατον, ἀπεκρίνατο, τὰ μὲν μικρὰ ταύτης ἄξια νομίζειν, τοῖς δὲ μεγάλοις οὐκ ἔχειν μείζονα. (Plutarh, *Comparatio Solonis et Publicolae* 17.4)

35 Prim. Rijksbaron, *The Syntax and Semantics*, 104 in 106.

36 Lk 20.27; prim. tudi Mr. 12.17 ter Apd 23.8.

37 2 Kor 11.5.

38 Blass, Debrunner in Rehkopf, *Grammatik*, 358; prev. J.K.

39 Prim. zg., str. 64.

Kot pravijo, jim je na vprašanje, zakaj je za večino krivičnih dejanj določil smrtno kazen, odgovoril, da ima za majhne takšno kazen za primerno, za velike pa da ne obstaja večja.

Λακεδαιμονίους δὲ ἀποκρίνασθαι μὴ εἶναι σφίσι πάτριον ἀκολουθεῖν ἄλλοις, ἀλλ' αὐτοὺς ἄλλων ἐξηγεῖσθαι. (Arijan, *Alexandri Anabasis* 1.1.2)

Špartanci pa so odgovorili, da ni v skladu z njihovo tradicijo, da bi drugim sledili, temveč da oni vodijo druge.

Ἀκούω γοῦν πάντων λέγοντων μηδὲν εἶναι Τύχης καὶ Εἰμαρμένης δυνατό-
τερον. (Lukijan, *Juppiter confutatus* 3.5)⁴⁰

Vse pač slišim govoriti, da nič ni močnejšega od Sreče in Usode.

...ἀπ[ὸ] τούτων ὧν ἡγόρασεν κτημάτων φαμέν τοῦτο [πᾶ]ν μηδὲν εἶναι
πρὸς τὸν κατήγορον (POxy 472, 2 st. po Kr.)

Trdimo, da izmed posesti, ki jih je kupila, nobena v celoti ne pripada tože-
či strani.

Kot pravi Mandilaras, nikalnica μὴ začenja na neliterarnih papirusnih najdbah v 3. st. po Kr. nadomeščati nikalnico οὐ. Kasneje jo izpodrine v celo-
ti.⁴¹ Tudi v književnih delih s konca antike ni težko najti primerov povednih nedoločniških polstavkov, ki so zanikani z nikalnico μὴ:

... καὶ ἐξέθετο λόγον ἐγκωμιαστικὸν εἰς τὴν Ἀφροδίτην, λέγων μείζονα
αὐτῆς θεᾶν μὴ εἶναι μήτε τὴν Ἥραν μήτε τὴν Ἀθηνᾶν. (Ioannes Malalas,
Kronika 92.13)⁴²

... in spisal je slavlilni spis na čast Afroditi, v katerem pravi, da niti Hera niti
Atena ni od nje večja boginja.

Ἐπιρώτα δὲ αὐτὴν εἰ Χριστιανὴ ὑπῆρχεν, ἢ δὲ πάλιν εἶπεν μὴ εἶναι, ἀλλ'
ἐπιθυμεῖν ἐκ πολλοῦ. (Mark Diakon, *Življenje Porfirija, škofa v Gazi* 97.9)⁴³

40 Pri istem avtorju prim. tudi *Jupp. Trag.* 35.1: »Τὶ φῆς, ὦ ἱερόσυλε Δᾶμι, θεοὺς μὴ εἶναι μηδὲ
προνοεῖν τῶν ἀνθρώπων;« (»Kaj praviš, ti svetoskrunski Damis, da bogov ni in da za človeško
ne skrbijo?«)

41 Mandilaras, *The Verb*, 329. Zanimivo je, da je zaključke procesa, ki je bil v novozavezni grščini,
kot je videti, dokončan, na papirusnih najdbah zaznati šele kasneje. To bil bilo možno pripisati
njihovi slogovni raznolikosti: tudi v zasebnih pismih so si denimo bolj izobraženi pisци prizade-
vali za »lepši« slog, zato niti v njih ne moremo izključiti vpliva klasične grščine; prim. Luiselli,
»Authorial Revision«.

42 V istem delu prim. tudi 32.8, »ὁ δὲ Ἡρακλῆς, προσεσχηκὼς μὴ εἶναι αὐτὸ αἷμα, ἀλλὰ βάμματος
παραξένου ἀρετῆν« (»ko je Herakles opazil, da to ni kri, temveč učinek čudnega barvila, se je
začudil«), ter na str. 63 citirani stavke 96.17 in znotraj njega zvezo λέγουσα μηδὲν τῶν Μενελάου
εἰληφέναι (»govoreč, da ni vzela nič Menelajevega«).

43 Prim. tudi 32.9, »Μηκέτι γὰρ δύνασθαι φέρειν ἔλεγεν τὰ ἄτοπα τὰ γινόμενα« (»Govoril je na-

Spraševal jo je, ali je kristjanka, ona pa je ponovno povedala, da ni, a da si tega že dolgo želi.

Med te primere sodi tudi že zgoraj navedeni stavek iz dela *Pratum Spirituale*, kjer nikalnica μή zanika od nadrednega glagola govorjenja odvisni nedoločnik εἰδέναι: »ἔλεγεν ἑαυτὸν ἐκ τῆς Δύσεως εἶναι /.../ καὶ μὴ εἰδέναι δὲ εἰ ἐβαπτίσθη, ἢ οὐκ« (»govoril je, da je z Zahoda /.../ in da ne ve, ali je bil krščen ali ne«).⁴⁴ V istem delu se prebere naslednji stavek:

Ὁ δὲ νεώτερος ἔλεγεν μὴ ἔχειν πρᾶγμα εἰς φόνον μὴδὲ εἶναι μετ' αὐτοῦ. (Joannes Moschos, *Pratum Spirituale* 72 = PG 87 III 2924 D)

Mlajši je govoril, da z umorom nima nič in da ni z njim.

Tovrstni primeri se najdejo zlasti pri avtorjih, ki pišejo v tako imenovanem »ljudskem« jeziku oz. v »nižjih registrih«, čeprav se vsaj pri nekaterih izmed njih najde tudi nikalnica οὐ. Ob koncu antike je tak pisec Joannes Malalas: a za spodaj navedena primera bi bilo pravzaprav možno trditi, da se nikalnica οὐκ nanaša samo na pridevnika, ki stojita ob njej (ἐλάττω in ἀγαθόν), in ne na vsebino celotnega nedoločniškega polstavka. Če to drži, je stanje pri tem piscu enako kot v novozavezni grščini.⁴⁵

... ὅστις καὶ εἶπεν τὴν γῆν μέσῃν εἶναι τοῦ παντὸς κόσμου καὶ τὸν ἥλιον οὐκ ἐλλάττω τῆς γῆς ὑπάρχειν. (Joannes Malalas, *Kronika* 158.20)

... ta, ki je rekel, da je zemlja na sredini sveta in da sonce ni nič manjše od zemlje.

Γινομένων δὲ καὶ ἄλλων σημείων, οἱ Τρῶες εἰδότες λέγουσιν οὐκ ἀγαθὸν αὐτοῖς εἶναι τὸν οἰωνόν. (Joannes Malalas, *Kronika* 112.5)

Ko so bila dana še druga znamenja, so Trojanci z gotovostjo trdili, da to zanje ni dobra prerokba.

Pri dveh drugih piscih s konca antike, pri Marku Diakonu in Joannesu Moschosu, je po drugi strani nikalnica μή zanesljivo prevladala v celoti. Za oba velja, da se njun slog približuje govorjenemu jeziku tedanjega časa (nekaj primerov je navedenih zgoraj).⁴⁶ Ker se proti koncu antike v književnih bese-

mreč, da ne more več prenašati nenavadnega dogajanja»), in 68.17, »ἢ δὲ διεβεβαίουτο ὅρκοις μὴδὲ αὐτὴν μὴδὲ τὸ αὐτῆς τέκνον εἰδέναι ἑλληνιστί« (»ona je s prisegami zatrjevala, da niti sama niti njen otrok ne znata grško«).

⁴⁴ Prim. str. 62. Nikalnica οὐ se seveda nahaja v odvisno-vprašalnem stavku.

⁴⁵ Prim. str. 65 (o nikalnicah v novozavezni grščini).

⁴⁶ O jeziku Marka Diakona gl. Hult, *Variation*, in o jeziku Joannesa Moschosa zlasti Mihevc-Gabrovec, *Études*.

dilih, ki naj bi razmeroma zvesto odražala razmere v tedanjem govorjenem jeziku, ter na neliterarnih papirusnih najdbah postopoma uveljavlja nikalnica μή, lahko sklepamo, da je podoben proces potekal v govorjenem jeziku. Gre za težnjo, katere zametke je najbrž iskati razmeroma zgodaj, že v (pozni?) klasični grščini. Domneve ni mogoče preveriti s pomočjo današnjega govorjenega jezika, torej nove grščine; ta namreč nedoločnika nima. A vsaj delno potrditev bi bilo možno iskati v skladnji novogrškega deležja, torej oblike, ki nadaljuje starogrški particip prezenta aktiva. Ta se – seveda v skladenjskih vlogah, v katerih se uporablja, to pa je izključno vloga prislovnega določila – zanika z nikalnico μή; v klasični grščini je za zanikanje participa veljalo podobno pravilo kot za zanikanje nedoločnika.⁴⁷

Tudi v primeru rabe nikalnic gre za razvoj, ki bi se ga težko predvidelo, če bi se v skladenjskih spremembah nedoločnika pričakovalo zgolj njegovo postopno izginjanje. Komentar je zato lahko podoben zgornjemu: čeprav povezave med težnjo po prevladi nikalnice μή v povednih nedoločniških polstavkih in med procesom izginjanja nedoločnika ni mogoče v celoti izključiti, je hkrati malo verjetno, da sta oba procesa posredno ali neposredno povezana; zanesljivo ne gre za očitno povezavo.

NEDOLOČNIŠKI ODVISNI VPRAŠALNI STAVKI

V helenistični grščini so izpričani nedoločniški polstavki tipa *Nisem vedel, kaj storiti*. Poznajo jih mnogi moderni jeziki (poleg slovenščine na primer tudi nemščina in angleščina v stavkih, kakršna sta *Was tun?* oz. *What to do?*), v nadaljevanju pa se zanje uporablja izraz deliberativni nedoločniški polstavki. Kot poudarja slovnica Kühner in Gerth (pa tudi nekateri drugi viri), je bila v klasični grščini ta skladenjska vloga prihranjena za konjunktiv, medtem ko deliberativni nedoločniški polstavki niso izpričani.⁴⁸ A nanje naletimo že razmeroma zgodaj v helenistični grščini.⁴⁹ Videti je, da se uporablja samo odvisna konstrukcija (in ne tudi neodvisna tipa *Kaj storiti?*); nekaj primerov:

Ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπιεῖν. (NZ 1 Petr 5.8)⁵⁰

Vaš nasprotnik hudič hodi okrog rjoveč kot lev in išče, koga bi požrl.

47 Prim. Kühner in Gerth, *Ausführliche Grammatik*, 193, in naslednji novogrški stavek, v katerem nikalnica μήν zanika deležje έχοντας: Μην έχοντας τι να κάνω πήγα επίσκεψη στη γιαγιά μου. (»Ker nisem imel kaj početi, sem šel na obisk k babici.«)

48 Kühner in Gerth, *Ausführliche Grammatik*, 23; prim. Jannaris, *An historical Greek Grammar*, VI § 17c, Mayser, *Grammatik*, 54.

49 Mayser, loc. cit., navaja (en sam) primer iz 3. st. pr. Kr.

50 Nekatere izdaje zaimek črtajo; prim. Nestle in Aland, *Novum Testamentum*, ad. loc.

...ἡξίου βουλευέσθαι τί ποιῆσαι. (Jožef Flavij, *Antiquitates Joudaicae*, 1.339.4)⁵¹

Hotel se je posvetovati, kaj storiti.

... ἐὰν δὲ ἦν ἡμέρα πρὸς ἡλίου δυσμὰς κλίνασα καὶ οὐκ εἶχον ποῦ ἀπελθεῖν, ἰδίοις ἀναλώμασι διηγῶν. (*Življenje Teodorja iz Sikeona* 147.46)

Če pa se je dan nagibal proti večeru in niso vedeli, kam oditi, so bivali na lastne stroške.

Ob koncu antike je konstrukcija razmeroma pogosta v delu *Pratum Spirituale*:

Ἀλλὰ τί ποιῆσαι οὐκ οἶδα. (Joannes Moschos, *Pratum Spirituale* 27 = PG 87 III 2873 B)

A kaj storiti, ne vem.

...ἐὰν πέσης μετ' ἐμοῦ, ἔχεις ποῦ λαβεῖν με καὶ θρέψαι; (Joannes Moschos, *Pratum Spirituale* 39 = PG 87 III 2892 B)

Če ležeš z mano, me boš imel kam vzeti in me živeti?

Ἐλθόντων δ' ἡμῶν ἐπὶ τὴν ἔρημον, ἡσθένησεν ὁ Ἑβραῖος μέχρι θανάτου, καὶ ἐν ἀθυμίᾳ ἦμεν πολλῇ, μὴ εἰδότες τί ποιῆσαι αὐτῷ. (Joannes Moschos, *Pratum Spirituale* 176 = PG 87 III 3044 C)

Ko smo prišli do puščave, je Jud na smrt zbolel, in bili smo v hudih skrbih, ker nismo vedeli, kako z njim ravnati.

Konstrukcijo omenja vrsta avtorjev, ki preučujejo tako imenovani »ljudski jezik« helenistične in bizantinske dobe.⁵² Med njimi je Jannaris, njegov komentar pa je zelo jasna ubeseditev načel, o katerih je bilo več govora na začetku prispevka: skladišne spremembe, ki jih je nedoločnik doživel v helenistični in bizantinski grščini, se tako interpretirajo izključno kot znamenja izginjanja te glagolske oblike. »Še več, o umiku nedoločnika jasno pričajo pogosti pojavi napačne rabe te oblike v P [=poklasičnih] besedilih: /.../ c) namesto vprašalnega konjunktiva za ἀπορέω, οὐκ ἔχω, σκοπέω in podobnimi glagoli, kjer se povezuje s kako vprašalno ali oziralno besedo.«⁵³ Rabo nedoločnika v deliberativnih nedoločniških polstavkih Jannaris označi za *misap-*

51 Nekatere izdaje v tem stavku pred nedoločnik dodajajo »δεῖ« (»treba je«).

52 Poleg že omenjenih gl. tudi: Radermacher, *Neutestamentliche Grammatik*, 147; Ljungvik, *Beiträge*, 40.

53 Jannaris, *An historical Greek Grammar*, app. VI § 17c; prev. J.K.

plication («napačno rabo») in možnost, da bi šlo za skladenjsko vlogo nedoločnika, ki se je razvila v govornem jeziku po koncu klasične dobe, ni dopuščena.

Čeprav pričujoči prispevek skuša opozoriti na neustreznost pristopa, kakršen je Jannarisov, je pri obravnavi deliberativnih nedoločniških polstavov potrebna določena mera previdnosti. Opravititi imamo namreč s helenistično in bizantinsko grščino, ko je melodični naglas prehajal (ali že prešel) v dinamični naglas. Zato je na mestu vprašanje, kakšna je bila po tej spremembi razlika med zgoraj citiranim stavkom »Ἀλλὰ τί ποιῆσαι οὐκ οἶδα« in med podobnim stavkom, v katerem bi se namesto vprašalnega uporabil naslonski nedoločni zaimек τί; ta stavek pa bi se glasil: »Ἀλλὰ τί ποιῆσαι οὐκ οἶδα«. Z zamenjavo se sicer gravis, s katerim je naglašena beseda »ἀλλά« («a, toda»), spremeni v akut, a vprašanje je, ali je po prehodu melodičnega naglasa v dinamičnega med obema stavkoma obstajala razlika v izgovarjavi. Manj dvoumni so primeri, kot je spodnji. Lahko se namreč predpostavi, da je imela beseda ἐγίνωσκον tako v melodičnem kot v dinamičnem naglasnem sistemu dva naglasa:

Ἐποίησα οὖν ὅλην τὴν ἡμέραν ἀδολεσχῶν καὶ οὐκ ἐγίνωσκόν τι ποιῆσαι.
(Joannes Moschos, *Pratum Spirituale* 161 = PG 87 III 3082 B)

Cel dan sem prebil v brezdelju in nisem vedel, kaj storiti.

A ta primer seveda dokazuje obstoj stavkov z nedoločnim naslonskim τί (odvisnim od nadrednega glagola) in ne obstoja stavkov z naglašanim vprašalnim (ter od nedoločnika odvisnim) τί. Kot že omenjeno, so poleg tega nekatera mesta, na katerih se najdejo deliberativni nedoločniški polstavki, tekstnokritično težavna,⁵⁴ medtem ko je spis *Pratum Spirituale* na voljo v eni sami, razmeroma zastareli izdaji.

Povedano postavlja pod vprašaj zanesljivost zgoraj citiranih besedil. Kljub temu pa ni mogoče obiti dejstva, da se povsem isti tip stavkov najde tudi v kasnejši bizantinski ljudski ter v kretske renesančni književnosti, poznajo pa ga tudi grška narečja, ki se danes govorijo v Južni Italiji. V narečju vasi Bova so tako izpričani stavki, kot je »ḡen éxo pu pái« («nimam kam iti» ali »ne vem, kam iti»),⁵⁵ v bizantinskem epu *Digenis Akritas* pa se najde naslednji stavek, pravzaprav mlajša različica zgoraj citiranega »οὐκ οἶδα τί ποιῆσαι«: »οὐκ ἔχω τί ποιῆσει« («nimam kaj storiti» ali »ne vem, kaj storiti»).⁵⁶ Kot dodaja Horrocks, gre zasluga za to, da imajo grška narečja v Južni Italiji ta tip nedoločniških polstavkov, sosednji italijanščini: »Poleg tega uporabljajo južnoitalijanska narečja nedoločnik v odvisnih vprašalnih stavkih, k temu,

⁵⁴ Prim. op. 50 in 51.

⁵⁵ Navedeno po: Horrocks, *Greek*, 390.

⁵⁶ *Dig. Akrit.* (*Escor.*), 869; prim. *Pratum Spirituale* 27 (2873 B) in 176 (3044 C).

da se je ta raba ohranila, pa je pripomogla podobna italijanska konstrukcija (cf. *non ho dove andare/cosa fare*).⁵⁷

A ne glede na vpliv italijanščine gre očitno za konstrukcijo, ki se je najverjetneje pojavila v helenistični grščini in se ohranila v bizantinsko dobo, v južnoitalijanskih narečjih pa se uporablja tudi danes. Stavki, kakršen je zgoraj citirani »οὐκ ἐγίνωσκόν τι ποιῆσαι« (»nisem vedel/imel kaj storiti«), torej tisti, v katerih je rabljen nedoločni naslonski (in ne vprašalni) zaimek τι, bi bili poleg tega lahko izhodišče za razvoj deliberativnih nedoločniških polstavkov. S tega zornega kota se pojav nove vrste nedoločniških polstavkov izkaže za manj presenetljivega. Kot je videti, je bil v času, ko so se slednji razvili, nedoločnik povsem običajno dopolnilo glagolov, kot so γι(γ)νώσκω, οἶδα, ἔχω, ζητάω – ali drugače, glagolov, za katerimi so izpričani deliberativni nedoločniški polstavki.⁵⁸ Odvisni stavki, ki jih uvaža veznik ἵνα in so v kasnejšem razvoju nadomestili deliberativne nedoločniške polstavke,⁵⁹ se za naštetimi glagoli ne najdejo niti v *Novi Zavezi*. Čeprav je nedoločnik v helenistični grščini izgubljal nekatere skladenjske vloge, je bil trdno zasidran kot dopolnilo glagolov, za katerimi so izpričani deliberativni nedoločniški polstavki.⁶⁰

Zgoraj obravnavani nedoločniški odvisni vprašalni stavki so deliberativni, izražajo torej govorčevo negotovost ali oklevanje. Poleg njih so izpričani nekoliko drugačni nedoločniški odvisni vprašalni stavki. Ti za razliko od zgornjih ne izražajo govorčevega oklevanja in dvoma, temveč gotovost, zato bi jih lahko poimenovali povedni. Oba spodaj navedena primera sta iz dela *Življenje Teodorja iz Sikeona*. V prvem je nedoločniški polstavek (»τί εἶναι τὸ τοῦτου πέρας«, »kaj je smoter tega«) odvisen od nadrednega nedoločnika εἰπεῖν (»povedati«), drugi nedoločniški polstavek (»ποῖαν ταύτην εἶναι τὴν ἀποδημίαν«, »kakšna je ta odsotnost« ali »čemu ta odsotnost«) pa je odvisen od nadrednega μαθεῖν (»izvedeti«):

Καὶ παρακαλούμενος παρ' ἡμῶν τί εἶναι τὸ τοῦτου πέρας εἰπεῖν, εἰδέναι μὲν ἔφασκεν αὐτὸς οὐ χρῆναι δὲ λέγειν τοῦτο κατὰ λεπτόν... (*Življenje Teodorja iz Sikeona* 162. 5)

Ko smo ga prosili, naj nam pove, kaj je smoter tega, je govoril, da sicer ve, a da natančno ne more povedati.

⁵⁷ Horrocks, *Greek*, 390; prev. J.K.

⁵⁸ Prim. Horrocks, *Greek*; Ljungvik, *Beiträge*; Blass, Debrunner in Rehkopf, *Grammatik*; Kavčič, *The Syntax* idr.

⁵⁹ Prim. ngr. Δεν ξέρω τι να κάνω. (»Ne vem, kaj storiti.«)

⁶⁰ V helenistični grščini so se na primer umikali nedoločniški polstavki, odvisni od glagolov mišljenja. Ti se v klasični grščini niso mogli nadomeščati s finitnimi odvisnimi stavki (uvedenimi z veznikom ὅτι), v helenistični grščini pa so razmeroma zgodaj izpričani primeri, kakršen je NT Mt 10.34: μὴ νομίζετε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆς. (»Ne mislite, da sem prišel vzpostaviti mir na zemlji.«)

Ἡμῶν δὲ μαθεῖν ἀξιούντων ποίαν ταύτην εἶναι τὴν ἀποδημίαν, αἰνιγματωδῶς εἶπεν... (*Življenje Teodorja iz Sikeona* 167. 22)

Ko smo hoteli izvedeti, čemu ta odsotnost, nam je dal zagoneten odgovor...

To je zelo redka in slabo raziskana konstrukcija. Ker je videti, da gre za osamljene primere, ki se pojavijo šele ob koncu antike in v kasnejših virih niso pustili sledov, bi lahko šlo za izključno literarno, morda hiperkorektno rabo nedoločnika. Od deliberativnih nedoločniških polstavkov se oba zgoraj navedena primera ločita tudi s skladijskega vidika. Medtem ko je osebek nedoločniškega polstavka v primeru prvih enak kot osebek nadrednega stavka in zato izpušten, sta zgoraj citirana stavka iz dela *Življenje Teodorja iz Sikeona* drugačna: osebkata tu nista sonanašalna, zato je osebek nedoločniškega stavka v tožilniku (»πέρας« v 162.5 in »ἀποδημίαν« v 167.22); ali drugače, rabljena je konstrukcija AcI.

ZAKLJUČEK

Zgodovino grškega nedoločnika je nedvomno zaznamovala močna težnja po omejevanju njegove rabe in po nadomeščanju z osebnimi glagolskimi oblikami. A vseh skladijskih sprememb, ki jih je nedoločnik doživel v helenistični in bizantinski dobi, ni mogoče prepričljivo razložiti kot znamenja tega procesa. Najbolj zgovoren primer so stavki tipa *Nisem vedel, kaj storiti* (ali deliberativni nedoločniški polstavki). Upravičena je domneva, da so se pojavili šele v helenistični grščini, v južnoitalijanskih grških narečjih pa se uporabljajo tudi dandanes. Razlaga, da gre za napačno rabo nedoločnika in da so tovrstne napake posledica njegovega izginjanja, je malo verjetna. Priča o prevladujočem, izrazito zgodovinskem pristopu k opisu skladnje nedoločnika v helenistični in bizantinski grščini. Izginotje te glagolske oblike se ne obravnava kot rezultat procesov spreminjanja (ti bi se, kot pričajo južnoitalijanska grška narečja, lahko iztekli tudi drugače), temveč kot edini vzrok sprememb, ki jih je skladnja nedoločniških polstavkov doživela v omenjenih obdobjih. Pojav deliberativnih nedoločniških polstavkov ni presenetljiv, če se zorni kot obravnave iz zgodovinskega spremeni v sinhrono. Izkaže se, da je bil v času, ko so se slednji pojavili, nedoločnik (še) povsem običajno dopolnilo nadrednih glagolov tega tipa nedoločniških polstavkov, torej glagolov, kot so γι(ν)ώσκω, οἶδα, ἔχω, ζῆτάω.

Videti je, da se je v helenistični grščini spremenila tudi raba nikalnic v tako imenovanih povednih nedoločniških polstavkih ter deloma zgradba teh nedoločniških polstavkov v primerih, ko sta bila osebkata nadrednega stavka in nedoločniškega polstavka sonanašalna. Zlasti v besedilih, pisanih v tako

imenovanem ljudskem jeziku, se proti koncu antike vse bolj uveljavlja nikalnica μή na mestih, kjer bi bila z vidika skladnje klasične grščine pričakovana nikalnica οὐ(κ); v primeru sonanašalnih osebkov pa se poleg nedoločniških polstavkov z izpustnim osebkom uporablja tudi konstrukcija AcI (ne da bi se tako kot v klasični grščini osebek nedoločniškega polstavka posebej poudarjal). Čeprav ni mogoče v celoti izključiti povezave med tema pojavoma in med izginjanjem nedoločnika, je povsem možno, da sta omenjeni spremembi potekali mimo vsake povezave s tem procesom.

BIBLIOGRAFIJA

- Blass, Friedrich, Albert Debrunner in Friedrich Rehkopf. *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*. 18. izd. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.
- Browning, Robert. *Medieval and Modern Greek*. 2. izd. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Grammatiki, Karla, in Nikolaos Lavidas. »Το απαρέμφατο στον άξονα της διαχρονίας της ελληνικής γλώσσας.« 6^ο Διενθές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ρέθυμνο), 18.-21. septembra 2003. [Http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/](http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/).
- Herodot iz Halikarnasa. *Zgodbe*. Poslovenil Anton Sovrè. 2. izd. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Hesse, Rolf. *Syntax of the Modern Greek Verbal System: The Use of the Forms, Particularly in Combination with θα and να*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 1980.
- Holton, David, Peter Mackridge in Irene Philippaki-Warbuton. *Greek. A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London in New York: Routledge, 1997.
- Horrocks, Geoffrey. *Greek. A History of the Language and its Speakers*. 2. izd. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- Hult, Karin. *Syntactic variation in Greek of the 5th century*. Göteborg: University of Göteborg, 1990.
- Jannaris, Antonius N. *An historical Greek Grammar, chiefly of the Attic dialect*. London: MacMillan & Co, 1897.
- Kavčič, Jerneja. *The Syntax of the Infinitive and the Participle in Early Byzantine Greek*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2005.
- Kontosopoulos, Nikolaos G. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Έλληνικής*. 4. izd. Atene: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2006.
- Krüge, Hans. *Grammatik des Neugriechischen. Lautlehre. Formenlehre. Syntax*. Köln: Rombold, 1997.
- Kühner, Raphael, in Bernhard Gerth. *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*. Zweiter Teil: Satzlehre. Hannover in Leipzig: Hahnsche Buchhandlung, 1904.
- Ljungvik, Herman. *Beiträge zur Syntax der Spätgriechischen Volksprache*. Uppsala: Almqvist & Wiksells, Leipzig: O. Harrassowitz, 1926.
- Luiselli, Raffaele. »Authorial Revision of Linguistic Style« V: *The Language of the Papyri*, ur. T. V. Evans in D. D. Obbink, 71-96. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Mackridge, Peter. *The Modern Greek Language*. Oxford: Oxford University Press, 1985.
- Mandilaras, Basil G. *The verb in in the Greek non-literary papyri*. Atene: Hellenic Ministry of Culture and Sciences, 1973.

- Mayser, Edwin. *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*. Band II 3: Satzlehre, Syntetischer Teil. Berlin in Leipzig: B. G. Teubner, 1934.
- Mihevc-Gabrovec, Erika. *Études sur la syntaxe de Ioannes Moschos*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960.
- . »L' infinitif temporel en grec du moyen-âge et en slovène.« *Linguistica* 13 (1973): 219–28.
- Moser, Amalia. »The Greek forms in –ontas: A study in 'convertability', temporality, aspectuality and finitness.« *Glossologia* 17 (2006): 43–67.
- Nestle, Eberhard in Erwin, in Barbara in Kurt Aland, izd. *Novum Testamentum. Graece et Latine*. 27. izd. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1984.
- Ploutarchos. *Βίος Κίμωνος*. Prevod Μεταφραστική Ομάδα Κάκτου. Atene: Εκδόσεις Κάκτος, 1993.
- Radermacher, Ludwig. *Neutestamentliche Grammatik*. 2. izd. Tübingen: Mohr Siebeck, 1925.
- Rijksbaron, Albert. *The Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek. An Introduction*. 3. izd. Chicago in London: The University of Chicago Press, 2006.
- Rosenquist, Jan Olof. *Studien zur Syntax und Bemerkungen zum Text der Vita Theodori Syceotae*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1981.
- Sevdali, Christina. »What Focus can do for Subjects: the Case of AG infinitives.« [Http://83.212.19.218/icgl7/Sevdali.pdf](http://83.212.19.218/icgl7/Sevdali.pdf).
- Triantafyllidis, Manolis A. *Μικρή Νεοελληνική Γραμματική*. Solun: Εκδόσεις Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών, 1966.

BETWEEN SYNCHRONIC AND DIACHRONIC VIEW: SOME PROBLEMS OF THE SYNTAX OF THE INFINITIVE IN THE HELLENISTIC AND BYZANTINE PERIODS

Summary

The description of the syntax of the infinitive in Hellenistic and Byzantine Greek is dominated by the historical approach, which interprets syntactic changes in the light of the anticipated disappearance of the infinitive. However, the syntax of the infinitival clauses dating from these two periods displays phenomena apparently not known to Classical Greek, at least not in an identical form. Moreover, these phenomena cannot be adequately explained as signs heralding the disappearance of the infinitive. The paper addresses: (1) the use of the AcI structure when the subject of the main clause is coreferential with that of an indicative infinitival clause dependent on a verb of speaking or thinking; (2) the use of negative particles in infinitival clauses dependent on verbs of speaking or thinking; (3) the use of the infinitive in indirect questions.

It is particularly the use of the infinitive in deliberative indirect questions of the *I did not know what to do* type that argues against construing the syn-

tax of Hellenistic and Byzantine Greek infinitival clauses as a mere trend towards the limitation and final disappearance of the infinitive. Arguably the clauses of this type originated as late as the Hellenistic period, while Jan-naris' attempt to explain them as a wrong use of the infinitive, caused by its decline, is not convincing. Hellenistic Greek also witnessed a change in the use of negative particles in indicative infinitival clauses and in the use of the AcI structure where the subject of the main clause was coreferential with that of the infinitival clause. Especially texts written in the demotic language display a gradual predominance of the particle μή where Classical Greek would require οὐ(κ). Where the subjects are coreferential, moreover, an alternative to an infinitival clause, with the subject left unexpressed, is the AcI structure (which, in contrast to Classical Greek, places no emphasis on the subject of the infinitival clause). While a connection between these two phenomena and the gradual disappearance of the infinitive cannot be ruled out, the two changes may well have evolved quite independently of the disappearing process.

Prevodi

Iz *Carmina Burana* (CB 185 in 200)

Prevod Blaž Strmole

ICH WAS EIN CHINT SO WOLGETAN (CB 185)

Ich was ein chint so wolgetan,
virgo dum florebam,
do brist mich div werlt al,
omnibus placebam.

Ia wolde ih an die wisen gan,
flores adunare,
do wolde mich ein ungetan
ibi deflorare.

Er nam mich bi der wizen hant,
sed non indecenter,
er wist mich div wise lanch
valde fraudulent.

Er graif mir an daz wize gewant
valde indecenter,
er fürte mih bi der hant
multum violenter.

Er sprach: »vrowe, gewir baz!
nemus est remotum.«
dirre wech, der habe haz!
planxi et hoc totum.

»Iz stat ein linde wolgetan
non procul a via,
da hab ich mine herphe lan,
tympanum cum lyra.«

Ko sem še devištva cvet
kot dekle nosila,
ves se mi je klanjal svet,
vsem bila sem mila.

Cvetke brala sem prek trav,
toda tam med griči,
čakal je nepridiprav,
da me razcvetliči.

Za rokó me je prijel,
vendar ne vsiljivo,
z mano prek poljan hitel,
vedel se sumljivo.

Srajčko belo je močno
zgrabil, nič kaj milo,
me povlekel za rokó,
z divjo grobo silo.

Reče: »Pojdiva od tod,
gozd je tam v daljavi.«
Naj prekleta bo ta pot,
bol mi v srcu pravi.

»Ljubka lipa od poti,
daleč se ne skriva,
s harfo lira tam leži,
boben moj počiva.«

Do er zu der linden chom,
dixit »sedeamus«,
– div minne twanch sêre den man –
»ludum faciamus!«

Er graif mir an den wizen lip,
non absque timore,
er sprah: »ich mache dich ein wip,
dulcis es cum ore!«

Er warf mir ûf daz hemdelin,
corpore detecta,
er rante mir in daz purgelin
cuspidē erecta.

Er nam den chocher unde den bogen,
bene venabatur!
der selbe hete mich betrogen.
»ludus compleatur!«

Ref.
Hoy et oe!
maledicantur tilie
iuxta viam posite!

Ko do lipe sva prišla,
reče: »Posedíva,«
gnala ga je divja sla,
»igrico začniva!«

Zgrabil moje je telo,
strah ga ni ustavil:
»Tebe, ličece sladkó,
žensko bom napravil.«

Srajčko mi grobó je snel,
célo me razgalil,
vame trdi kol napel,
na gradíč navalil.

S tulom lok svoj vzel je v dlan,
dobro sva lovila,
a potem zagnal me v stran:
»Igra je minila.«

Ref.
Ojoj, gorje!
Ah, preklete lipe te,
ki ob poti tam stojé!

BACHE BENE VENIES (CB 200)

Bache bene venies,
Gratus et optatus,
Per quem noster animus
Fit letificatus.

Iste cyphus concavus
De bono mero profluus
Si quis bibit saepius
Satur fit et ebrius

Hae sunt vasa regia,
Quibus spoliatur
Jerusalem et regalis
Babylon ditatur.

Dobrodošel, Bakh, med nas,
gost naš zaželeni,
v duhu bomo z radostjo
tvojo prepojeni.

Z vinom dobrim zvrhano
kelih, glej, naliti,
kdor izpije ga do dna,
se pijan nasiti.

Za kraljeve kupice
Babilonci silni
vdrli so v Jeruzalem,
našli plen obilni.

Ex hoc cypho conscii
Bibent sui domini,
Bibent sui socii,
Bibent et amici.

Bachus forte superans
Pectora virorum
In amorem concitat
Animos eorum.

Bachus saepe visitans
Mulierum genus,
Facit eas subditas
Tibi, o tu Venus!

Bachus venas penetrans
Calido liquore,
Facit eas igneas
Veneris ardore.

Bachus lenis leniens
Curas et dolores
Confert iocum, gaudia,
Risus et amores.

Bacchus mentem femine
solet hic lenire
cogit eam citius
viro consentire.

Bacchus illam facile
solet expugnare,
a qua prorsus coitum
nequit impetrare.

Bacchus numen faciens
hominem iocundum,
reddit eum pariter
doctum et facundum.

Bacche, deus inclite,
omnes hic astantes
leti sumus munera
tua prelibantes.

Vsi zavestno naj pijó
vino v tej posodi,
znanci in tovariši
skupaj med gospodi.

Bakh osvaja vsem možem
srca nenamerno,
v duhu jim podžge strasti,
silo neizmerno.

Bakh pri rodu ženskem rad
večkrat se ustavi,
voljne in pokorne vse
Veneri napravi.

V žile njihove prodre
s toplo tekočino,
ognjevit naredi
Venera z vročino.

Nežni Bakh nam ublaži
vsako skrb, bolezen,
za veselje poskrbi,
radost, smeh, ljubezen.

Žensko pamet omehča,
prag kreposti zniža,
spodbudi, da hitro se
z drugim moškimi zbliža.

Táko, ki združitvi se
skuša še upreti,
ob pomoči Bakhovi
lažje je podreti.

K zadovoljstvu srečno pot
možu Bakh pokaže,
učenost mu podari,
jezik z njo namaže.

Bakh, naš bog prevzvišeni,
pred teboj stojimo,
srečni, da z darovi se
tvojimi krepimo.

Omnes tibi canimus
maxima preconia,
te laudantes merito
tempora per omnia.

Ref.

Istud vinum, bonum vinum,
vinum generosum,
Reddit virum curialem,
probum, animosum.

V hvalospev povzdignimo
k petju svoje glase,
tvoje hvalimo ime
za vse večne čase.

Ref.

Dobro vino, sladko vino,
vino dobrotljivo,
možu da poštenje, častnost,
dušo radoživo.

Gottfried Wilhelm Leibniz

*O temeljnem izvoru stvari**

Prevod Kristina Tomc

1. Poleg sveta oziroma skupka končnih stvari obstaja neko vladajoče eno, ne le tako, kot je v meni duša ali – bolje rečeno – kot sem jaz sam v svojem telesu, ampak v še mnogo globljem pomenu. Eno, ki vlada univerzumu, namreč svet ne le vodi, ampak ga tudi izdelava oziroma ustvari, je nad svetom in tako rekoč zunajsvetno¹ ter je tako poslednji razlog stvari. Ne samo v nobeni od posameznih stvari, ampak tudi v celotnem skupku in nizu stvari namreč ne bi mogli najti zadostnega razloga za njihov obstoj. Zamislimo si, da bi knjiga *Elementi geometrije*² večno obstajala, en izvod vedno prepis drugega: čeprav bi kot razlog za sedanje knjigo lahko navedli prejšnjo knjigo, po kateri je bila sedanja knjiga prepisana, je jasno, da bi ne glede na to, po koliko knjigah nazaj v preteklost bi segli, nikoli ne prišli do popolnega razloga, ker bi se bilo vedno mogoče čuditi, da so ves čas obstajale takšne knjige, da knjige sploh obstajajo in da so bile tako napisane. To, kar je resnično glede knjig, ravno tako velja za različna stanja sveta, kajti stanje, ki sledi drugemu stanju, je (čeprav po določenih zakonih spreminjanja) na neki način prepisano po predhodnem stanju. In tako ne glede na to, kako daleč v prejšnja stanja bi se vrnil, v njih nikoli ne bi našel popolnega razloga za to, da sploh obstaja neki svet in da je prav takšen.

2. Tudi če bi si torej zamislil, da je svet večen, vendarle ne bi predpostavil nič drugega kot zaporedje stanj in v nobenem od njih ne bi našel zadostnega razloga, še več, ne glede na število predpostavljenih stanj se ne bi temu razlogu prav nič približal, zato je jasno, da ga je treba iskati drugod. Kajti čeprav v večnih stvareh ne bi bilo nobenega vzroka, bi kljub temu morali razložiti nji-

* Razpravo *De rerum originatione radicali* je Leibniz napisal 23. novembra 1697 za *Acta Eruditorum*, vendar si je avtor kasneje premislil in objave ni dovolil. Zahvaljujem se profesorju Miranu Božoviču za vzpodbudo in dodatno literaturo ter Jerneju Habjanu za koristne nasvete.

1 *Extramundanum*.

2 Gre za Evklidovo delo *Stoicheia* (*Elementa*).

hov razlog. Razlog v trajnih stvareh je nujnost sama oziroma bistvo, v nizu spremenljivih stvari pa bi razlog – če bi si *a priori* zamislili, da je ta večen – bila premoč nagibov sama (kot bo kmalu jasno), kjer razlogi sploh ne zavezujejo (z absolutno oziroma metafizično nujnostjo, tako da bi njihovo nasprotje vodilo v protislovje), pač pa nagibajo. Iz tega očitno sledi, da se, tudi če predpostavimo večnost sveta, poslednjemu zunajsvetnemu razlogu stvari oziroma Bogu ne moremo izogniti.

3. Razlogi za svet se torej skrivajo v nečem zunajsvetnem, drugačnem od verige stanj oziroma niza stvari, katerih skupek tvori svet. In tako moramo od fizične oziroma hipotetične nujnosti, ki poznejše stvari sveta določa po prejšnjih, priti do nečesa, kar je absolutno oziroma metafizično nujno in za kar ni mogoče navesti razloga. Pričujoči svet je namreč nujen fizično oziroma hipotetično, ne pa absolutno oziroma metafizično. To seveda pomeni, da iz predpostavke, da je svet v določenem trenutku tak, sledi, kakšne stvari bodo nastale v nadaljevanju. Ker poslednji temelj torej mora biti v nečem, kar je metafizično nujno, in ker je razlog za obstoječe³ lahko le v obstoječem, mora obstajati neko edino metafizično nujno bivajoče⁴ oziroma bivajoče, iz bistva katerega izhaja bivanje. Obstajati mora torej nekaj, kar je drugačno od množstva bivajočih stvari oziroma od sveta, glede katerega smo se strinjali in pokazali, da ni metafizično nujen.

4. Da bi malo razločneje pojasnili, kako iz večnih oziroma bistvenih ali metafizičnih resnic izvirajo začasne, naključne oziroma fizične, moramo ravnati zaradi tega, ker raje obstaja nekaj kot nič, najprej priznati, da je v možnih stvareh oziroma v možnosti sami ali v bistvu neka potreba po bivanju ali tako rekoč težnja po obstoju in – na kratko – da bistvo samo po sebi teži k bivanju. Od tod nadalje sledi, da vse možne stvari oziroma tiste, ki izražajo bistvo ali možno realnost, z enako pravico težijo k bivanju glede na količino bistva oziroma realnosti ali glede na stopnjo popolnosti, ki jo vsebujejo. Popolnost ni namreč nič drugega kot količina bistva.

5. Zato je res nadvse jasno razvidno, da med neskončnimi kombinacijami možnih stvari in od neskončnimi možnimi nizi obstaja tisti, po katerem je privedeno v bivanje največ bistva oziroma možnosti. Kajpada je v stvareh vedno načelo določitve, ki ga moramo poiskati v največjem oziroma v najmanjšem: da je namreč treba doseči največji učinek ob tako rekoč najmanjšem izdatku. V našem primeru imamo lahko čas, kraj ali – z eno besedo – sprejemljivost ali prostornost sveta za izdatek oziroma zemljišče, na katerem je treba kar najprimerneje graditi, raznolikost oblik pa ustreza udobnosti stavbe, številčnosti in izbranosti sob. Stvar je taka kot pri nekaterih igrar, kjer je treba vsa mesta na plošči napolniti po določenih pravilih. Če ne uporabiš nekaj iznajdljivosti, si nazadnje prisiljen pustiti praznih več mest, kot bi jih mogel

3 *Existentis*.

4 *Ens*.

ali hotel, saj te zaustavijo neugodno ležeči deli plošče. Vendar obstaja določen postopek, po katerem je zlahka mogoče napolniti kar največ mest. Če na primer predpostavimo, da je določeno, naj naredimo trikotnik, iz tega tudi brez vsake druge določitve sledi, da narišemo enakostranični trikotnik. In če bi recimo morali iti od ene točke do druge, bi izbrali najlažjo ali najkrajšo pot, čeprav je ne določa nič drugega. Ravno tako drži, da če enkrat predpostavimo, da bivajoče velja več kot nebivajoče oziroma da je razlog, da raje obstaja nekaj kot nič, ali da je treba od možnosti preiti k dejanskemu, od tod, tudi če ni nič več določeno, sledi, da obstaja toliko, kolikor je največ mogoče glede na razpoložljivost časa in kraja (oziroma možnega reda obstoja), popolnoma tako, kot so kocke zložene skupaj tako, da jih je na določeni površini kar največ.

6. Od tod je že čudovito razvidno, kako se pri samem izviranju stvari izvaja neka božanska matematika oziroma metafizični mehanizem in kakšno vlogo ima pri tem določitev največjega: tako kot je v geometriji od vseh kotov določen le pravi kot in tako kot se tekočine v neenotnih zmesih razporedijo v najprostornejšo obliko, namreč v obliko krogle. Najboljši primer pa je ta: tako kot v obči mehaniki sami iz medsebojnega vplivanja več težkih teles naposled nastane takšno gibanje, ki povzroči v celoti največji padec. Kajti kot vse možne stvari z enako pravico težijo k obstoju po zakonu realnosti, tako vsa težka telesa z enako pravico težijo k padanju po zakonu težnosti, in kot v tem zadnjem primeru nastane gibanje, ki vključuje kar največji padec težkih stvari, tako v prvem primeru nastane svet, ki omogoča največje proizvajanje možnih stvari.

7. In tako imamo zdaj fizično nujnost, ki izhaja iz metafizične: tudi če namreč svet ne bi bil metafizično nujen, tako da bi njegovo nasprotje vodilo v protislovje oziroma logično absurdnost, je vendarle fizično nujen ali določen, tako da bi njegovo nasprotje vodilo v nepopolnost oziroma moralno absurdnost. In kot je možnost načelo bistva, tako je popolnost oziroma stopnja bistva (po kateri obstaja največ hkrati možnih stvari) načelo bivanja. Zato je obenem jasno, kako je stvarnik sveta lahko svoboden, čeprav vse naredi na vnaprej določen način, saj deluje po načelu modrosti oziroma popolnosti. Neopredeljenost seveda izvira iz nevednosti, in kolikor bolj je kdo moder, toliko bolj je opredeljen za najpopolnejše.

8. Toda, boš rekel, ta primerjava nekega določujočega metafizičnega mehanizma s fizičnim mehanizmom težkih teles je, čeprav se zdi prefinjena, vendarle napačna, saj težka telesa, ki delujejo v skladu s silo, zares obstajajo, možne stvari oziroma bistva pred bivanjem ali brez njega pa so navidezna ali izmišljena, torej v njih samih ne moremo najti nobenega razloga za obstoj. Odgovarjam, da ne tista bistva ne tako imenovane večne resnice o njih niso izmišljeni, ampak obstajajo tako rekoč na nekem področju idej, namreč v Bogu samem, viru vsega bistva in bivanja ostalih stvari. Sámó bivanje dejanskega niza stvari dokazuje, da se ne sme zdeti, da smo to govorili v prazno.

V tem nizu namreč ne najdemo razloga, kot smo pokazali zgoraj, ampak ga je treba poiskati v metafizičnih nujnostih oziroma večnih resnicah, bivajoče stvari pa ne morejo nastati drugače kot iz bivajočih stvari, na kar smo že prej opozorili, zato morajo večne resnice imeti bivanje v nekem absolutno ali metafizično nujnem subjektu, to je v Bogu, po katerem se tiste stvari, ki bi bile sicer navidezne, (rečeno barbarsko,⁵ a nazorno) realizirajo.

9. Zares opažamo, da se na svetu vse dogaja po zakonih večnih resnic, ne le geometrijskih, ampak tudi metafizičnih, se pravi, ne le v skladu s snovnimi nujnostmi, ampak tudi v skladu z oblikovnimi razlogi. In to je resnično ne le na splošno glede na razlog, ki smo ga ravno pojasnili, da svet raje obstaja kot ne in da raje obstaja na ta način kot drugače (razlog, ki ga zagotovo moramo iskati v težnji možnih stvari k obstoju), ampak tudi ko se spustimo k posameznim stvarem, vidimo, da imajo v vsej naravi na čudovit način svoje mesto metafizični zakoni vzroka, moči in dejavnosti ter da imajo ti zakoni večjo moč kot povsem geometrijski zakoni snovi sami. To sem pri preučevanju zakonov gibanja v svoje veliko začudenje spoznal tako zagotovo, da sem bil na posled prisiljen opustiti zakon geometrijskega sestavljanja sil, ki sem ga nekdaj kot mladenič, ko sem bil večji materialist, zagovarjal, kot sem obširneje razložil na drugem mestu.⁶

10. Tako je torej poslednji razlog realnosti tako bistev kot bivanj v enem, ki mora biti seveda večje od sveta samega, nad in pred njim, saj imajo po njem realnost ne le obstoječe stvari, ki jih zaobjema svet, ampak tudi možne stvari. To eno pa zaradi medsebojne povezanosti vseh teh stvari lahko poiščemo le v enem izviru. Očitno je, da se obstoječe stvari iz tega izvira neprestano izlivajo, proizvajajo in so bile proizvedene, saj ni jasno, čemu bi iz sveta samega raje priteklo eno njegovo stanje kot drugo, raje včerajšnje kot današnje. Poleg tega je jasno, da Bog deluje ne le naravno, ampak tudi svobodno, da je v njem samem ne le učinkujoči vzrok, ampak tudi smoter stvari in da je on razlog ne le veličine ali moči v že narejenem vesoljnem stroju, ampak tudi dobrote ali modrosti pri izdelovanju tega stroja.

11. Da ne bi kdo mislil, da smo tukaj zamešali moralno popolnost oziroma dobroto z metafizično popolnostjo oziroma veličino, in da ne bi prve zanikal, potem ko je priznal drugo, je treba vedeti, da iz povedanega sledi ne samo to, da je svet najpopolnejši fizično ali – če ti je ljubše – metafizično oziroma da je bil ustvarjen tisti niz stvari, v katerem je dejansko zagotovljeno kar največ realnosti, ampak tudi to, da je ta svet moralno najpopolnejši, saj je moralna popolnost v primeru duš⁷ samih v resnici fizična popolnost. Zato je svet ne le največjega občudovanja vreden stroj, ampak je, kolikor je sestavljen iz duš, tudi najboljša država, v kateri so duše deležne kar največ sreče in veselja, v tem pa je njihova fizična popolnost.

5 Leibniz uporabi obliko *realiscentur*.

6 V razpravi z naslovom *Specimen dynamicum*, ki je bila objavljena leta 1695.

7 *Mentibus*.

12. Toda rekel boš, da mi na svetu izkušamo nasprotno, da se namreč najboljšim zelo pogosto godi najslabše, da ne le nedolžne zveri, ampak tudi nedolžne ljudi prizadenejo in pobijajo celo z mučenjem in, naposled, da se svet, zlasti če bi presojali upravljanje človeškega rodu, zdi prej neki zmeden kaos kot stvar, ki jo je uredila neka najvišja modrost. Priznam, da se tako zdi na prvi pogled, a če se v zadevo bolj poglobimo, moramo narediti nasproten sklep. Iz povedanih besed samih je *a priori* jasno, da je zagotovo dosežena največja možna popolnost vseh stvari, torej tudi duš.

13. Zares je nepravilno soditi, ne da bi preučili celoten zakon, kot pravijo pravniki. Poznamo le majcen del večnosti, ki se razteza v neskončnost. Kako neznatna stvar je namreč spomin nekaj tisočletij, ki nam ga predaja zgodovina! In vendar na podlagi tako majhnega izkustva nepremišljeno sodimo o neizmernem in večnem. To je podobno, kot če bi ljudje, rojeni in vzgojeni v ječi ali – če ti je ljubše – v podzemnih sarmatskih rudnikih soli, mislili, da na svetu ni druge luči kot tista medla bakla, ki komaj zadošča, da vodi njihove korake. Zazrimo se v prelepo sliko in zakrijmo vso razen majcenega delčka: tudi če bi si jo zelo natančno ogledal – še več, kolikor bolj od blizu jo boš gledal –, le kaj drugega se bo videlo na njej kot neka neurejena in naključna zmes barv, ki je daleč od umetnosti? Toda ko boš odstranil pregrinjalo in pogledal vso površino slike s primerneга mesta, boš vendarle spoznal, da je avtor umetnine to, kar se je zdelo brez premisleka razmazano po platnu, ustvaril z največjo veščino. To, kar oči odkrivajo v slikarstvu, ušesa prepoznavajo v glasbi. Odlični skladatelji zelo pogosto mešajo neubrane tone z ubranimi, da bi poslušalca vznemirili in tako rekoč zbadli ter da bi ta bil, zaskrbljen zaradi izida, toliko bolj vesel, ko bi se kmalu v celoti obnovil red. Prav tako kot se neznatnih nevarnosti ali prestanih nesreč veselimo zaradi samega občutka ali dokaza svoje moči ali sreče. Ali prav tako kot nas pri nastopu vrvohtedcev ali plesanju med meči (*sauts perilleux*) razveseljuje strah sam in kot sami otroke v smehu napol spustimo, kot da bi jih nameravali vreči. Podobno je opica Kristjana, danskega kralja, še kot dojenčka, zavitega v sveženj, odnesla na vrh strehe in ga med splošnim vznemirjenjem živega in zdravega vrnila v zibko, kot da bi se norčevala. Po enakem načelu je dolgočasno nenehno uživati slaščice; primešati je treba ostre, kisle in celo grenke jedi, da bi vzpodbudile okus. Kdor ni okusil grenkega, si ni zaslužil sladkega in ga sploh ne bo cenil. Zakon radosti je ravno v tem, da užitek ne izvira iz enoličnosti, saj ta rodi naveličanost in nas naredi otopele, ne vesele.

14. Tega, kar smo rekli o delu – da je lahko en del neurejen, pa se v celoti vseeno ohrani harmonija –, ne smemo razumeti tako, kot da se delov ne bi nič upoštevalo ali kot da bi zadostovalo, da je ves svet popoln kot celota, tudi če bi bil človeški rod nesrečen, če ne bi bilo v univerzumu nobene skrbi za pravičnost ali če se nas ne bi nič upoštevalo, kot menijo nekateri, ki napačno sodijo o celoti stvari. Kajti vedeti moramo, da kot je v najboljše urejeni državi poskrbljeno za največje možno dobro posameznikov, tako tudi univerzum ne bi bil

dovolj popoln, če se ne bi gledalo na posameznike, kolikor je to mogoče ob tem, da se ohrani splošna harmonija. Za to stvar ne bi mogli določiti nobene-ga boljšega merila, kot je zakon pravičnosti sam, ki veleva, naj vsakdo prejme del popolnosti univerzuma in lastne sreče glede na mero lastne vrline in svoje volje, katere želja je torej skupno dobro. S tem se dovršuje ravno to, kar ime-nujemo božja dobrotljivost in ljubezen, in samo v tem sta po sodbi modrih teologov tudi moč in vpliv krščanske vere. Ne smemo se čuditi, da se tolikšna pozornost v univerzumu posveča dušam, ker te v največji možni meri odse-vajo podobo najvišjega stvarnika in ker je njihov odnos do njega ne le tak, kot je odnos strojev do izdelovalca (kot pri vseh ostalih stvareh), ampak tudi tak, kakršen je odnos državljanov do vladarja. Poleg tega bodo duše trajale tako dolgo kot univerzum sam ter na neki način izražajo in v sebi samih združu-jejo celoto, tako da bi bilo mogoče reči, da so celoviti deli.

15. Glede trpljenja, zlasti trpljenja dobrih mož pa moramo biti trdno pre-pričani, da vodi v večje dobro teh mož. To je resnično ne le v teološkem smi-slu, ampak tudi v fizičnem, tako kot zrno, vrženo na tla, trpi, preden rodi sa-dove. Nasploh je mogoče reči, da je trpljenje, ko ga prestajamo, zlo, po učin-ku pa je dobro, saj je bližnjica do večje popolnosti. Tako kot se v fiziki tiste tekočine, ki počasi zavrejo, tudi počasneje izboljšajo, tiste, v katerih je vrenje močnejše, pa se boljšajo hitreje, saj z večjo silo izločijo (neustrezne) dele. Ob tem bi rekel: da stopiš korak nazaj, zato da bi z večjim zagonom skočil naprej (*qu'on recule pour mieux sauter*). Skleniti moramo, da so te misli torej ne le prijetne in tolažilne, ampak tudi popolnoma resnične. Nasploh menim, da ni nič resničnejše kot sreča in nič bolj osrečujoče in slajše kot resnica.

16. Prepoznati moramo tudi neko nenehno in povsem neomejeno napre-dovanje vsega univerzuma k višku obče lepote in popolnosti božanskih del, tako kot se univerzum nenehno približuje večji omikanosti.⁸ Podobno kot je zdaj velik del naše zemlje obdelan⁹ in bo vedno bolj obdelan. Čeprav je res, da včasih kakšno površino znova poraste gozd ali da je znova uničena in da pro-pade, moramo to vseeno razumeti tako, kot smo malo prej razložili trpljenje: da namreč to uničenje in propad sam pripomoreta, da dosežemo nekaj večje-ga, tako da imamo na neki način dobiček iz škode same.

17. Če bi kdo ugovarjal, češ da bi bil moral svet tako že zdavnaj postati raj, je odgovor na njegove besede pri roki: čeprav je že mnogo substanc dose-glo veliko popolnost, zaradi neskončne deljivosti kontinuuma v breznu stvari vendarle vedno ostajajo speči deli, ki jih je še treba zbuditi in pripeljati do ve-čjega in boljšega ter – z eno besedo – do boljše omikanosti. Zato se napre-do-vanje nikoli ne konča.

8 *Cultum*.

9 *Culturam recepit*.

Eseji in refleksije

Alojz Rebula

Moj odnos do antike

Moja ljubezen do antike se je začela z mojo ljubeznijo do grščine, seveda po zaslugi človeka, ki me je je učil. V Malem semenišču v Gorici me je – žal samo eno leto v četrti gimnaziji – učil profesor Jožko Bratuž, takrat raznarodovalno preimenovan v Bertossi, brat slovenskega narodnega mučenca, glasbenika Lojzeta, umorjenega s fašističnim napojem po cerkvenem obredu v Podgori.

Pouk Jožka Bratuža ni presegal slovnične ravni, konkretno morfologije, s posebno pozornostjo na akcentuacijo. A ta neoženjeni svetniški laik je to svoje delo opravljal, kot sem nakazal že marsikje v svojem literarnem spominjanju, z neizmernim pedagoškim erosom. Tako na primer, da je menjavo paroksitonov in proparoksitonov v drugi deklinaciji dokazoval s telovadanjem nog ob katedru. V Malem semenišču v Vidmu, kamor se je semeniška gimnazija zaradi po vojaštvu zasedene stavbe preselila, je moja ljubezen do grščine razmahnil v ljubezen do antike profesor Giovanni Zanier, duhovnik, učenec znanih italijanskih klasičnih filologov na univerzi v Padovi (spominjam se, da je imenoval grecista Valgimiglia in latinista Marchesija, tega znanega tudi kot komunista in člana CK KPI).

Giovanni Zanier ni bil toliko filolog kot esteta, prefinjen esteta romanskega tipa, odprta tudi drugim literaturam, od francoske (v zavodu je učil tudi francoščino, ki jo je bil študiral v Grenoblu) do ruske. Ob tem profesorju si zaznal, kaj je čar lirike, kaj je vzvišenost čustva, kaj je na primer Horacijeva poezija v svoji »mrzloti za večnost«, kakor je rekel. Nekoč, pred neko zavodsko proslavo, mi je naročil pesem v latinščini, ne spominjam se, ali v distihih ali v sapfični strofi. Nekoč na koncu leta mi je poklonil izdajo Vergilijevih *Bukolik*. Pozneje je postal ravnatelj neke državne gimnazije. Ko sem nekoč v Vidmu predaval o slovenski literaturi, me je počastil s svojo prisotnostjo med poslušalci. V pokoju je izdal knjigo o krajevni zgodovini.

Po končani gimnaziji se mi je zamejcu, zapisanemu raznaroditvi, kot jutranje sonce prikazala edina možna univerza, ki me je zanimala, ljubljanska, česar tudi na zapisujem prvič. Kaj bom na slovenski univerzi študiral, glede

tega ni bilo v meni niti slutnje oklevanja: v poštrev je prihajala edinole najuni-verzalnejša humanistična znanost, klasična filologija.

Da ta stolica na ljubljanski univerzi obstaja, sem bil izvedel že kako leto prej z vprašanjem, zastavljenim med Pismi bralcev tržaškega dnevnika *Il Piccolo*.

Niti konca pameti mi ni oplazilo vprašanje, koliko je bila tista študijska izbira v nastajajoči socialistični dobi smotrna. Pač pa se je tega vprašanja moral zavedati profesor Milan Grošelj, ki mi je vpis na klasično filologijo odsve-toval, češ da z njo ne bom dobil službe. Neupoštevanje njegovega sicer dobro-namernega nasveta je ena prereditih stvari, na katere sem v svojem življenju ponosen.

Med pričakovanjem predavanj sem v svoji sobici v Meksiki prevedel v verzih Evripidove *Bakhe*. V njegovem delu me je njihova vsebina najbolj pri-tegnila. Privoščil sem si drznost, da sem obiskal profesorja Sovreta in mu to povedal. Zelo verjetno sem velikega prevajalca našel sredi dela, zakaj srečanje je bilo suho, ni se zanimal zame, rekel je, da se utegnemo s prevodom pomu-diti na seminarju. Na prevod sem potem pozabil in ga tudi – verjetno vredne-ga izgube – izgubil.

Z umirjenim, resnobnim, strogim profesorjem Grošljem sem šele spo-znal, kaj je klasična filologija.

»Die klassische Philologie hat auf ihren Banner die Akribie geschrieben«, se spomnim njegovega citiranja njegovega profesorja Lunjaka, učenca, kakor je profesor občudujoče pripomnil, znamenitega nemškega filologa Ritschla, specialista za Plavta.

Pri profesorju Grošlju sem se zavedel znanstvenosti – v njem si čutil kult do znanstvenega – in mednarodnosti klasične filologije: dve spoznanji, ki mi ju srednješolski študij v Italiji ni dal.

Prvo delo, ki mi ga je dal v obdelavo, je bila že orumenela knjiga nekega nemškega strokovnjaka za homersko vprašanje, katerega imena se ne spomi-njam. Začetnika me je delo bolj potrló kot pritegnilo. Tudi za diplomsko delo – *Propertijev pesniški jezik* – bi bil lahko dobil kaj primernejšega kot z mito-logijo obremenjenega elegika. Toda profesor Grošelj je bil v osnovi filolog, z izrednim talentom za pojav besede in posebej sintakse.

Vtis sem imel, da sem se pri njem za svoje uhajanje v literaturo rehabiliti-ral s kolokvijem iz historične gramatike latinščine.

Proti koncu študija sem v italijanskem listu prebral razpis nagradnega natečaja za latinsko prozo. Morda je šlo za nekakšen *Certamen Capitoli-num*, ne spominjam se. Tema: *Prispevek Rima svetovni civilizaciji*. Napi-sal sem sestavek in profesorja Grošlja vprašal, ne da bi mu črnil, za kaj gre, če mi dovoli, da ga pretipkam na pisalni stroj iz kabineta. Privolil je s pripombo: »Samo da ne kaj protidržavnega.« Stvar sem poslal v Rim, ne da bi se potem sploh kaj zanimal za izid natečaja. Bilo je dejanje mlado-stne naivnosti, saj si ni bilo misliti, da bi v tistih dneh, politično razžarje-

nih prav v zvezi z usodo Trsta, mogel tržaški Slovenec računati na karkoli iz Rima.

Ko je bilo treba pozneje nostrificirati ljubljansko diplomo, sem mislil napraviti to na rimski univerzi iz svoje stroke. Oglasil sem se pri latinistu profesorju Paratoreju. Že omemba, da sem Slovenec iz Trsta, mu je zasenčila desničarsko dušo. Tako sem raje šel delat tezo iz Danteja, mojega najbolj občudovanega poeta, pri drugače dostopnem profesorju Maverju. Ta jo je potem objavil v *Ricerche slavistiche*.

Pred koncem študija na namig profesorja Grošlja, ali bi hotel ostati na univerzi, nisem rekel ne, čeprav v meni ni bilo nikakršne akademske ambicije, pa tudi ne velike znanstvene razpoložljivosti: že sem se predajal močnejšemu čaru, kreativni literaturi. Čez čas pa mi je kratko rekel: »Za vas bo bolje, da greste v Trst.« Politični ne od zgoraj me ni niti malo prizadel. Sicer pa mi politika ni bila zaupala niti ob vpisu na klasično filologijo. V seminarju se je znašla kolegica, bivša partizanka, poslana na klasično filologijo z nalogo, da kontrolira nevarnega zamejca zahodnih idej, pa se je po uri latinske inštrukcije z mano prepisala na Univerzo v Zagreb, ker vsiljene vloge ni mogla prenesti. Tega meni ni povedala, povedala pa je pred smrtjo kolegici, moji znanki, in sem stvar v svojem – že objavljenem dnevniku – tudi zabeležil.

K študiju filologije sem imel pridružen – pod B – tudi študij arheologije. Bila mi je seveda manj privlačna, čeprav zelo zanimiva. Ko sem se v nekem poletju udeleževal izkopavanja staroslovanskega grobišča na ptujskem gradu pod vodstvom profesorja Korošca, sem istočasno pripravljaj za profesorja Klemenca referat o ptujskih mitrejih.

Na slovensko srednjo šolo v Trstu sem šel rad. Slovenstvo v mestu je vstajalo od mrtvih in tudi slovenska kultura se je oživljala. Klasična filologija je bila sicer stroka moje ljubezni, a mi ni mogla biti usojena kot življenjska zaposlitev: za kaj takega je bilo v meni premalo znanstvene dispozicije. A kar je bilo zame pomembnejše – čedalje bolj me je privlačevala literatura, po kateri sem se oziral že kot študent filologije. Naj omenim na primer izposojanje Claudela v Francoskem inštitutu in branje ruskih klasikov. Poleg literature pa me je mikal tudi svet misli (Croce, Nietzsche, Camus, pozneje Maritain).

Seveda sem bil odrezan od drage klasične filologije. Lahko sem ji sledil le od daleč. Nisem pa odklonil nekaterih prevodov, za katere sem bil naprošen (iz Plavta in Ajshila in Svetega pisma). Vendar se je moj stik z antiko osvežil, ko sem z nižje gimnazije prešel na klasični oddelek liceja Prešeren. Italijanski šolski program za klasični licej je obsegal dovolj široko področje, iz katerega je bilo mogoče izbirati ali avtorje (v grški liriki, dramatik in filozofiji) ali odlomke iz njih (iz nekaterih obveznih kakor Homerja, Herodota, Platona, Cicerona, Tacita). Za maturante sem uvedel po en referat, ki naj bi ga pripravili in z njim nastopili, in sicer ali iz teme, ki so jo sami predlagali, ali iz druge, ki sem jo predložil sam. Teme so najraje obravnavale odmeve antične literature v modernih literaturah.

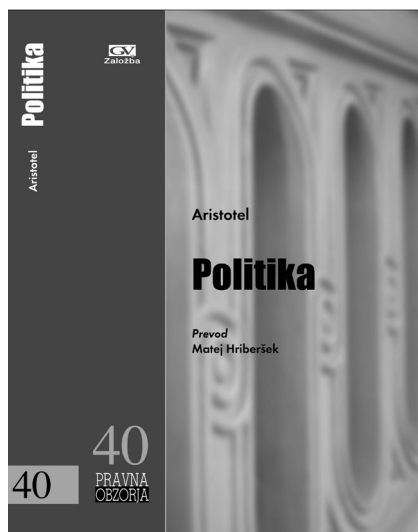
Odkar je začelo izhajati glasilo slovenskih klasičnih filologov *Keria*, sem posamezne številke predstavljal v kulturni rubriki slovenskega tržaškega radia.

Glede antike v mojem literarnem delu se je s prijateljsko naklonjenostjo razgovoril *princeps philologorum Slovenicorum* Kajetan Gantar v zborniku ob moji osemdesetletnici.

Sam bi rekel, da me je antika privlačila v celoti svoje pojavnosti, materialne, družbene in duhovne. Moja posebna pozornost je veljala na eni strani momentu sublimnega v antični literaturi, na drugi pa momentu vrhunsko miselnega, manj retoričnega. Če bi ta zanimanja hotel strniti v en sam izraz, bi morda rekel, da me je prvenstveno zanimalo »večno« v antiki, njena uzr-tost v dve takšni temeljni vrednoti, kakršni sta resnica in lepota.

Ocene

Aristotel. *Politika*. Spremnna beseda, komentar in prevod Matej Hriberšek. Zbirka Pravna obzorja 40. Ljubljana: GV Založba, 2010. [775 str.]

Pri Založbi Gospodarskega vestnika, ki jo vodi direktorica Vida Šibenik in v znani zbirki Pravna obzorja, ki jo ureja akademik prof. dr. Marijan Pavčnik, je novembra 2010 izšlo Aristotelovo delo *Politika* (Πολιτικά, *Politica*, 1252-1342). Delo je prevedel doc. dr. Matej Hriberšek z oddelka za klasično filologijo.

Izid te knjige v slovenščini je skoraj praznični dogodek za slovensko kulturo, kajti Aristotelova *Politika*, ki jo je E. Barker imenoval za »zadnjo besedo Grkov k politični znanosti«, pomeni vzpostavitev politične filozofije in politologije. Zato bi mogli reči, da bi ta knjiga morala biti prevedena vsaj že v letu slovenske osamosvojitve 1991. *Politika* ni edino Aristotelovo delo s področja politične teorije. Ve se, da je Aristotel spodbudil sistematično zbira-

nje ustav grških držav in sam napisal *Ustavo Atencev* (Ἀθηναίων πολιτεία). Poleg tega je politično deloval kot svetovalec makedonskega kralja Filipa II. Makedonskega in zanj pripravil spis *Pravni spori* (Δικαιώματα). Zato ni čudno, da ga je Filip II. poklical na dvor za vzgojitelja sina Aleksandra in makedonske aristokracije. Za Aleksandra Velikega je Aristotel napisal dve deli: *O kraljevini* (Περὶ βασιλείας) in *Aleksander ali o kolonistih* (Ἀλέξανδρος ἢ ὑπὲρ ἀποίκων), ki seveda nista ohranjeni.

Slovenski prevod *Politike* uvaža obsežna in izčrpna prevajalčeva spremna beseda, v kateri je posebej koristen analitičen pregled vsebine po poglavjih. Prav tako uvodoma prevajalec izpostavi nekaj težav pri prevajanju posameznih izrazov iz politične teorije, npr. vladavina (ἀρχή).

Delo je prevedeno zelo natančno in dobesedno. Prevod spremljajo številne opombe, izmed katerih nekatere prinašajo prevajalske variante, druge pa so pojasnila, ki se nanašajo zlasti na politično onomastiko in opis oseb. Pri tem so bile prevajalcu v veliko pomoč izkušnje, ki si jih je pridobil pri prevajanju Plutarhových življenjepisov. V slovensko besedilo so vključene številne grške besede in besedne zveze, ki olajšajo razumevanje Aristotelovega besedila. V klasičnih filozofskih besedilih namreč obstajajo mnoga mesta, katerih vsebinske razsežnosti se pojasnijo šele z vpogledom v izvornik.

Če pravimo, da Aristotelova *Politika* vzpostavlja politično teorijo ali politično filozofijo, smo seveda

dolžni pojasniti, kaj tvori strukturo te znanosti. Struktura neke znanosti se določa s tremi sestavinami: po področju, s splošnimi aksiomi in z definicijami. Področje politike je polis kot politična skupnost, ki se bistveno razlikuje od despotskega vladanja in od drugih oblik družbenosti, kot so družina, naselje ali plemenska družbena ureditev. Temeljne predpostavke politike so dobro, sreča, enakost, svoboda, zakon, dobro življenje, udeležba pri odločanju in upravljanju, politični pluralizem. Opredelitve se nanašajo na klasifikacijo ustav, določitev državljana, na oblikovanje vrline, na status lastnine in imetja, na opis posameznih delov države itd. Vse te tri komponente pa so nujno prepletene. Aristotel tako skuša zajeti pravo ureditev (διάθεσις) neke države.

Celotno delo obsega osem knjig. Principe politike podajajo prve tri knjige. Prva knjiga se začneja z določitvijo države, polis kot »politične skupnosti«, nato pa obravnava ekonomijo, tj. hišno gospodarstvo in suženjstvo, denarništvo, družino in družinske odnose, naselje in nastanek države. Druga knjiga razpravlja o idealnih državah. Posebej obravnava Platonovo idealno državo in podvrže kritiki njegovo hipotezo o skupnosti žena in otrok in o skupnosti lastnine. Podaja tudi oceno Faleasove in Hipodamove ustave. V tretji knjigi je pomembna zlasti obravnava naslednjih vprašanj: kaj/kdo je državljan (πολίτης), kaj je država (πόλις) in kaj je politična suverenost. Bistveno določilo državljana je udeležba pri odločanju in vladanju ali vsaj

možnost udeležbe pri posvetovanju in odločanju. Bistveno za državo pa je, da je to sestavljena celota, katere identiteto določa ustava (πολιτεία). Sledi klasifikacija ustav, razpravljanje o pravičnosti in suverenosti ter zagovor kolektivnega presojanja kot edine možnosti zagotavljanja politične t. i. »modrosti«.

Naslednje tri knjige, *Politika* 4, 5 in 6, govorijo o grških političnih sistemih in njihovem delovanju. Marsikaj v njih spada v zgodovinopisje s poudarkom na politični ureditvi. V četrti knjigi, ki podaja klasifikacijo in pregled glavnih vrst ustav, se razprava spet začne z vprašanjem, kaj je politika in kaj so naloge politične teorije. Ustavne ureditve so lahko prave in dobre ali pa odstopanja in odmiki od pravičnih ureditev: prave so kraljevina, aristokracija in *politeja* (πολιτεία), odstopanja pa so tiranija, oligarhija in demokracija. V splošnem pa Aristotel obravnava pet ustav: oligarhija, demokracija, monarhija, aristokracija in *politeja*. Glede vsake ustave je več tipov ali vrst. Aristotelov ideal je *politeja* kot prava sestava ali »mešanica« (μίξις) in povezava (σύνθεσις) demokracije in oligarhije: tega pa ni lahko doseči. Aristotel je namreč zagovornik sredine kot najboljšega možnega v politiki. Za Aristotela je velika napaka neke ustave, če ljudstvo izključi iz politike. V peti knjigi obravnava najrazličnejše vzroke nestalnosti in trajnosti in stabilnosti različnih ustav. Presečenja ob hitrih spremembah ustav so posledica dejstva, da se politične spremembe pogosto dogajajo neopazno. Aristotel to duhovito ponazoriti

s trošenjem denarja v primerih, ko z vrsto majhnih izdatkov potrošimo veliko. Do napačnih presoj in napačnih sklepov (paralogizmov) prihaja prav zato, ker so vzroki velikih sprememb sprva neznatni in neopazni. – Aristotel seveda govori tudi o vzrokih, ki ohranjajo neko državo.

O vzrokih propadanja in ohranjanja ustav je govor tudi v šesti knjigi, ki se zaključí s prikazom uradov in funkcij (ἄρχαι), ki so nujni za delovanje polis. Gre za podrobno razpravo o javni upravi (*Politika* 6.8), ki jo je prevajalec opremil z vrsto opomb. Med številnimi uradi ne manjka niti računski urad in med uradniki ne umanjajo računovodje.

Sedma in osma knjiga prinašata Aristotelova predavanja o idealni državi s posebnim ozirom na vzgojo, izobraževanje in umetnosti. Sedma knjiga se začne s postavitvijo sreče kot *telosa* (cilja, smotra) polis in posameznika in z vzpostavitev razlikovanja med praktično-političnim in filozofskim življenjem. Ker države ni brez ozemlja, Aristotel podaja geografske pogoje za idealno državo (velikost ozemlja, morje, podnebje). Ob tem razpravlja tudi o vplivu podnebja in okolja na značaj ljudi in s tem državljanov in državljanov. Nato razpravlja o primerni legi mesta in o ureditvi mesta. Urbanizem in arhitektura se pri njem ujemata s politično teorijo. Dobro in srečne države pa ni mogoče doseči brez vzgoje mladine in izobraževanja državljanov. Razpravo o vzgoji Aristotel začne z opisom družinskega življenja in tvega celo evgeniko družine. V osmi knjigi je opisan državni oziro-

ma javni sistem izobraževanja, ki je nadaljevanje Platonove teorije vzgoje v *Državi*. Teme osme knjige so: izobraževanje v različnih starostnih stopnjah, prosti čas in igra, glasbena vzgoja, telesna vzgoja, običajni učni predmeti, ritmi in harmonije v glasbi. Osmo knjiga je pomembna tudi za filozofijo glasbe.

V spremni besedi dr. Hriberšek obravnava tudi literarno zgradbo *Politike* in Aristotelov stil. Razprava govori o poskusih sprememb zaporedja knjig, ki pa niso prinesli pravih rezultatov. Zato prevajalec ohranja tradicionalno zaporedje. V zvezi z Aristotelovim stilom se prevajalec dotakne razlage, da so Aristotelovi ezoterični spisi nekakšni približni zapiski za predavanja. Taka ocena je nepotrebna in napačna. Dejansko je Aristotel v filozofijo zgolj uvedel prozni stil (ki se razlikuje od Platonovih dialogov). Filozofski spis se zdaj imenuje πραγματεία ali »razprava«: namreč razprava o določeni stvari (πράγμα). To je monološka razprava, ki je dober odraz njegovega mišljenja pri delu. Aristotel ob posameznih vprašanih pogosto upošteva splošna mnenja ali predpostavke posameznih filozofov, ne da bi pri tem izgubil izpred oči naravo (φύσις) stvari ali fenomena, o katerem govori. Tako njegov način pisanja odseva njegovo filozofsko metodo, ki je z ene strani doksografska, tj. aporetična in dialektična, z druge strani pa analitična oziroma fenomenološka.

Poleg zadev, ki spadajo v politično teorijo, pa Aristotelova politična filozofija obravnava tudi življenjski

pomen političnega udejstvovanja. Temeljne teze politike so:

- vsaka znanost in umetnost in vsako dejanje si prizadeva za neko dobro;
- cilj politike je skupno dobro, ki zagotavlja obstoj in neodvisnost neke skupnosti: zato je to dobro nekaj najbolj odločilnega;
- politika je upravljanje države, ki vsem ljudem zagotavlja živeti, živeti skupaj in dobro živeti;
- politika je najvišja znanost o človeških zadevah, ker odloča o odločilnih stvareh in omogoča njihovo izvedbo po nekem načrtu: kar je arhitektura za gradbeništvo, to je politika za družbeno in »politično življenje« in se zato imenuje arhitektonska znanost.

Toda politika ni samo stvar znanja, temveč tudi stvar bivanja. Zato ob spremljanju Aristotelovih teoretskih dosežkov ne smemo prezreti empirične razsežnosti Aristotelova *Politike*. Polna je epizod iz zgodovine posameznih držav (od Mileta do Tarenta) ali iz osebne zgodovine politikov, npr. Pitaka z Lezbosa in Solona, ki pomembno prispevajo k poznavanju grške politične zgodovine. Te zgodbe, pogosto anekdotične, ponazarjajo kontingetnost političnega dogajanja, govorijo pa tudi o velikem pomenu politike.

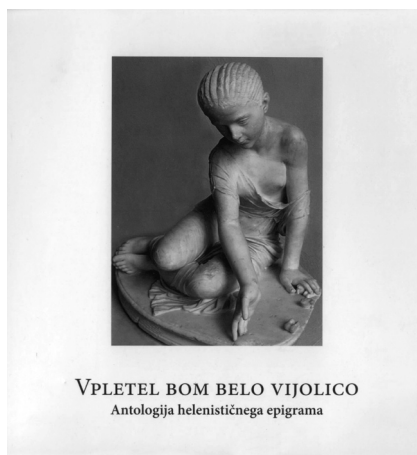
Poleg tega v *Politiki* pogosto naletimo na opažanja, trditve in izreke, ki pomenijo pravo »modrost« (σοφία, φρόνησις) in mestoma spomi-

njajo na predsokratike. Razpravo grških utopistov o tem, kako preprečiti, da bi ljudje delali krivico, Aristotel komentira tako, da predlaga trojno zdravilo: imetje za revne, zmernost za tiste, ki imajo preveč želja, in filozofijo za ostale (*Politika* 2.7). Ob vprašanju o spremembah zakonov in ustave je mnenja, da ljudje ne iščejo podedovanega, temveč dobro. Gradnjo piramid (*Politika* 5.11) šteje za tiranski ukrep, volitve funkcionarjev šteje za oligarhičen element, medtem ko je žreb pravi demokratični postopek (4.9). Nekaj drugih primerov: vsaka razlika lahko povzroči razhajanje; razlika med jezo in sovraštvom je v tem, da je jeza povezana z bolečino, sovraštvo pa je brez bolečine; θυμός je moč, s katero ljubimo (7.7); sreča je navzoča na mnogo načinov, zato je mnogo πόλεις; vodstvo je tu zaradi dobrobiti podrejenih; počitek je zdravljenje bolečine. Zanimiv je tudi Aristotelov zagovor političnega pluralizma: utemeljuje ga na podlagi vrline in presodnosti, ki ju je v določeni meri deležen vsak posameznik (3.11).

Aristotelova *Politika* je za politično teorijo podobnega pomena kot *Poetika* za literarno teorijo ali *Organon* za formalno logiko. V njej bo vsak bralec našel nekaj zase. Razmišljanje o politiki in politična presoja lahko po zaslugi tega prevoda dobita jasnejšo orientacijo.

Valentin Kalan

Vpletel bom belo vijolico. Antologija helenističnega epigrama. Prevedla, opombe in spremno študijo napisala Jelena Isak Kres. Knjižna zbirka Poezije/KUD Logos 13. Ljubljana: KUD Logos, 2009. [189 strani.]

Že ko odpremo antologijo *Vpletel bom belo vijolico*, v kateri mag. Jelena Isak Kres predstavlja 124 epigramov štiriintridesetih abecedno razvrščenih avtorjev iz helenističnega obdobja grške književnosti, opazimo, da se uvršča med študioznejše izdaje v Logosovi zbirki Poezije, kar se za gradivo iz časa aleksandrijskih filologov tudi spodobi. Poleg tradicionalne spremne študije na koncu – v tem primeru je naslovljena »Helenistični literarni epigram« in dokaj izčrpna, saj se razteza od 153. do 184. strani – smo namreč deležni tudi razmeroma dolgega »Predgovora« na samem začetku (11–16) in izčrpnih opomb s tekstnokritičnimi variantami in konjekturami vred; tu je treba pohvaliti uredniško politiko, ki je tradicionalne Logosove končne opombe nadomestila s sprotnimi,

mного prikladnejšimi za bogato komentirano besedilo.

Medtem ko se spremna študija pogloblja v literarnozgodovinske probleme in domneve, ki jih odpira epigramatična zvrst, in je v tem smislu nekoliko zahtevnejše branje, ponuja »Predgovor« stvaren očrt osnovnih podatkov o tej zvrsti (njene razvoja, značilnosti, zgodovine starejših antologij), ki je primeren tudi za povsem laičnega bralca. Nič manj pozornosti pa ne posveti večni aporiji klasične filologije – slovenjenju grških imen, iz česar lahko že pred branjem samih prevodov zasluhimo, da se je prevajalka lotila svojega dela z veliko skrbnostjo. Njena odločitev, da bo v glavnem ohranjala izvirni grški naglas, se pri besedilih, ki nikoli niso šla skozi medij latinščine, vsekakor zdi smiselna in utemeljena.

Večplastni naslov *Vpletel bom belo vijolico*, ki ga lahko razumemo tudi kot metaforični opis zlaganja, »spletanja« različnih drobnejših pesmi v celoto (v slogu »Poet tvoj nov Slovincem venec vije«), ni nastal posebej za slovensko antologijo helenističnih epigramov, čeprav se ji zdi pisan na kožo. Gre za začetek epigrama, ki v *Grški antologiji* (*Anthologia Graeca* – AG), znani tudi kot *Palatinska antologija*, nosi oznako 5.147, njegov avtor pa je Meleager iz Gadar v današnji Jordaniji, ki je v 1. stoletju pr. Kr. sestavil zbirko svojih ter tujih epigramov z naslovom *Venec* oz. *Stéphanos* – najstarejšo znano antologijo grškega epigrama, ki je bila eden od treh glavnih virov za orjaško *Grško antologijo*. Ker pesem AG

5.147 tako z motiviko kot s prevodom osvetljuje nekatere glavne značilnosti helenističnega epigrama in njegovega prevajanja pod roko Jeleno Isak Kres, jo lahko navedemo v izvirniku in prevodu: Πλέξω λευκόιον, πλέξω δ' ἀπαλὴν ἄμα μύρτοις / νάρκισσον, πλέξω καὶ τὰ γελῶντα κρίνα, / πλέξω καὶ κρόκον ἡδύν· ἐπιπλέξω δ' ὑάκινθον / πορφυρέην, πλέξω καὶ φιλέραστα ῥόδα, / ὥς ἂν ἐπὶ κροτάφοις μυροβοστρύχου Ἥλιοδώρας / εὐπλόκαμον χαίτην ἀνθοβολῇ στέφανος. »Vpletel bom belo vijolico, vpletel bom nežno narciso, / vpletel bom mirto in z njo lilijo, ki se smeji, / vpletel bom ljubki žafran in pripletel škrlat hijacinte, / zraven še vrtnice, te rože zaljubljenih src; / venček bo Heliodorine lepe, opojno dišeče / kodre okoli sencā s cvetjem bogato posul.« (95)

Ta epigram je v mnogočem značilen predstavnik svoje zvrsti. Po obsegu je droben (šestvrstičen), spisan pa v elegičnem distihu, najpogostejši epigramatični metrični obliki. V naštevanju cvetlic, zvečine opremljenih z ukrasnimi pridevki, se kaže značilni helenistični »razmah katalogiziranja« (»Helenistični epigram« 180), sicer nakazan že v najstarejši grški poeziji. In naposled je tu še možnost večpomenskosti, intelektualna draž, ki so jo stari morda doživljali intenzivneje kot današnji bralci (prim. »Helenistični epigram« 184): če je Meleager v uvodni pesmi k *Vencu* (AG 4.1) povezoval pesnike iz svojega »cvetobera« s cveticami in drugimi rastlinami, se je bralec skoraj zagotovo moral spomniti na to in dopustiti možnost, da utegnejo biti cvetli-

ce iz gornjega epigrama metafore za pesmice v Heliodorino hvalo.

V prevodu pesmi AG 5.147 pa se po drugi strani pokaže nekaj temeljnih značilnosti prevajalkinega pristopa. Dosledno se je odločala za poustvarjanje izvirne metrike (pač v obliki, prirejeni zakonitostim slovenskega jezika), zato so složena v neoporečnih elegičnih distihih vsa slovenska besedila z izjemo Hegesipovega epigrama AG 6.266, kjer se daktilski heksameter tako v izvirniku kot v prevodu izmenjuje z jambskim trimetrom (v slovenščini hiperkatalektičnim). Opazna je skrb za pomenke odtenke – ponovitve in variacije; kjer zapiše avtor πλέξω, tudi prevajalka ponavlja glagol »vpletel bom«, edinkrat, ko se pojavi ἐπιπλέξω (v 3. vrstici), pa še sama vnese drugo, malce daljšo sestavljenko: πλέξω καὶ κρόκον ἡδύν· ἐπιπλέξω δ' ὑάκινθον / πορφυρέην; »vpletel bom ljubki žafran in pripletel škrlat hijacinte«. V prevodu omenjenega odlomka sicer ni poustvarjen izvirni verzni prestop (ὑάκινθον / πορφυρέην), pač pa je to pesniško sredstvo odslikano pri več drugih odlomkih, denimo pri 5. in 6. verzu Erikijevega nagrobnega nagovora Sofoklu (AG 7.36): ὥς ἂν τοι ρείῃ μὲν αἰὲ γάνος Ἀτθίδι δέλτω / κηρός; »Naj ti na atiške tablice vedno priteka sijoči / vosek!« (63) V zvezi s poustvarjanjem besednorednih značilnosti izvirnika lahko opozorimo vsaj še na Pozejdipov epigram AG 5.186, kjer se pentametra tako v grščini kot v slovenščini skleneta z isto besedo: Μὴ με δόκει πιθανῶς ἀπατᾶν δακρύοισι, Φιλαινί. / Οἶδα· φιλεῖς γὰρ ὅλως οὐδένα μεῖζον ἐμοῦ, / τοῦτον

ὄσον παρ' ἐμοὶ κέκλισαι χρόνον· εἰ
δ' ἔτερός σε / εἶχε, φιλεῖν ἂν ἔφης
μεῖζον ἐκείνον ἐμοῦ. »Ne, Filajnis,
ne boš s prepričljivim me jokom za-
vedla, / vem, da ti od vseh mene naj-
rajši *imaš* / – dokler ob meni ležiš, a
če z drugim bila bi, bi mirno / rekla,
da njega še bolj rada kot mene *imaš*.«
(129)

Celo glede glasovnega ujemanja
lahko ugotavljamo, da se v nekaterih
– seveda ne vseh – prevodih pojavi
notranja asonanca natanko v istem
pentametrju kot v izvirniku, tako de-
nimo v sklepu Anitinega epigrama
AG 6.123: ἄγγελ' ἀνορέαν Κρητὸς
Ἐχεκράτιδα; »pričaj, kako je možat
Ehekratides Krečan«. (27) Eden zani-
mivejših primerov je Antifanov na-
pad na »gramatike«, AG 11.322, kjer
najdemo namesto običajnejše no-
tranje asonance glasovno ujemanje
med koncema dveh pentametrov: ...
πικροὶ καὶ ξηροὶ Καλλιμάχου πρόκυ-
νες, / ποιητῶν λῶβαι, παισὶ σκότος
ἀρχομένοισιν, / ἔρροϊτ', εὐφώνων
λαθροδάκναι κόριες; »... pusto, pe-
dantno gorjé, bedni Kalimaha *psi*, /
mrak ste za dečke, ki komaj začenja-
jo, smrt za poete, / proč, uši, ki nažró
vse, kar prijetno *zveni*.« (31)

Kakor so že take nadrobnosti
pomembne pri ocenjevanju priza-
devnosti, vložene v prevod, in ka-
kor natihem krepijo ali slabijo splo-
šni vtis, pa pri oceni neizogibno sto-
pi v ospredje vprašanje: kako deluje
slovensko besedilo kot celota? In v
kolikšni meri poustvari vtis, ki ga je
epigram – vsaj reprezentančni pri-
merek, kakršni so zajeti v pričujoči
izbor – napravil na antičnega bral-
ca?

Če najprej spregovori *advoca-
tus diaboli*: kot se pri metrično stro-
go zamejeni poeziji rado dogaja, tudi
v teh prevodih od časa do časa pade
ikt na kako besedo, ki je v slovenšči-
ni izrazito nepoudarjena; v že na-
vedenem epigramu AG 5.147 bi bil
tak primer »ki« v prevodu 2. vrstice:
»[V]pletel bom mirto in z njo lilijo,
ki se smeji«, ali v Alkajevem epigra-
mu AG 16.196 začetni »in« v prevodu
3. vrstice »in zasnoval tvoj obraz ves
umazan« (25); prevod tu besednore-
dno sicer povsem sledi izvirniku (καὶ
πιναρὰν ὄψιν τεκτῆναι), toda ker
slovenščina metrično dolžino nado-
mešča s poudarkom, bi bil ta – vsaj
pri »šolsko« skandirajočem branju –
na nepričakovanem mestu. Posledica
metrične sheme je tudi mestoma pri-
siljen besedni red, predvsem pri pen-
tametrih, ki so za slovenščino mno-
go manj prikladni od heksametrov.
Primer je 2. vrstica Teodoridove pe-
smice AG 6.155, kjer so klitike raztre-
sene po slogovno zelo zaznamovanih
mestih: »Iste starosti lasje so in de-
ček Krobíl, ki si strigel / štiri *jih* leta
je star pevcu Apolonu v čast.« (147)
Toliko s strani hudičevega advokata.

In kaj bi rekel *advocatus Dei*?

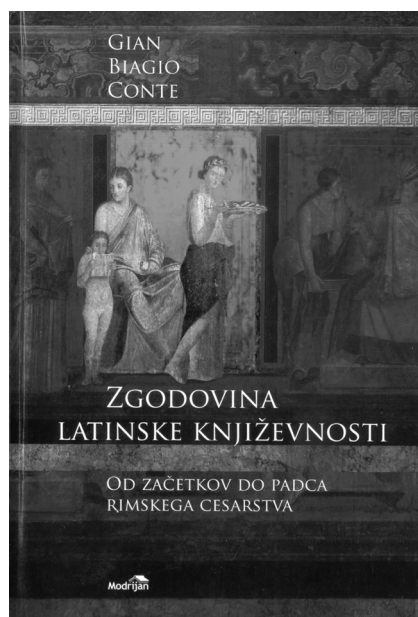
Kljub mestoma nenaravnemu
besednemu redu – morda pa včasih
celo zaradi njega – delujejo epigrami
v prevodu kot skrbno zgrajene struk-
turice, majhni svetovi zase ali »v mi-
krokozmično bistvo in zaokroženo
celoto skrčen[i] izbor[i] najnujnejše-
ga sporočila«, kot pravi prevajalka v
spremni besedi (177). K vtisu minuci-
oznega piljenja pripomorejo občasne
redke, pesniške besede, ki ustvarjajo
slogovno izbranost: »brežna« kleč v

Alkajevem epigramu AG 7.1 (21), »gorohodec« kot vzdevek za Pana v drugem delcu istega pesnika – AG 16.226 (25) – ali »pretanjšana« preja v Antipatrovem epigramu AG 6.174 (39), če navedemo zgolj peščico. Toda po potrebi se zrcalita v prevodih tudi neposrednost in pogovornost nekaterih izvirnikov (denimo Filodemo-vega dvogovora AG 5.46) in namer-na iluzija s pomočjo zaimkov, kot sta »takle« in »tole«, da je epigram še vedno napis, ki se nanaša na nekaj fizično prisotnega. Vsaka pesmica zase kljub kratkosti naslika plastičen prizor, ki v marsikateri z zamol-

kom ali nedorečenostjo namigne na kompleksen svet v ozadju z lastnimi zakonitostmi. Seveda bi lahko rekli, da je tak vtis v prvi vrsti zasluga avtorja in ne prevajalca, toda pri drobnih zvrsti, kakršna je epigram, je manevrskega prostora tako malo, da šteje vsaka besedica. Prav prevajalski pretanjšanosti Jelene Isak Kres torej lahko pripišemo dejstvo, da napravijo izbrani helenistični epigrami na bralca podoben vtis kot kip deklice na naslovnici: košček lepote, potopljen v svoj lastni svet.

Nada Grošelj

Gian Biagio Conte. *Zgodovina latinske književnosti. Od začetkov do padca rimskega cesarstva*. Prevod dr. Barbara Zlobec del Vecchio, Nadja Marincic Maniaco, Nadja Rebec, Lidia Rupel Concina, Neva Zaghet in Sonia Zupancich. Predgovor Marko Marinčič. Ljubljana: Modrijan, 2010. [880 str.]

Lani je pri založbi Modrijan izšla težko pričakovana *Zgodovina latinske književnosti. Od začetkov do padca rimskega cesarstva*, ki jo je skupaj s sodelavci napisal italijanski latinist Gian Biagio Conte.¹ Slovenci smo tako končno dobili kvaliteten in temeljit pregled latinske književnosti. Obsežna knjiga je rezultat zahtevnega prevajalskega projekta gimnazijskih profesorice iz zamejstva. Zuna-

njost krasi podoba freske iz pompejske Vile misterijev in tudi ko knjigo odpremo, nas oprema in oblikovanje ne razočarata. Pisave različnih velikosti in oblik prispevajo k večji preglednosti, temu so namenjene tudi zgoščene in jedrnate vsebinske oznake, ki na levi strani spremljajo celotno besedilo. Tudi če iščemo posamezen podatek, se v knjigi ni težko znajti, zato jo lahko uporabljamo kot enciklopedijo oz. slovar. Prav tako je treba pohvaliti skrbno redakcijo in temeljite korekture, saj napak praktično ni.

Kot pove podnaslov, *Zgodovina latinske književnosti* zajema zelo obsežno časovno obdobje: od prvih zapisov v 7. stol. pr. n. št. in rojstva latinskega leposlovja v 3. stol. pr. n. št. do Bede Veličastnega (672–735) in začetkov nacionalnih književnosti v srednjem veku. S tega vidika se Contejevo delo sklada z *Zgodovino rimske književnosti* Michaela von Albrechta², ki ima s Contejem tudi sicer veliko skupnega, medtem ko se ostali pregledi latinske književnosti pogosto končajo že z 2. stol. n. št.³

Knjiga se začne s kratkim, a zanimivim predgovorom dr. Marka Marinčiča, ki osvetli pomen dela za slovenski prostor in predstavi av-

¹ Gian B. Conte. *Letteratura latina: manuale storico dalle origini alla fine dell'impero romano* (Firenze: Monnier, 1987; 2002, 2005).

² Michael von Albrecht, *Geschichte der römischen Literatur von Andronicus bis Boëthius, mit Berücksichtigung ihrer Bedeutung für die Neuzeit*, 2 zvezka (Bern: A. Francke, 1992).

³ Prim. npr. E. J. Kenney in W. V. Clausen, ur., *The Cambridge History of Classical Literature*, 2. zvezek: *Latin Literature* (Cambridge: CUP, 1982); Stephen Harrison, ur., *A Companion to Latin Literature*, Blackwell Companions to the Ancient World (Oxford: Blackwell, 2005).

torja. Contejeva *Zgodovina latinske književnosti* vsebuje pet delov, ki si sledijo po kronološkem zaporedju: prvi del, ki sta ga prevedli Lidia Ruppel Concina in dr. Barbara Zlobec del Vecchio, obravnava zgodnjo in srednjo republikansko dobo, drugi del, ki sta ga prevedli Nadia Marincic Maniacco in dr. Barbara Zlobec del Vecchio, je posvečen pozni republikanski (Cesarjevi) dobi (78–44 pr. n. št.), tretji del je prevedla Nadja Rebec in je namenjen avgustejski dobi (43 pr. n. št.–17 n. št.), Neva Zaghet je prevedla četrti del, ki se ukvarja z obdobjem zgodnjega cesarstva (do l. 193), v petem delu, ki ga je prevedla Sonia Zupancich, pa je razdelana doba poznega cesarstva. Sledijo zelo uporabni dodatki, ki jih je prevedla dr. Barbara Zlobec del Vecchio. Po zadnjem delu knjige bodo verjetno veliko posegali predvsem laični bralci in dijaki ali študentje. Od dveh krajših slovarjev prvi obravnava gesla s področja politike, družbe in ideologije, drugi pa izraze iz retorike, metrike in literarne teorije. Tu lahko npr. izvemo, kdo je bil *homo novus*, kako so izgledali *politični boji* v Rimu, kakšna je razlika med pojma *urbanitas* in *rusticitas*, kaj pomeni izraz *bustrofedon*, kaj je *pretericija* in kako se je uporabljal *trohej*. Kratek pregled grških književnikov pri naša čez 200 gesel o grških piscih in njihovih delih, poudarjen pa je zlasti njihov pomen za rimsko literaturo. Obseg gesel nekoliko niha; presenetljivo malo prostora je npr. odmerjenega Platonu, več kot enkrat manj kot Aleksisu iz Turije in več kot trikrat manj kot Aristotelu. Najdaljše geslo

je *Kalimah*. Za slovarji se na devetindštirideskih straneh razprostirajo zgodovinske preglednice, ki bodo zagotovo dobrodošel pedagoški in orientacijski pripomoček. Od 8. stol. pr. n. št. do konca 3. stol. n. št. lahko vzporedno sledimo dogodkom iz rimske kulture, rimske zgodovine ter grške zgodovine in kulture, od 4. do 8. stol. n. št. pa stolpca z grško zgodovino in kulturo ni več, saj v tem času Grčija za Rim ni bila več tako pomembna. Knjiga se zaključi z zelo uporabnim kazalom osebnih imen, ki sta ga uredili dr. Barbara Zlobec del Vecchio in Živa Borak.⁴

Contejev prikaz latinske literature na prvi pogled deluje precej konservativno. Kronološka razporeditev narekuje, da se skozi kazalo v naslovih poglavij pojavljajo posamezni avtorji, zvrsti in obdobja. Pri obravnavi piscev se Conte drži ustaljene sheme: v uvodu na kratko predstavi avtorjevo življenje in dela, sledi podrobnejša obravnava posameznih del, recepcija v kasnejšem času (pod manj ustreznim naslovom *Vpliv*, kot je prevedena italijanska *Fortuna*) in bibliografija. V to trdno formulo so zajeti vsi pomembni podatki, ki jih pričakujemo od tovrstnega preglednega dela. Vendar Conteju uspe preseči suhoparno faktografijo, saj se avtorjev in njihovih del loteva z metodologijo, ki se je oblikovala skozi poglobljen študij sodobne literarne teorije v odno-

4 Pregled vsebine je dosegljiv na spletni strani založbe Modrijan: <http://www.modrijan.si/slv/Knjizni-program/Knjizni-program/Knjige/antika/Zgodovina-latinske-knjizevnosti>.

su do latinske literature in tradicionalnih filoloških pristopov. Avtorjev ne ločuje na kanonične in obrobne, veliko prostora nameni tudi tistim, ki ne pišejo leposlovja (npr. slovničarjem in pravnikom), njegova 'odprtost' in demokratičnost sta očitni že iz pozornosti, ki sta je deležna pozna antika in začetek srednjega veka. Pri življenjepisih vedno navede vire, iz katerih črpa podatke, besedila in pisce pa predstavi v kulturnem, političnem in socialnem kontekstu, tako da si bralec lahko ustvari celostno podobo časa, v katerem je nastalo posamezno delo. Conte tudi v *Zgodovini latinske književnosti* vztrajno raziskuje napetost med pričakovanji in presenečenji. Tradicija ustvarja pričakovanja, izbira zvrsti določa sklop pravil, ki jim mora ustrezati posamezno besedilo, če hoče zadostiti predvidevanjem svojih bralcev, hkrati pa vnaprej predpisana forma dopušča številna presenečenja, pravila so samo podlaga za izvirne spremembe. Latinska literatura je že v samem izvoru v dialogu z grško, že v izhodišču je receptivna. Kot je zapisal v uvodnem eseu k angleškemu prevodu svoje *Letteratura latina*,⁵ Conte literarno zgodovino razume kot zgodovino literarnih kodifikacij in njihovih transformacij, literatura je zanj sistem, ki se neprestano razvija in kjer variable niso pomembne nič manj od konstant. Omenjeni esej z naslovom *Literarna zgodovina in*

zgodovinopisje zelo jasno in jedrnato predstavi Contejev pogled na literaturo in njegove smernice pri pisanju *Zgodovine latinske književnosti*, zato je škoda, da ga nimamo tudi v slovenskem prevodu.

Tudi pri recepciji in bibliografiji je očitno, da so se prevajalke držale italijanskega izvirnika. Glenn W. Most je za angleško izdajo na novo napisal odlomke o recepciji, ki jih je precej razširil, saj je poleg odmeva pri italijanskih avtorjih, ki prevladuje v izvirniku, dodal še recepcijo v drugih tradicijah. Mostovi prispevki so odlično napisani, uravnoteženo in poglobljeno osvetlijo neizmeren potencial latinske literature in njen izjemen pomen v kasnejših obdobjih, medtem ko izvirnik nago-varja predvsem italijanske bralce oz. tiste, ki jih zanima recepcija v Italiji. Barbara Zlobec del Vecchio, ki se je lotila zamudnega pregleda bibliografije v vseh poglavjih slovenskega prevoda, je vključila tudi prevode in razprave v slovenščini in tako delo približala slovenskim bralcem, izhodiščna bibliografija pa je ostala enaka kot v izvirniku, zato se precej razlikuje od tiste v angleškem prevodu, ki jo je spisal Don Fowler. V slovenski izdaji je tako dosti večji delež del v italijanščini, seznami so precej krajši in tudi par let starejši, po drugi strani pa bolj ustrezajo vsebini posameznih poglavij, saj v angleškem prevodu mestoma prihaja do precejšnjega razhajanja med bibliografijo in besedilom o določenem avtorju. Če potrebujemo obsežnejšo bibliografijo, moramo poseči po von Albrechtovi *Zgodovini rimske*

5 Gian B. Conte, *Latin Literature: A History*, prev. Joseph B. Solodow, pregledala Don Fowler in Glenn W. Most (Baltimore in London: Johns Hopkins University Press, 1994).

*književnosti*⁶ ali po *Latinski literaturi*, ki je izšla kot drugi del *The Cambridge History of Classical Literature*, za novejšo bibliografijo k dvajsetim latinskim piscem je poskrbel tudi Stephen Harrison,⁷ najboljše pa so seveda specializirane bibliografije za posamezne avtorje.

Kako velik korak je s prevodom Contejeve *Zgodovine latinske književnosti* naredila slovenska klasična filologija, je najbolj očitno, če pomislimo na edino primerljivo delo, ki nam je bilo v slovenščini dosegljivo že prej. *Zgodovina latinske književnosti* Benedetta Riposatija,⁸ ki jo je leta 1983 po dvanajsti izdaji italijanskega izvirnika prevedel Drago Butkovič, je v primerjavi s Contejem zanimiva le kot kuriozitet. Še bolj od kopičenja podatkov nas odbijeta pristop do literature, ki je za današnji čas razumljivo zastarel, in nabuhel slog, povsem neustrezen za pregledno delo, ki naj bi se trudilo podati čim bolj nepristransko sliko. Vrh vsega je bila ta knjiga pravzaprav dosegljiva le tistim, ki so se ponjo odpravili čez mejo, saj je tako kot izvirnik izšla v Italiji pri založbi Dante Alighieri.

Ni presenetljivo, da je na italijanskih tleh nastala velika množica preglednih del o latinski književnosti, vendar nobeno ni doseglo takšne mednarodne prepoznavnosti kot Contejeva *Zgodovina latinske književnosti* in redki italijanski filologi se lahko pohvalijo s takšnim ugle-

dom, kot ga uživa njen avtor. Gian Biagio Conte, rojen l. 1941, je poučeval na univerzah v Sieni in Pisi, kot gostujoči profesor pa tudi na Oxfordu, Cambridgeu, Princetonu, Berkeleyu in Stanfordu. Od leta 2001 je profesor latinske književnosti na *Scuola Normale Superiore* v Pisi, kjer je tudi sam študiral; izpopolnjeval se je še v Münchnu in Parizu. Je soustanovitelj in urednik revije *Materiali e Discussioni per l'analisi dei testi classici*, v kateri je objavil veliko svojih prispevkov iz tekočih raziskav. Med njegova najpomembnejša dela sodijo razprave o Vergiliju, Lukreciju, elegiji, Pliniju starejšem, Petroniju, o intertekstualnosti, pesniškem spominu in literarnih zvrsteh. Napisal je tudi latinski slovar in slovnico ter več antologij latinske književnosti. Leta 2009 je pri založbi Teubner izšla njegova kritična izdaja Vergilijeve *Eneide*, s sodelavci v Pisi pa pripravlja podobno izdajo *Georgik*.

Tudi *Zgodovina latinske književnosti* je nastala kot skupinski projekt, saj so sodelovali še Alessandro Barchiesi, Emanuele Narducci, Giovanni Polara, Giuliano Ranucci in Gianpiero Rosati. Da je bilo avtorjev zares več, lahko vidimo iz vsebinskih razlik med posameznimi poglavji; poglavje o Horaciju je npr. napisano v povsem drugem duhu kot poglavje o Vergiliju. V slovenskem prevodu je nekaj nihanj tudi zaradi večjega števila prevajalskih peres, kljub temu pa je delo dosti bolj enotno kot npr. Kenneyeva in Clausenova ali Harrisonova knjiga,⁹ kjer gre za očitno

6 Gl. op. 2.

7 Gl. op. 3.

8 Benedetto Riposati, *Storia della letteratura latina* (Rim: Dante Alighieri, 1965).

9 Gl. op. 3.

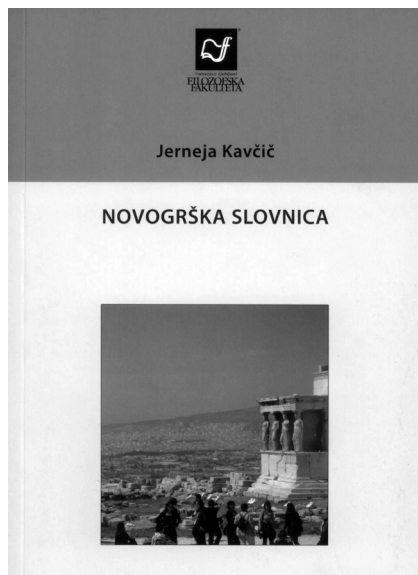
zbirko različnih pisav. Da je Conte dobro premišljena izbira za temeljno delo o latinski literaturi v slovenskem jeziku, zagotavlja tudi njegova dostopnost, saj izkušnje potrjujejo, da ga lahko brez težav uporabljajo tudi tisti, ki jim latinska književnost (še) ni posebno domača. Tematsko zastavljena dela,¹⁰ ki so v zadnjem času zelo priljubljena, bi težko dosegla tako širok krog bralcev.

Contejeva *Zgodovina latinske književnosti* bo nedvomno postala nepogrešljiva za vse, ki jih zanima antična ali poznejša latinska književnost, njena recepcija in vloga v kulturno zgodovinskem kontekstu. Upajmo, da bo spodbudila tudi željo po branju besedil, ki jih v slovenščini že imamo, in potrebo po prevodu tistih, ki še čakajo na svoj čas.

Kristina Tomc

¹⁰ Poleg Harrisonove knjige, ki je deloma organizirana tematsko, prim. še *Literature in the Roman World: a New Perspective*, ur. Oliver Taplin (Oxford: OUP, 2000); Susanna Morton Braund, *Latin Literature*, Classical Foundations (London/New York: Routledge, 2002).

Jerneja Kavčič. *Novogrška slovnica*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010. [174 str.]

Novogrška slovnica je prvi učbenik za poučevanje novogrškega jezika na Oddelku za klasično filologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, pisan v slovenskem jeziku. Je razširjena oblika internega gradiva Oddelka za klasično filologijo z naslovom *Uvod v oblikoslovje in skladnjo nove grščine*, ki ga je v prvotni obliki zasnoval prof. dr. Matjaž Babič in se je na oddelku uporabljalo od sredine devetdesetih let dalje. *Novogrška slovnica* je nastala v času avtoričinega bivanja na Atenski univerzi v Grčiji, ko je bila štipendistka Sklada Aleksandra S. Onasisa. Zgleduje se po nekaterih tujih priročnikih in po še vedno temeljnem delu *Mala novogrška slovnica* Manolisa Triantafyllidisa.¹ Nam

najdostopnejši in hkrati eden prvih prevodov tega dela je srbski (prevodi so nastajali zlasti od sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje).²

Slovnica obsega tri dele; uvodni del obravnava novogrško pisavo in izgovarjavo, drugi del zajema oblikoslovje novogrškega jezika in tretji del njegovo skladnjo. Slovnica je sicer pisana s sinhronega vidika in torej ne zahteva predznanja stare grščine, a zlasti v oblikoslovnem delu navaja številne starogrške vzporednice. Poznavanje stare grščine torej ni nujno, a je bralcu v pomoč, saj je razumevanje oblik in pravil novogrškega jezika s predznanjem stare grščine lažje; v nasprotnem primeru se moramo slovničnih pravil učiti na pamet, s tem pa se izgubi tista vmesna stopnja, diahroni vidik, ki vsem, ki obvladajo slovnico starogrškega jezika, učenje nove grščine neizmereno poenostavi. Tako v oblikoslovnem delu avtorica pri posameznih sklanjatvah pojasni, kateri starogrški vzorec nadaljujejo oziroma poenostavitev katere starogrške sklanjatve so. Ta pojasnila so večinoma zajeta v enem samem stavku, ki s staro grščino seznanjenemu uporabniku več kot zadošča in ustrezno zapolni vmesno stopnjo med obema časovnima stopnjama jezika, hkrati pa ni moteče in ne povzroča preglavic tistemu, ki se novogrškega jezika uči brez predznanja stare grščine.

V oblikoslovnem delu je prikazana ureditev samostalniških in pri-

¹ Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Μικρή Νεοελληνική Γραμματική*, 2. izd. (Solun: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1966).

² Manolis Triantafyllidis, *Mala novogrška gramatika*, prev. Zoran Mutić (Tesalonika: Institut za novogrčke studije; Fondacija Manolisa Triantafyllidisa, 1995).

devniških sklanjatev; vsak vzorec je ponazorjen s preglednico in številnimi primeri. Vsi primeri so opremljeni s slovenskimi prevodi. Ob posameznih sklanjatvenih vzorcih so poleg tega navedena naglasna pravila in odkloni od njih. Sledijo poglavja o prislovih, zaimkih in števniki. Obravnava glagola je razdeljena na dva večja dela, in sicer na poglavje o spregatvi glagolskih oblik, tvorjenih iz nedovršne osnove, in na poglavje o oblikah, tvorjenih iz dovršne osnove. V uvodu k tem poglavjem avtorica na kratko navede bistvene spremembe, do katerih je prišlo na prehodu iz stare v novo grščino, npr. izginotje starogrškega medija, konjunktiva in optativa, spremembe pri starogrških skrčenih glagolih, spremembe, ki so jih doživeli glagoli starogrške atematne spregatve.

V poglavjih o dovršniku in iz njega izpeljanih glagolskih oblikah avtorica izpostavi problematiko terminologije. Zlasti v teh poglavjih je znanje stare grščine nadvse koristno. Pravila za tvorbo dovršnika oziroma dovršne osnove in za glasovne spremembe, do katerih pri tem prihaja, namreč izhajajo iz pravil za tvorbo starogrškega šibkega sigmatnega aorista. Poudarjena je razlika med uporabo različic zlasti tretje osebe množine v pogovorni in knjižni grščini. Poglavja o glagolu se končajo z deponentniki in preglednico pogostejših nepravilnih glagolov.

Drugi del slovnice obravnava skladnjo. Uvajata ga poglavje o rabi določnega člena in poglavje o rabi sklonov, obe opremljeni z nazornimi primeri in slovenskimi prevodi ter s

primerjavo med slovensko in novogrško rabo – tako zlasti pri dajalniku, ki ga nova grščina nima; navedeni so tudi primeri za rabo sklonov v pogovorni grščini. Sledijo poglavja o rabi pridevnika, prislova, predlogov in predložnih zvez, zaimkov in glagolskih oblik; tu je poudarek na primerjavi rabe dovršnih in nedovršnih oblik v slovenščini in novi grščini. S slovenščino avtorica primerja tudi rabo aktivnih in pasivnih oblik v novi grščini. Raba glagolskih oblik se zaključi z deležjem in deležnikom.

V poglavjih o stavku najdemo rabo nikalnih, povednih, želelnih vprašalnih stavkov, izražanje zapovedi in prepovedi ter besedni red v novi grščini. Slovnica se sklone poglavji o zloženem stavku, priredju in podredju. Prav na koncu stoji preglednica slovničnih izrazov, ki se po tradiciji uporabljajo v starogrških in novogrških slovnica, ter njihovih ustreznih v pričujočem delu.

Če slovnica v prvem delu daje vtis, da predvideva znanje stare grščine, pa v drugem, torej skladenjskem delu, staro grščino naravnost prezre. Zaznamki o vzporednicah s staro grščino so tako v oblikoslovnem delu bolj pomagala za tiste, ki imajo predznanje stare grščine, v skladenjskem delu pa vzporednic med staro in novo grščino ni, a jih zato nadomestijo (morda bolj uporabne) primerjave med slovenščino in novo grščino. V skladenjskem delu avtorica upošteva tako knjižni kot pogovorni jezik, kar ima veliko uporabno vrednost. Poleg te uporab-

ne vrednosti pa delo odlikuje tudi dosledna slovenska terminologija. Novogrška slovnica je tako dobrodošel priročnik za vse, ki se učijo no-

vogrškega jezika, ne glede na to, ali znajo tudi staro grščino.

Živa Borak

Latinščina v gimnaziji

Neža Vilhelm

Dum docent, discunt

UVODNA MISEL

Vsak učitelj naj bi stremel k nenehnemu izpopolnjevanju po strokovni in pedagoški plati. Pozornost naj bi posvečal ne le temu, kaj predava, ampak tudi načinu, kako bo snov podajal. Tako naj bi bil izziv sodobnega učitelja iskanje novih metod poučevanja ter novih načinov dela z dijaki. Pri tem mu je lahko v veliko pomoč šola, ki naj bi se zavezala k spremembam, k posodabljanju pouka in k izobraževanju na področju pedagogike in didaktike. Oporo mora učitelj najti najprej v vodstvu šole, ki lahko kvalitetno pripomore k uvajanju novosti z logistiko. Brez podpore kolegov, ki bistveno pripomorejo k izvedbi sprememb, bi bilo uvajanje novosti v pouk praktično nemogoče. Seveda pa je najpomembnejša učiteljeva težnja k novostim, radovednost in občutljivost do dijakov. Ta igra ključno vlogo pri odločanju o tem, komu bomo ponudili določeno novost in v kolikšni meri.

Z novostmi se srečujemo učitelji že pri delu v razredu. Delo z računalnikom, internet in interaktivne table so danes skoraj nepogrešljivi pripomočki za pouk, ki naj bi snov približal dijakom. Način razmišljanja v današnji družbi narekuje spremembe tudi v samih kurikulumih. Profesorji moramo iskati povezave z ostalimi predmeti ter na ta način učiti dijake povezovanja na ravni snovi in uporabe znanja enega predmeta pri drugem. Nujno je tudi razvijanje temeljnih kompetenc, ki jih mora osvojiti uspešen mlad intelektualec.¹ Tako so se razvile številne kvalitetne medpredmetne povezave, med katerimi je večina izvedena timsko. Dijake je potrebno aktivirati z različnimi projektnimi dnevi in medpredmetnimi ekskurzijami ter jih obenem naučiti, kako se učiti določenega predmeta. Zato jih moramo seznanjati z različnimi učnimi stra-

1 Kompetence so navedene in opisane na navedeni povezavi: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2006-0365+0+DOC+PDF+Vo//SL> (datum obiska 26. 4. 2011).

tegijami. Pri vsem tem pa morajo biti dijaki vzpodbujani k prevzemanju odgovornosti do svojega znanja in uspeha ter odgovornosti do sošolcev in tudi do profesorjev.

Pričujoči članek se bo osredotočil na primere projektnega pristopa ter medpredmetnega in timskega poučevanja, ki jih pri pouku latinskega jezika in književnosti uvajamo in izvajamo na Gimnaziji Novo mesto. Projektni pristop, ki bo predstavljen na tem mestu, je mogoče kvalitetno prenesti tudi na ekskurzije. Vendar naj bo načrtovanje in izvedba ekskurzij ter učenje učenja tema drugih razprav.

S prikazi primerov želi članek podpreti stališča, ki so jih izrazili Oddelek za klasično filologijo Filozofske fakultete UL, Društvo za antične in humanistične študije Slovenije, Predmetna razvojna komisija za klasične jezike, Državna predmetna komisija za splošno maturo za latinščino in Državna predmetna komisija za splošno maturo za grščino o novi Beli knjigi.² Tako slovenska kot evropska zgodovina in kultura sta tesno povezani z latinsko tradicijo, zato mora biti latinščina kot osrednji predmet klasične gimnazije tesneje vpet v načrte humanističnih predmetov. S tega vidika je zelo smiseln predlog, da bi ure, namenjene izbirnim predmetom, dodelili nekaterim predmetom, ki bi tako lahko dosegli potrebno število ur za uvrstitev med maturitetne predmete. Zamisel, da bi šole dobile več svobode pri oblikovanju lastnih profilov, je vredna vse podpore.

POSODABLJANJE KURIKULA

Nad spremljanjem in posodabljanjem kurikulov bdi Zavod RS za šolstvo. Na podlagi analiz obstoječih učnih načrtov, spremljanja pouka, izsledkov mednarodnih raziskav, izsledkov Zavodovih projektov in *Izhodišč prenove gimnazijskega programa* so bile postavljene Smernice spremljanja in posodabljanja učnih načrtov, ki jih pripravlja Državna komisija za spremljanje in posodabljanje učnih načrtov in katalogov znanj. Te smernice so dopolnilo smernic iz leta 1996. Gre za naslednja priporočila:³

- avtonomija učitelja in šole
- jasna vodilna ideja predmeta
- učnociljni in procesno-razvojni model
- odprtost in izbirnost
- kompetenčnost učencev / dijakov
- kakovost in vrsta znanja

2 Gl.: <http://www.belaknjiga2011.si/>.

3 Priporočila so povzeta po: Amalija Žakelj, »Kurikul kot proces in razvoj: načela in cilji posodabljanja kurikula«, v: *Kurikul kot proces in razvoj: zbornik prispevkov posveta*, Postojna 17.–19. 1. 2007 (Ljubljana, 2007), 8–17, zlasti 10–11.

- razvojno spremljanje učenčevih dosežkov in razvoj metakognitivnih sposobnosti
- povezovanje predmetov in disciplin oz. integrativni kurikulum

Pri posodabljanju je potrebno slediti naslednjim ciljem:⁴

- strukturiranje učne vsebine je odvisno od specifičnosti in značilnosti predmetnih področij
- posodobitve na ravni vsebin
- posodobitve na ravni ciljev
- posodobitve na ravni pričakovanih dosežkov
- posodobitve na ravni povezovanja predmetov in disciplin
- posodobitve na ravni kroskurikularnih tem
- posodobitve na ravni metakognitivnih sposobnosti
- posodobitve na ravni didaktičnih poročil

Pri posodabljanju izvedbenega kurikula je največja želja doseči večjo fleksibilnost učnega procesa, globalni pristop učenja in poučevanja, ki spodbuja celostno učenje in poučevanje ter kompetenčnost dijakov.

OPREDELITEV POJMOV⁵

Medpredmetne povezave se odvijajo na linearni ravni in izhajajo iz predmetov, ki v medsebojnih povezavah iščejo višjo kakovost doseganja predmetnih ciljev. Gre za strnitev pravil o učinkovitih interakcijah med predmeti v sistem kurikularnih povezav, ki ima lastne enote in zakonitosti, s katerimi omogoča učinkovito funkcioniranje nadsistema.

Timsko poučevanje je tip poučevanja, kjer dva ali več učiteljev skupno načrtuje, izvaja ali vrednoti učni proces v isti skupini dijakov ter spremlja in ugotavlja doseganje učnih ciljev. Naše povezave so bile večpredmetne, interdisciplinarne in horizontalne. To pomeni, da se je povezalo več predmetov istega letnika v enem razredu.

Avtentična naloga je naloga, ki je usmerjena v dijaka in mu zastavlja zanj pomembna vprašanja ter ga spodbuja k samostojnemu delu in kritičnemu mišljenju.

MEDPREDMETNO IN TIMSKO POUČEVANJE NA GIMNAZIJI NOVO MESTO

V šolskem letu 2009 / 2010 je bilo na Gimnaziji Novo mesto izvedenih precej medpredmetnih povezav; vse so bile izvedene timsko. Izvedena sta bila tudi

⁴ Prav tam, 11–13.

⁵ Prim. Zora Rutar Ilc, Katja Pavlič Škerjanc, *Medpredmetne povezave* (Ljubljana, 2010), 25–27.

projekta, podprta s strani Zavoda RS za šolstvo, ki sta se ukvarjala s posodabljanjem gimnazij. Prvi se je ukvarjal s posodabljanjem splošne gimnazije, drugi pa s posodabljanjem klasične gimnazije. Prvi, namenjen t. i. splošni gimnaziji, se je ukvarjal s timskim poučevanjem. Drugi, namenjen klasični gimnaziji, pa s timskim, oz. bolje projektnim dnevom, ter z avtentičnimi nalogami. Poleg tega pa je bil vzpostavljen natančen nadzor nad načrtovanjem in izpeljavo medpredmetnih povezav.

Latinščina se je tesneje povezovala s slovenščino. V vseh prvih letnikih je bilo izvedenih 10 ur medpredmetnega in timskega poučevanja; predmeta sta se povezala pri naslednjih temah:

- Homer in antična epika
- antično gledališče (Sofokles in Ajshil)
- antična lirika (Katul, Horacij, Sapfo, Anakreont)

V okviru projekta Posodabljanje klasične gimnazije je bil izveden projekt, ki je odgovarjal na vprašanje, kako lahko s pomočjo avtentičnega pristopa povežemo latinščino z ostalimi predmeti. Za izhodiščno besedilo je bila izbrana Vergilijeva *Eneida*; dijaki so spoznavali Vergilijevo življenje in dela ter nadaljevanje bukolične motivike skozi stoletja (slovenščina), podrobneje so se ukvarjali z *Eneido* (slovenščina), pregledali so pomembnejše dogodke za časa Vergilijevega življenja (zgodovina), prebrali odlomke v originalu, jih prevedli in spoznali značilnosti jezika ter metrike (latinščina), se srečali z narcistično motnjo (psihologija), spoznali glavne filozofske tokove (filozofija) in ugotovili, kje v slikarstvu naletimo na motiviko iz Vergilijevih del (zgodovina umetnosti). Klasični dan je bil zaključen s predstavitvami in povzetkom dela v skupinah.

Ob evalvaciji obeh projektov so si dijaki želeli več takšnih projektov, saj so novi, nenavadni in zanimivi. Všeč jim je bilo, da lahko eno snov spoznajo z več vidikov. Pohvalili so dejstvo, da eno snov, ki bi se sicer pojavljala pri več predmetih, obravnavajo naenkrat in se tako manj dolgočasijo. Pri sami organizaciji projekta pa so profesorji opozorili na več pomanjkljivosti:

- termin za izvedbo projekta bi bilo treba izbrati bolj premišljeno;
- potrebno bi bilo večje vključevanje dijakov in profesorjev v samo organizacijo dela;
- koordinator projekta naj nima svoje delavnice.

Izkušnje, pridobljene v preteklem šolskem letu, so bile upoštevane pri letošnjih projektih povezovanja latinščine z drugimi predmeti.

PROJEKTNI PRISTOP⁶

Projektni pristop vključuje zasnovno uresničevanja zamisli in oblikovanje specifičnega modela (projekt), ki predstavlja določeno zaporedje dogodkov

6 Goran Atlagič et al., *Projektno delo*, gradivo za učitelje (Ljubljana, 2006), dostopno tudi na: http://www.cpi.si/files/cpi/userfiles/Publikacije/Projektno_delo.pdf (datum obiska 27. 4. 2011).

in aktivnosti, usmerjenih v doseganje zastavljenega cilja v času in prostoru. Vsak projekt je enkratna in časovno omejena organizacijska tvorba, ki ima svoj začetek in konec, ko so doseženi zastavljeni cilji.

Projektni pristop opredeljujejo naslednje značilnosti:

- tematsko problemski pristop;
- konkretnost tematike z usmerjenostjo na življenjske razmere;
- ciljno usmerjena in načrtovana aktivnost, ki jo izvajajo dijaki;
- cilji so skupni vsem udeležencem projekta, postavljanje ciljev predvideva načrtovanje trajanja projekta, opredelitev števila udeležencev, kraja in prostora ter aktivnosti;
- upoštevanje interesov, potreb in sposobnosti učencev;
- kooperativnost;
- odprtost: učna vsebina se ne sme omejevati na en sam vir znanja oz. en predmet; zaradi poudarka na izkustvenem učenju proces ne more potekati samo v učilnicah; projektno delo se ne omejuje zgolj na 45-minutne šolske ure; viri znanja ne smejo biti omejeni samo na predpisane šolske učbenike;
- poudarek na izkustvenem učenju za dosego določenih vzgojno-izobraževalnih ciljev; v tem pogledu se projektno delo tudi bistveno razlikuje od projektov, ki potekajo v vsakodnevem življenju.

VLOGA UČITELJA PRI PROJEKTNEM DELU

Uspešen potek aktivnega učenja pri projektnem delu omogoča spremenjena vloga učitelja, pa tudi učenca. Učiteljeva naloga je doseči čim večjo skladnost med družbeno vzgojno-izobraževalno nalogo, individualnimi posebnostmi učencev ter njihovimi interesi in zmožnostmi. Zastavljene cilje projektnega dela (katalog znanja) je mogoče uresničiti le z medpredmetnim povezovanjem; v okviru enega predmeta je to nemogoče. Delo pri projektnem delu poteka po etapah. Učitelji izbirajo različne metode dela in uporabljajo različne učne aktivnosti. Izbira metod in njihova uporaba sta odvisni od profesionalnih znanj in spretnosti učitelja, od njegovih osebnostnih značilnosti, stila vodenja in tudi od števila in sodelovanja vodij (individualno ali timsko vodenje). Za projektno delo je frontalna oblika dela manj primerna, zato je s strani učitelja potrebna vnaprejšnja priprava literature, navodil in drugih oblik dela (skupinska, v parih ...) ter koordiniranje celotnega dela. Učitelj odpira in osvetljuje dogajanje, skupini ne vsiljuje osebnega mnenja, temveč spodbuja ideje. Pripravljen se je prilagajati novim okoliščinam, v delo učencev ne posega po nepotrebnem, ne skuša nadzorovati dogajanja. Med pomembne osebnostne značilnosti učitelja projektnega dela sodijo: zaupanje, odprtost, doslednost, optimizem, izžarevanje energije, samospoštovanje.

Pri projektnem delu je priporočljiva uporaba različnih aktivnih metod in oblik dela (npr. skupinska učna oblika, sodelovalno učenje, strukturirane na-loge, snežena kepa...).

KLASIČNI DNEVI⁷

1. Prvi klasični dan: Vergilij

Uvodna pojasnila

V šolskem letu 2009 / 10 je zavod RS za šolstvo izvajal pilotne projekte posodabljanja gimnazij. V okviru tega projekta je na Gimnaziji Novo mesto potekal projekt posodabljanja klasične gimnazije. Organiziran je bil projektni dan, za katerega se je ustalilo poimenovanje klasični dan. Namenjen je namreč samo dijakom klasične gimnazije. Zastavljeno je bilo raziskovalno vprašanje, kako s pomočjo projektnega pristopa uporabiti antična besedila pri različnih predmetih. Namen projekta je prikazati uporabo antičnega besedila pri predmetih, ki niso latinščina, prikazati njegove prednosti in opozoriti na slabosti in spodrsaljake pri izvajanju tega projekta. Dokazati smo želeli, da ob skrbnem načrtovanju projektni pristop deluje. V začetku naslednjega šolskega leta je bil izveden še en tak dan z drugačno vsebino, kjer smo želeli pridobljene izkušnje še nadgraditi in potek čim bolj avtomatizirati.

Načrtovanje

Prvi klasični dan smo namenili dijakom drugega letnika klasične gimnazije. Antično književnost in zgodovino dijaki sicer obravnavajo že v prvem letniku, a zaradi nekoliko boljšega znanja latinščine smo se odločili za drugi letnik. Ta projektni dan je bil namenjen Vergiliju, njegovemu času, literarnemu in filozofskemu ozadju.

Dijaki so bili že predhodno razdeljeni v sedem skupin po predmetih. Vsaka skupina je imela svojega mentorja in zadolžitve. Tako so pri eni skupini slovenščine spoznavali Vergilijevo življenje in njegove sodobnike, povzeli *Eneido* ter narisali Enejevo pot na zemljevid. Druga skupina slovenščine je spoznavala *Georgike* in *Bukolike* ter se ukvarjala z bukolično poezijo v kasnejših obdobjih svetovne in slovenske literature. Skupina pri zgodovini je morala obnoviti zgodovino prvega stoletja pred našim štetjem. Skupina

⁷ Gradiva za dodatne aktivnosti bodo na voljo v spletni učilnici, ki je dostopna na: <http://skupnost.sio.si/>.

pri filozofiji se je spopadala s filozofskimi šolami v antiki ter ugotavljala, kje in kaj se je učil Vergilij ter kako se to odraža v njegovih delih. Psihologi so se navezali na cesarja Avgusta ter razmišljali o demagogiji in narcisih... Zgodovina umetnosti pa je ugotavljala, ali je mogoče na odmeve literarnega dela naleteti tudi v likovni umetnosti in v kakšnem smislu to velja za Vergilija.

Izvedba

Dijaki so se razdelili v skupine glede na svoje interese. Po uvodnih pojasnilih in po seznanitvijo s časovnico so odšli z mentorji v svoje razrede, kjer so na različne načine skušali najti odgovore na zastavljena vprašanja. Pripraviti so morali tudi poročila. Ta so najprej predstavili sošolcem, nato pa še vsem preostalim dijakom prvih letnikov, ki pri pouku poslušajo na klasičnem dnevu obravnavano učno snov.

Evalvacija

Dijaki so menili, da je bila tema za klasični dan izbrana primerno, v prihodnje pa si želijo pri izbiri teme več besede. Veseli so bili vprašanja, s čim bi se želeli ukvarjati na prihodnjih klasičnih dnevih. Na ta način se počutijo bolj vključene v pouk in v proces načrtovanja tovrstnih projektov. Menili so, da so učitelji dobro pripravljeni in da med seboj dobro sodelujejo, ter izrazili zadovoljstvo nad spoznanjem, da je snovi mogoče medsebojno povezovati ter določeno snov poslušati enkrat, jo povezati z drugimi predmeti in jo na ta način osmisliti.

Profesorji smo menili, da je treba datum za klasični dan izbrati bolj premišljeno. Tema se nam je zdela smiselna in privlačna. Ker dijaki drugega letnika klasičnih gimnazij še ne poslušajo zgodovine umetnosti, bi se zdelo smotrno, da se skupina, ki se odloči za ta predmet, predhodno nekajkrat sestane in si osmisli pojme, potrebne za kvalitetno delo na samem klasičnem dnevu. Kljub temu, da v programu drugega letnika ni niti psihologije in filozofije, se tej tematiki posvečeni skupini s podobnimi težavami nista srečevali, saj so bile izbrane teme dovolj splošne, da so jim dijaki lahko sledili brez vnaprejšnje razlage. Strinjali smo se, da so takšni dnevi naporni in zahtevajo natančno načrtovanje, a da je tudi učinkovitost visoka. Dijaki so aktivni in snov dobro osvojijo. Predlagali pa smo tudi, naj vodja klasičnega dne ne vodi svoje delavnice; pomembneje je, da se na samem dnevu ukvarja z organizacijo in tehničnimi podrobnostmi. Snov, ki je potrebna za razumevanje in kvalitetno delo na klasičnem dnevu, naj obravnava prej.

2. Drugi klasični dan: Ajshil⁸

V gimnazijskem učnem načrtu za pouk slovenščine Ajshilovih *Peržanov* ni. Izmed del antične dramatike dijaki v okviru domačega branja preberejo Sofoklejevo *Antigono* ali *Kralja Ojdipa*, medtem ko Ajshil ni naveden niti med izbirnimi besedili.⁹ Učni načrt za pouk zgodovine v klasičnih gimnazijah po drugi strani predvideva tudi obravnavo Perzijcev in kot izhodiščni besedili predlaga Herodota in Tukidida, teh povezav pa ne predvideva učni načrt za splošne gimnazije. Pri pouku latinščine se dijaki seznanijo z latinskimi dramatikami (s Plavtom, Terencijem, Seneko).

Medpredmetno povezavo je smiselno pripraviti v prvem letniku klasične gimnazije, kjer so nekatere povezave predvidene že v učnih načrtih. Pri načrtovanju smo upoštevali tudi to, da mora dijak klasične gimnazije dobiti širši vpogled v antično kulturo in civilizacijo; prav tako mora biti sposoben povezovanja posameznih vsebin znotraj predmeta in med sorodnimi predmeti.

Pred pričetkom načrtovanja smo morali razmisliti o konkretnih ciljih, ki jih želimo uresničiti pri posameznih predmetih:

- a) pri slovenščini dijaki:
 - spoznajo tri velike grške dramatike;
 - spoznajo značilnosti Sofoklejevega in Ajshilovega pisanja;
 - lahko primerjajo deli dveh grških dramatikov na več ravneh;
- b) pri zgodovini:
 - spoznajo dramatikov pogled na druga ljudstva;
 - primerjajo Ajshilov pogled na tuja ljudstva s Herodotovim;
- c) pri latinščini:
 - spoznajo grške vzore za rimsko (in evropsko) dramo;
 - ponovijo primerjavo med posameznimi avtorji;
 - spoznajo mite, iz katerih so črpali antični avtorji.

TEMELJNE ZNAČILNOSTI OZ. PRIDOBITVE TER ZAHTEVE OZ. OMEJITVE INTEGRATIVNEGA KURIKULA¹⁰

Vsaka povezava mora najprej skozi sito smiselnosti. Ugotoviti je treba:

1. Dosegljivost cilja na predmetni ravni.

Cilji na predmetni ravni so zapisani v učnih načrtih in v maturitetnem katalogu za posamezne predmete. Vse cilje smo vključili v projekt v obliki, ki je omogočala dosego cilja. Vsak cilj smo tako lahko uresnili.

⁸ Primer je bil predstavljen na drugem Grošljevem simpoziju 16. oktobra 2010 v Kamniku.

⁹ Vsi učni načrti so objavljeni na spletni strani http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2005/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm.

¹⁰ Rutar Ilc, Pavlič Škerjanc, *Medpredmetne povezave*, 30–33.

2. Kakovost učnih rezultatov na predmetni ravni.

S pomočjo preverjanja med samim procesom (spraševanje, kvizi) so profesorice med potekom poučevanja ves čas spremljale učne rezultate. Dijaki so že k pouku pristopili bolj motivirani in bolje pripravljeni za delo. Zato tudi ni presenetljivo, da so bili učni rezultati dijakov boljši.

3. Prenosljivost ciljev in rezultatov v druge učne situacije, v druge oddelke, na druge učitelje.

Prvič smo podobno medpredmetno povezavo izvedli v preteklem šolskem letu. Potek in izkušnje smo prenesli na novi projekt in tako dokazali prenosljivost ciljev in rezultatov na druge oddelke.

Nato je potrebno ugotoviti ustreznost povezav:

1. V kolikšni meri povezave razvijajo trajno razumevanje in znanje?

Povezava je zaradi aktivne udeležbe dijakov in timskega dela v razredu prisilila dijake k večji aktivnosti ter posledično k dolgotrajnejšemu znanju. Manjše skupine so omogočale bolj individualen pristop in s tem možnost, da razjasnimo morebitna vprašanja.

2. Koliko je učni cilj kurikularne povezave pomemben znotraj stroke / discipline?

Želeli smo razvijati delo z besedili in bralno strategijo. Oboje je zelo pomembno za vse tri sodelujoče predmete. Dijaki so morali poleg tega pripraviti govorne nastope s pomočjo računalniške tehnologije. Na ta način smo razvijali kompetenco nastopanja v maternem jeziku in kompetenco računalniške pismenosti. Razvijanje teh dveh kompetenc ni pomembno samo za predmete, ki sodelujejo v tej povezavi, ampak za celoten nabor gimnazijskih predmetov, kompetence pa bodo dijakom v pomoč tudi v času študija.

3. Kolikšna je zahtevnost projekta?

Projekt je bil v svoji prvi izvedbi zelo zahteven predvsem zaradi neizkušenosti, saj se nismo zavedali vsega, čemur bi bilo treba posvetiti pozornost. Toda ob upoštevanju izkušenj preteklega leta je bila organizacija v drugo lažja. Pri drugi izvedbi je bilo hkrati lažje zastaviti problemsko nalogo, preko katere se je izvedel projekt. Tudi določanje predmetnih in višjih ciljev ter določitev poti za njihovo uresničevanje je šla sodelujočim profesoricom bolje od rok. Še najtežji del je bilo prepričevanje kolegov v smiselnost povezav.

Tovrstni projekti so tehnično precej zahtevni. Projekt zahteva veliko učilnico z več računalniki, ki imajo povezavo z internetom. Zagato smo rešili profesorji, in sicer tako, da smo priskrbeli svoje računalnike. Zato je vsaka skupina imela na voljo po en računalnik. Potreben je s projektorjem in belo tablo povezan računalnik ter učilnica, ki je na razpolago skozi celo dopoldne. Za nas je bil projekt razmeroma nezahteven, saj je bil datumsko že vnaprej znan. Vse učilnice so opremljene z računalnikom, projektorjem in belo tablo, vsak učitelj pa ima šolski prenosnik. Tehnična plat projekta tako ni predstavljala posebne ovire.

4. *Koliko je učni cilj avtentičen in s tem relevanten za dijaka? Koliko možnosti daje za dijakovo aktivno udeležbo?*

Z gledališčem se srečujejo dijaki v času svojega šolanja na gimnaziji, zato je zanje relevantno poznavanje zgodovine gledališča od antike dalje. Vseposod potrebujejo razvite bralne kompetence, uporabljajo IKT in pripravljajo govorne nastope. Ker so skupine majhne, je vsakemu dijaku omogočeno aktivno udejstvovanje in izpolnjevanje njegovih nalog.

Ob samem začetku je treba premisliti tudi naslednja vprašanja:

1. *Ali so povezave res smiselne? Ali vsi sodelujoči predmeti z njimi uresničujejo svoje predmetne cilje bolje, kot bi jih dosegli brez sodelovanja?*

Povezave morajo biti smiselne. Zdi se nam pomembno, da vsi učitelji pridobijo za svoj predmet relevantna spoznanja, saj le tako lahko uvidijo smiselnost povezav in vloženega truda. Ravno zato, ker je količina dela v začetni fazi precejšnja, je cilje posameznih predmetov pametno osmisлити s cilji drugih predmetov – ali drugače, znanje svojega predmeta podkrepiti z znanjem drugih predmetov in tako dijaku pomagati, da si ustvari celovitejšo sliko. Tako denimo pri latinščini potrebujemo napotke za delo z viri, pri čemer nam pomaga zgodovina. S pomočjo slovenščine smo lahko izvedli primerjavo in analizo Sofoklovih in Ajshilovih del. Latinščina je zgodovino obogatila s pogledom na gledališke festivale v antiki in z natančnejšim pregledom pomena teh festivalov v vsakdanjem življenju, k pouku slovenščine pa je dodala širši pregled na književnost in dramatiko v Grčiji.

2. *Ali so obravnavani primeri za dijaka res zanimivi in pomembni?*

Tak način obravnave je za dijake zanimiv zato, ker je nov, drugačen. Omogočeno jim je, da na drugačen način kot ponavadi sodelujejo med sabo in s profesorjem. Pomembno je tudi, da se podobna snov več šolskih predmetov obravnava naenkrat in se te predmete poveže; ker se v nasprotnem primeru snov obravnava ločeno, dijaki določene vsebine slišijo večkrat in se ob tem dolgočasijo. Snov je hkrati dovolj zanimiva in aktualna: dijaki spoznavajo gledališče v antiki in vlogo antičnega gledališča primerjajo z vlogo današnjega. Spoznavajo pogled Grkov na druge narode in njihove poglede primerjajo s sodobnimi pogledi. Aktualnost in privlačnost tematike opredelimo v predhodni anketi, ki dijakom ponudi nekaj možnih tem projekta. Na ta način jim je dana možnost soodločanja pri projektu, to pa jim hkrati nalaga odgovornost za sprejete odločitve.

3. *Ali z njimi pri dijaki spodbuja razvoj kritičnega mišljenja in zmožnost problemske obravnave?*

Vse naloge zahtevajo od dijaka aktivno udeležbo in mu zastavljajo problemske naloge (primerjave del, analiza besedil, izpisovanje relevantnih podatkov, primerjava le-teh s podatki drugih avtorjev, vrednotenje).

4. *Je uporabljena ustrezna raven strokovnega jezika posameznih predmetov oz. disciplin?*

Pri posameznih predmetih je bila uporabljena snovi primerna terminologija, ki je bila razložena sproti.

5. So prisotni vsi elementi procesa, vključno z refleksijo in evalvacijo?

Pri načrtovanju in izvedbi so bili upoštevani vsi elementi procesa.

Vloge predmetov v povezavi¹¹

V povezave stopa različno število predmetov. Najbolj pogoste so povezave med dvema predmetoma, v predstavljenem primeru so bili predmeti trije. Predmet, iz katerega povezava izhaja, ima *nosilno* oz. *poudarjeno vlogo*. Njegovo sodelovanje v povezavi je bistveno, saj jo predmet pomembno dopolnjuje oz. omogoča uresničitev skupnega cilja. Vsi trije predmeti, ki so v povezavo vstopili, so imeli nosilno vlogo. Predmeti, ki podpirajo doseg skupnega cilja, a z njegovo uresnitvijo niso neločljivo povezani, imajo *podporno vlogo*. V našem primeru je imela podporno vlogo IKT.

Intenzivnost povezovanja¹²

Povezovanje predmetov je lahko različno kompleksno. Lahko gre za:

- navezovanje
- integracijo s pomočjo skupnih vsebin / tem
- integracijo s pomočjo skupnih dejavnosti, metod in postopkov
- integracijo s pomočjo skupnega problemskega vprašanja
- integracijo s pomočjo za dijaka relevantnega in v dijaka usmerjenega raziskovanja problemskega vprašanja

Predmeti v naši povezavi so se povezali s pomočjo skupnih vsebin, imeli smo skupne dejavnosti in metode ter skupno problemsko vprašanje.

Povezovalni elementi

To so mehanizmi, s pomočjo katerih se organizira povezava, na primer:

- vsebine
- dejavnosti
- didaktične metode ali postopki
- učna orodja
- miselni postopki, veščine in navade
- posamezne kompetence
- makrokoncept

¹¹ Prav tam, 34.

¹² Prav tam, 35.

Vsak predmet lahko vstopa z drugim povezovalnim elementom, lahko pa vse predmete poveže isti element, posamezen predmet pa z njegovo pomočjo uresničuje svoje cilje.

Naše predmete so povezovale vsebine, dejavnosti, didaktične metode in učna orodja ter razvijanje posameznih kompetenc.

Izvedbeni parametri

1. Izbor krovnega cilja kurikularne povezave.

Krovni cilj povezave je bilo raziskovanje vprašanja, kako lahko preko avtentične naloge s pomočjo bralne kompetence razvijamo kritično mišljenje. Poiskali smo skupne cilje in kompetence, ki so nujno potrebne za naše predmete in ki so hkrati lahko v korist drugim predmetom. Tako smo določili razvoj kritičnega mišljenja in bralne kompetence.

2. Določitev morfoloških značilnosti povezave.

V enem dnevu so se povezali trije predmeti s skupno končno predstavitevijo in evalvacijo.

3. Določitev nosilnega predmeta in učitelja.

Nosilni predmet oz. predmet, s strani katerega je prišla pobuda, je bila latinščina.

4. Izbor sodelujočih predmetov.

Sodelovali sta slovenščina in zgodovina. Da bi lahko pri izvedbi aktivno sodelovali in pripravili kvalitetno predstavitev, so dijaki morali poznati tudi osnove računalništva (PPT, Word, internet).

5. Določitev obsega in načina izvajanja povezave.

Za izvedbo projekta je bilo predvidenih šest šolskih ur, ki so se združile v en dan.

Časovna razporeditev obravnavanih vsebin

	<i>zgodovina</i>	<i>latinsščina</i>	<i>slovenščina</i>
<i>istočasno, ločeno</i>	zgodovina in življenje v perzijskem imperiju	grško in rimsko gledališče	predstavitev Sofoklovega, Ajshilovega in Evripodovega življenja in dela
<i>število ur</i>	2	2	2
<i>istočasno, ločeno</i>	dijak prebere odlomka iz Herodota ter izpiše podatke o Perzijcih	branje Ajshilovih <i>Peržanov</i>	obravnavo <i>Kralja Ojdi</i> in <i>Antigone</i>
<i>število ur</i>	2	2	2
<i>istočasno, v istem prostoru</i>	obravnavo drame kot zgodovinskega vira in primerjava s Herodotom	primerjava Sofokla in Ajshila	primerjava Sofokla in Ajshila
<i>število ur</i>	1	1	1
<i>istočasno, v istem prostoru</i>	predstavitve in zaključek	predstavitve in zaključek	predstavitve in zaključek
<i>število ur</i>	1	1	1

Določitev vsebin in ciljev za obravnavo

	<i>zgodovina</i>	<i>latinščina</i>	<i>slovenščina</i>
<i>vsebine</i>	Dijak spozna zgodovino in življenje v perzijskem imperiju.	Dijak spozna grško in rimsko gledališče ter njun vpliv na evropsko dramo.	Dijak spozna Ajshila, Sofokla in Evripida.
	Dijak pridobi podatke o Perzijcih iz Herodota.	Dijak podrobno prebere Ajshilove <i>Peržane</i> .	Dijak prebere in podrobno analizira <i>Kralja Ojdipa</i> in <i>Antigono</i> .
	Dijak obravnava dramo kot zgodovinski vir in primerja Ajshilovo besedilo s Herodotovim in Tukididovim.	Dijak primerja Sofokla in Ajshila na podlagi treh prebranih dram.	Dijak primerja Sofokla in Ajshila na podlagi treh prebranih dram.
	Dijak samostojno predstavi izsledke	Dijak samostojno predstavi izsledke.	Dijak samostojno predstavi izsledke.

Določitev zadolžitev za zaključni del

Dijaki pripravijo predstavitev s pomočjo plakatov in računalniških predstavitev. Sodelujoči profesorji zagotovijo ustrezen prostor in preverijo delovanje pripomočkov. Dijaki in profesorji preverijo, ali je gradiva na pripomočkih možno ustrezno predstaviti, ter za dijake razmnožijo izročke.

Ocenjevanje znanja

V okviru zgodovine in latinščine dijak napiše poročilo, iz katerega dobi oceno za vsebinski del. Pri slovenščini dobi dve oceni: za govorni nastop ter za pravopisno in skladenjsko podobo poročila. Kritičnega mišljenja in sposobnosti branja ni mogoče ocenjevati, saj za ocenjevanje teh komponent niso izdelani opisni kriteriji ocenjevanja.

POTEK

Priprave

Najpomembnejši sta priprava in načrtovanje. Pobuda za medpredmetno povezavo je prišla s strani dijakov, ki so si pri pouku želeli več aktivnih dni. Pri nekaterih predmetih so se namreč odkrito dolgočasil, motilo jih je tudi to, da se določene vsebine pri več šolskih predmetih ponavljajo. Zato smo se že na začetku leta odločili, da jim na nekoliko drugačen način predstavimo snov, ki se jim sicer zdi tuja, nepriljučna in dolgočasna. Perzijsko državo in njihovo zgodovino smo jim tako želeli prikazati na aktivnejši način in snov povezati z nekom in nečim, kar jim je bližje, vse to pa povezati še z razvijanjem kritičnega mišljenja in bralne strategije. Odločili smo se torej, da skušamo odgovoriti na vprašanje, kako lahko avtentična naloga pripomore k razvijanju kritičnega mišljenja in bralnih strategij. Določili smo podrobnosti vsebin, ki jih bomo obravnavali, in načine, s pomočjo katerih bomo cilje dosegli. Namesto klasične frontalne oblike smo pripravili besedila in slike z nalogami, ki so dijake prisilile v aktivnejše branje. Pripravili smo vprašanja, s pomočjo katerih bomo usmerjali dijake pri branju besedil in pri primerjavi z drugimi besedili. Za branje *Peržanov* smo razdelili vloge, določili kritika, ki je ocenil besedilo, režiserja, ki si je zamislil, kako bi lahko besedilo uprizorili, scenografa, ki si je poskušal zamisliti sceno z vsemi možnimi dodatki, in kostumografa, ki je bil zadolžen za razmislek o čim bolj avtentičnih kostumih. Pri slovenščini so *Antigono* in *Kralja Ojdipa* dijaki brali v okviru domačega branja. S profesorico slovenskega jezika sva pripravili enaka vprašanja za vsa tri dela in nato iztočnice za primerjavo. Podobne iztočnice smo v sodelovanju s profesorico zgodovine pripravili za primerjavo Ajshila in Herodota. Prav tako smo za dijake vnaprej pripravili vprašalnik za evalvacijo.

Potek

S poukom smo začeli ob osmih zjutraj s plenarnim uvodom, kjer smo dijake seznanili s potekom dela in s pričakovanimi rezultati. Razdelili smo jih v skupine (šestkrat po tri) in jim predstavili urnik. Delo v skupinah je potekalo tekoče in brez posebnih zapletov. Vse ugotovitve in poročila smo takoj natisnili in razobesili po stenah, da so bila na voljo tudi preostalima skupinama. Po koncu vsakega sklopa smo namenili po 15 minut za kratka poročila, s katerimi smo seznanili drugi dve skupini z izsledki dela. Dijaki so sledili navodilom in pokazali veliko domišljije pri primerjavah ter duhovitosti pri pripravi predstavitev. Pri samem delu so bili zavzeti, pokazali so tudi visoko mero samostojnosti in znanja, ki so si ga pridobili zunaj formalnega pouka.

Zaključek

Dijaki so vse naloge opravili pravočasno in natančno. Poročila so bila pripravljena s pomočjo programa *Power point*, dijaki so govorili tekoče in brez opore zapiskov, pomagali so si zgolj z opornimi točkami. Jezik je bil primeren in nastop suveren. Povzetki dela so bili ustrezno kratki in smiselni.

EVALVACIJA

Pripravili smo dva vprašalnika, za profesorje in za dijake.

Rezultati – profesorice

Tema se nam je zdela primerna in smiselna ter hkrati za dijake ne prezahtevna. Od nas je po drugi strani zahtevala precej dodatnih priprav: potrebno je bilo prebrati dela (Ajshil, Sofokles, Herodot) ter sestaviti vrsto vprašalnikov in natančnih navodil za delo. Ker takega način dela nismo vajene, je bila ta naloga sicer precej naporna, vendar pa se zavedamo, da se je potrebno prilagajati novim didaktičnim pristopom. Zadovoljne smo bile s samim potekom načrtovanja dela in s potekom dneva. Lahko smo uresničevale svoje ideje; menimo, da sta bili ostali kolegici odprti za ideje in sta sodelovali. Ugotovile smo, da bi bilo tovrstne projekte smiselno ponoviti, in na ta način izrazile tudi željo, da bi se naše izkušnje izkoristile v novih situacijah in tako ne bi šle v nič.

Rezultati – dijaki

Dijaki so menili, da so bili pred samim dnevom o njegovem poteku dobro obveščeni in da so bila navodila jasna. Tema jim je bila všeč, ker je pred tem niso poznali. Zdi se jim smiselno, da se teme, ki bi se pri posameznih predmetih sicer podvojile, obravnavajo naenkrat. S takšno obliko delo so zadovoljni, ker so lahko pri pouku vsi sodelovali in se izkazali s svojim znanjem. Če so se pri posameznem predmetu soočali s težavami ali jih vsebina ni zanimala, so se lahko preusmerili v iskanje podatkov po internetu ali pa so pripravljali predstavitev ali nastopali. Predlagali so, da bi na podoben način obravnavali rimsko književnost, antični roman, vsebine iz vsakdanjega življenja v Grčiji in Rimu ter religijo. Menili so, da so imeli na potek pouka dovolj vpliva in da so lahko svobodneje kot sicer izražali svoje mnenje. Profesorice smo se jim zdele dobro pripravljene, predvsem pa manj nervozne in bolj razpoložene kot pri rednem pouku; zato so bili bolj sproščeni tudi sami. Z delom in predstavitvami so bili zadovoljni, prav tako kot z zapiski, ki so nastali pri pouku.

Izrazili so željo, da bi lahko tudi pri rednih urah bolj sodelovali pri oblikovanju zapiskov; poleg tega si tudi pri siceršnjem pouku želijo več aktivnosti in odgovornosti.

DA ALI NE?

Nekateri učitelji ne vidijo smisla v izvajanju tovrstnih projektov. Prepričani so, da vanje vlagajo preveč dela in energije, iztržek pa je preskromen.

Pomembno je, da se učiteljev v projekte ne sili. V tem primeru jih namreč ne bodo izvedli kvalitetno, to pa jih bo še utrdilo v prepričanju, da so projekti nesmiselni in povezave »privlečene za lase«. Dejstvo je, da je v kvalitetno načrtovanje projektov treba vložiti precej energije in domišljije, a rezultati in zadovoljstvo dijakov govorijo v prid pristopa. Izjemnega pomena je, da se novosti v pouk uvajajo ter da se o njih piše in govori.

Zavedati se je treba, da so kvalitetni projekti dragocena obogatitev pouka, nikakor pa – vsaj v obstoječem šolskem sistemu – ne morejo biti osnova pedagoškega dela.

MEDPREDMETNO IN TIMSKO POUČEVANJE¹³

Strokovne literature o integriranju kurikula in interdisciplinarnosti je nepregledno veliko. Avtorji se med seboj razhajajo že v opredelitvi posameznih pojmov. Pri kratki predstavitvi medpredmetnih povezav se naslanjam na članek Katje Pavlič Škerjanc *Kurikul kot proces in razvoj*.¹⁴

Kurikularne povezave so možne na treh ravneh:

- znotraj predmetov
- med predmeti
- nad predmeti

Glede na število vključenih predmetov poznamo *enopredmetne* in *večpredmetne* povezave, ki jih glede na obseg povezanosti delimo na:

- delne ali parcialne
- celovite ali kroskurikularne

Predmeti se tako lahko povezujejo s pomočjo vsebin, veščin, dejavnosti, didaktičnih metod, uporabe učnih orodij in razvijanja posameznih kompetenc. Interdisciplinarno zastavljen pouk je usmerjen v dijaka, spodbuja njegovo aktivno vlogo v procesu učenja, omogoča doseganje taksonomsko višjih

¹³ Rutar Ilc, Pavlič Škerjanc, *Medpredmetne povezave*, 25–27. O pomenu medpredmetnih povezav, projektne pristopa in vseživljenjskega učenja piše tudi Dimitrij Beuermann v: *Kurikul kot proces in razvoj* (Ljubljana, 2007), 182–94.

¹⁴ »(Kros)kurikularne povezave: od fragmentiranosti do holizma«, v: *Kurikul kot proces in razvoj: zbornik prispevkov posveta*, Postojna 17.-19. 1. 2007 (Ljubljana, 2007), 172–81.

ciljev ter upošteva in spodbuja multiperspektivni prisop k reševanju problemov. Pomembna omejitev je spoštovanje integritete posameznih predmetov. Tako mora biti predmet skladen z učnimi cilji in vključevati vse korake učenja in procesa, vključno s preverjanjem in ocenjevanjem.

Sodelovalno poučevanje je nadpomenski pojem, ki vključuje več vrst poučevanja:

1. *Načrtno sodelovanje*

Pri načrtnem sodelovanju gre za izmenjavo idej, diskusijske skupine, medsebojna opazovanja, skupne učne dejavnosti in zamenjave učiteljev istega predmeta.

2. *Timsko poučevanje tipa A*

To timsko poučevanje imenujemo tudi tandemsko poučevanje. Pomeni, da praviloma dva učitelja poučujeta isto skupino dijakov v istem prostoru.

3. *Timsko poučevanje tipa B*

Dva ali več učiteljev tesno sodelujeta, vendar ne poučujeta iste skupine učencev v istem času.

ANTIČNA KNJIŽEVNOST V PRVEM LETNIKU SPLOŠNE IN KLASIČNE GIMNAZIJE

Pri tej povezavi se povezujeta slovenščina in latinščina kot enakovredna predmeta. Podporno vlogo ima IKT. Nosilna predmeta se povezujeta s pomočjo istih vsebin. Učni načrt za slovenščino v prvem letniku tako splošnih kot klasičnih gimnazij predvideva spoznavanje z antično književnostjo. Med avtorji, ki jih morajo dijaki obvezno spoznati, so naslednji: Homer (*Iliada* ali *Odis-eja*), Sofokles (*Antigona*, *Kralj Ojdip*) ter Katul (*Blagoslov ljubezni*) in Horacij (*Epoda*). Profesor lahko doda še katerega od naslednjih avtorjev: Aristotel (*Poetika*), Herodot (*Zgodbe*), Anakreon (*Eros z zlatimi lasmi*), Longos (*Dafnis in Hloa*), Sapfo (pesmi), Petronij (*Satirikon*), Plutarh (*Življenja velikih Rimljanov*), Vergilij (*Eneida*), Ovidij (*Metamorfoze*) in Plavt (*Dvojčka*). Dijaki klasičnih gimnazij morajo poznati Katula, Horacija, Petronija, Vergilija, Ovidija in Plavta ter z njimi povezane teme (lirika, antični roman, epika in dramatika). Ker se pa večina zvrsti začne v Grčiji, morajo poznati tudi grški ep (in s tem Homerja), grško dramatiko (ter tako Sofokla) in grško gledališče, grški roman (Longos). Spoznati morajo tudi vzornike rimske lirike (Anakreon in Sapfo).

Med možnimi povezavami smo na Gimnaziji Novo mesto v zadnjih dveh šolskih letih (2009/2010 in 2010/2011) izvedli naslednje:

tema	avtorji	število skupnih ur	število ur pri predmetu (lat + slo)
antično gledališče in razvoj dramatike	Sofokles, Plavt	3	1 + 1
antična epika	Homer, Vergilij, Ovidij	4	1+ 1
antična lirika	Sapfo, Anakreon, Katul, Horacij	5	1 + 1

Kot vsaka medpredmetna povezava so morale tudi te skozi *sito smiselnosti*. Oba predmeta sta dosegala svoje cilje, zapisane v učnih načrtih in v maturitetnih katalogih. Kakovost učnih rezultatov na predmetni ravni smo preverjali sproti med samim učnim procesom s spraševanjem (refleksijami, obnovami...). Dijaki so bili aktivni in so tako dosegali boljše rezultate. Tudi ti so jih spodbudili k aktivnejšemu nadaljnjemu delu. S tovrstnimi medpredmetnimi povezavami smo začeli v prejšnjem šolskem letu in jih tudi uspešno prenesli v druge oddelke iste generacije. Letošnja izvedba v drugi generaciji prvošolcev je bila še bolj dodelana in je prinesla podobne rezultate kot v prejšnjem letu.

Naslednja stopnja je *preverjanje ustreznosti povezav*. K poučevanju antične književnosti smo pristopili timsko. Uporabili smo integrativni način poučevanja. To pomeni, da sva bili pri isti uri prisotni dve profesorici, ki sva se dopolnjevali in si pri poučevanju pomagali. Tako sva imeli boljši pregled nad razredom in manj dijakov je imelo priložnost lenariti.¹⁵ Ker so bili dijaki prisiljeni poslušati in sodelovati, so si snov bolje zapomnili. Z avtentičnimi nalogami so znanje še utrdili in ga poglobili ter si ga tako zapomnili za dlje časa. Kot cilj medpredmetnih povezav smo si zastavile globlje razumevanje izbranih besedil ter zgodovinsko in literarnozgodovinsko osvetlitev obdobja, v katerem so živeli in delali avtorji, katerih poznavanje predpisujejo katalogi znanj. Ob tem smo posebno pozornost namenjale razvijanju bralne strategije in izražanja v maternem jeziku. Tudi ta višja cilja sta izjemnega pomena ne samo za v povezavi sodelujoča predmeta, ampak tudi za vse ostale predmete, s katerimi se srečuje gimnazijec. Povezave med dvema predmetoma organizacijsko niso zahtevne, saj je treba najti zgolj termin, ki obema profesorjema ustreza. Na žalost pa zavest o nujnosti povezav še ni na tako visokem nivoju, da bi se upoštevale pri sestavljanju urnikov (in bi ure, namenjene predmetom, kjer so medpredmetne povezave tako rekoč obvezne, sledile neposredno ena drugi, to pa bi omogočilo kvalitetnejšo izvedbo pouka).

¹⁵ Razredi imajo od 26 do 32 dijakov.

Vse povezave morajo biti smiselne in realne; kot take jih morajo prepoznati profesorji ter jih predstaviti dijakom. Dijake je treba opozoriti na vsebine posameznih predmetov, ki se jih obravnava pri medpredmetni uri, ter jih hkrati opozoriti na način preverjanja in ocenjevanja znanja. Snov mora biti za dijake zanimiva in relevantna. Odločilnega pomena je, da se v medpredmetnih povezavah obravnavajo vsebine, ki bi jih dijaki sicer poslušali večkrat. Na ta način tudi posamezni predmeti pridobijo dodaten čas za utrjevanje, preverjanje in ocenjevanje znanja.

Ocenjevanje

V prvi generaciji medpredmetnih povezav smo učitelji ocenjevali samo snov svojega predmeta. Ocenjevanje je torej potekalo enako, kot bi potekalo, če medpredmetne povezave ne bi bili izvedli. Zato smo se v letošnjem šolskem letu odločili za drugačen način ocenjevanja. Dijaki so morali napisati povzetek obravnavane snovi. Opisati so morali obravnavano zvrst, povzeti življenje in delo obravnavanega avtorja in analizirati izbrano delo. Pri latinščini so dobili oceno za vsebino izdelka, profesor slovenskega jezika je ocenil jezikovno pravilnost in profesor informatike oblikovno plat povzetka. Tako je dijak dobil tri ocene za en izdelek. Takšen način ocenjevanja se zdi smiseln tudi z vidika zavedanja dijakov, da morajo tudi pri neudeleženih predmetih paziti na jezikovno pravilnost in smotrno oblikovanost.

BESEDNE ZVEZE Z NAVEZAVO NA ANTIKO V DRUGEM LETNIKU SPLOŠNE IN KLASIČNE GIMNAZIJE

Tudi pri tej povezavi se enakovredno povežeta slovenščina in latinščina. Podporno vlogo ima IKT, saj morajo dijaki preverjati svoje znanje na svetovnem spletu. Povezava je namenjena dijakom drugega letnika splošne in klasične smeri, izvedena pa je bila marca 2011 v enem tednu in v vseh oddelkih drugega letnika. Za pouk v enem oddelku sta bili predvideni po dve šolski uri. V prvi uri so dijaki spoznavali teorijo besednih zvez, reševali so vaje na svetovnem spletu ter v slovarjih in v pravopisu iskali prenesene pomene besednih zvez. V drugi uri so se ukvarjali z besednimi zvezami, ki se tako ali drugače navezujejo na antiko. Najprej so morali poiskati pomen in nato povzeti zgodbo, ki je v ozadju. Tako so dijaki spoznavali Tantalove muke, Sizifovo delo, Pirovo zmago, jabolko spora, Ojdipov kompleks.

Pri odločanju o *smiselnosti* povezave se je sprva pojavljal pomislek, ali nima morda latinščina premajhne, na podporno funkcijo zreduciranje vloge. Toda dejstvo, da se latinščina lahko povezuje s slovenščino tudi na tej ravni,

je pomislek hitro ovrglo. »Klasiki« so večino zgodb poznali že iz prvega letnika, dijaki splošnih oddelkov so pa so jih večinoma slišali prvič. Slovenščina je dosegala svoje cilje na visoki ravni in latinščina ji je služila kot podporni predmet,¹⁶ v klasičnem oddelku pa je medpredmetna povezava omogočala, da so dijaki ponovili nekaj zgodb, ki so jih slišali in brali v prvem letniku. Slovenščina je kakovost preverjala z reševanjem kviza na svetovnem spletu in z iskanjem po slovarjih in pravopisu. Pri latinščini se je snov lahko utrjevala samo v klasičnem oddelku.

Ocenjevanje

Ocenjevanje je potekalo pri slovenščini v obliki slovničnega testa. Zanimivost te povezave je, da sta poučevali dve profesorici v vseh oddelkih drugega letnika, tudi v tistih, kjer sicer ne poučujeta. Zato je bilo treba pred ocenjevanjem v razredu, ki so ga izvedli profesorji, ki v oddelkih učijo, nujno natančno zapisati pripravo in gradivo. Na tej podlagi so kolegi kasneje lahko izvedli preverjanje in ocenjevanje znanja.¹⁷

DRUGI PROJEKTI, NAMENJENI KLASIKOM

Da bi bilo učenje latinščine za dijake kar se da zanimivo, ga skušamo popestriti tudi z ekskurzijami. Za dijake klasične gimnazije sta obvezni dve ekskurziji: tradicionalna ekskurzija v Rim (s Pompeji in Neapljem) ter novost v ponudbi ekskurzij, tridnevno strokovno izobraževanje za »klasike« po Dalmaciji. V želji, da bi predstavili dijakom zgodovino slovenskega ozemlja v antiki, pripravljamo tudi ekskurzijo po slovenskih mestih, ki so bila tedaj večjega pomena. Izvedli smo tudi enodnevno medpredmetno ekskurzijo v Stično, kjer so si dijaki ogledali samostan; večji del obiska smo posvetili izdelavi knjig in rokopisov. V Slovenski kinoteki smo si ogledali film 300, o katerem so dijaki razpravljali tudi pri pouku zgodovine.

Sorodna dejavnost so izmenjave s klasičnimi gimnazijami. Tu dijaki na zanimivejši in zabavnejši način spoznavajo nekatere teme, ki sicer ne sodijo med najbolj priljubljene; v ospredju izmenjav pa sta druženje dijakov različnih gimnazij in izmenjava izkušenj.

Pouk latinščine mora biti dinamičen in pester, saj se dijaki enoličnega pristopa zlahka naveličajo. Treba si je prizadevati, da so dijaki aktivni, da pri pouku uresničujejo svoje potenciale in da – v okviru programa – najdejo tis-

¹⁶ V klasičnem oddelku je povezava ponudila možnost ponavljanja zgodb, ki so jih dijaki poslušali v prvem letniku.

¹⁷ Priprave in gradiva je vodja ŠRT-ja zbrala v zbornik, ki bo učiteljem služil pri načrtovanju medpredmetnih povezav v bodoče.

to, kar jih najbolj zanima. Tako naj dijak bere, poroča, piše, razmišlja in aktualizira antiko ter jo vzporeja z današnjim časom. Manj privlačne teme, med katere bi dijaki nedvomno soglasno uvrstili nepravilne oblike perfekta (tem bi za mišji rep sledila tretja deklinacija), pa je treba predstavljati in utrjevati na način, ki je dijakom blizu. Izjemen pripomoček za to je i-tabla.

Današnji dijaki so se razmeroma malo pripravljali učiti doma. V letošnjem šolskem letu se je naša šola pridružila projektu Zavoda RS za šolstvo *Učenje učenja*. V tem okviru profesorji spoznavamo različne strategije učenja, ki jih predstavimo dijakom in jih naučimo učenja po novih metodah. Dijake skušamo naučiti tudi ustreznejšega zapisovanja in izpisovanja snovi.

Naj bo ta kratki pregled drugih »klasikom« namenjenih dejavnosti zgolj uvod v morebiten razmislek o uvajanju novosti v pedagoško delo, več o njih pa tedaj, ko se bodo novi projekti zaključili.

SKLEP

Za kvalitetno izvedbo projektnega dne / tedna so nujno potrebni v projekt prepričani sodelavci, podpora vodstva in kvalitetne zamisli. Vodstvo mora tovrstno delo spodbujati in podpirati. Kolegom ne sme biti žal časa in energije, ki ju vlagajo v tovrstno delo. Prisluhniti je treba tudi dijakom in, če je le mogoče, upoštevati njihove želje; tovrstne projekte namreč izvajamo zanje in zaradi njih.¹⁸

Povezave med predmeti morajo biti realne in smiselne. Delo je treba temeljito načrtovati in natanko predvideti, kaj bo določeni predmet k projektu prispeval in kaj bo pri njem pridobil. Predvideti je treba tudi način preverjanja in ocenjevanja. Za uspešno izvedbo ključnega pomena sta izbira teme, ki naj bo za dijake (in profesorje) zanimiva, ter skrbno načrtovanje posameznih korakov.

Delo dijakov mora biti ocenjeno. Z ocenjevanjem vsebinskih dosežkov ni težav, ocenimo jih po kriterijih, ki veljajo za delo v razredu. Težje je pri višjih ciljih (npr. pri spremljanju kritičnega mišljenja in bralni pismenosti). Za ocenjevanje teh dosežkov namreč še niso izdelani opisni kriteriji, zato jih ni mogoče primerno oceniti. Prav pa je, da jih spremljamo, vrednotimo in dijaku nudimo povratno informacijo o njegovem napredku pri doseganju zastavljenih ciljev.

18 Pavlič Škerjanc, »(Kros)kurikularne povezave«, 177-78.

Varia

Ekskurzija Društva za antične in humanistične študije: kulturnozgodovinska pot Čez Most po modrost

V soboto, 15. maja 2010, se je skupinica članov Društva za antične in humanistične študije in gostov z minibusom podala na Most na Soči na kulturnozgodovinsko pot *Čez Most po modrost*, ki obiskovalcem predstavlja večtisočletno kulturnozgodovinsko in še posebej arheološko dediščino tega kraja. Na Mostu na Soči je namreč stalo naselje že v srednji ali pozni bronasti dobi; najstarejša lokalna stavba, katere ostanki so se ohranili, izvira iz obdobja 1300—1000 pr. Kr. Največji razcvet Tolminske pa je prišel v starejši železni dobi, katere kultura se imenuje »svetolucijska« prav po Mostu na Soči oziroma njegovem drugem imenu, Sveta Lucija. Imena rimske naselbine na Mostu, ki je doživela svoj višek v 3. in 4. stol. po Kr., sicer žal ne poznamo, ohranjeni pa so denimo impozantni temelji vile, ki je imela celo sudarij (potilnico). Tudi v novejšem času kraj ni izgubil kulturnega pomena, saj je bil dom več slovenskih izobražencev in umetnikov (omenimo lahko hišo pisatelja Ivana Preglja).

Vseh postaj na poti je dvaindvajset, opremljena je z informacijskimi tablamami, razstavnimi nišami z replikami, rekonstrukcijami poslopij ipd., po njej pa nas je z izrednim poznavilstvom in predanostjo popeljal arheolog Miha Mlinar iz Tolminskega muzeja, njen idejni oče in avtor knjižice *Čez Most po modrost*. Vreme nam je bilo kljub neugodnim napovedim naklonjeno, zanimivosti, ki smo jih videli na arheološki poti in pozneje še v Tolminskem muzeju ter na Tonovcovem gradu pri Kobaridu, pa so obilno poplačale našo odločitev. Tolminski muzej omogoča obiskovalcu sprehod skozi zgodovino: od originala neandertalčeve piščali prek zakladnih najdb železne dobe in rimskih artefaktov vse do tolminskega kmečkega upora (1713) in do sodobnosti. Dan smo zaključili z vzponom na arheološko najdišče Tonovcov grad z

ostanki treh poznoantičnih cerkva (nad dvema so zdaj znova zgradili poslopji) in z ostanki hiše malce nižje.

Na začetku kulturnozgodovinske poti je niša z repliko grškega skifosa iz 5. stol. pr. Kr., okrašenega s sovico med oljčnima vejicama, katerega original (na sliki) hrani Tolminski muzej. Posodico je našel Miha Mlinar v enem izmed grobov na Mostu, sovica pa je postala simbol poti Čez Most po modrost. (Slika: David Kovačič)

Nada Grošelj

Izvlečki / Abstracts

Brane Senegačnik

OČI IN SLEPE PEGE ČASA. O POLITIČNEM/
IDEOLOŠKEM IN RELIGIOZNEM OBZORJU
INTERPRETACIJE AJSHILOVIH *PERŽANOV*

Ajshilovi *Peržani* so predmet številnih interpretativnih zadreg in razhajanj, povezanih z njihovo izjemno (zgodovinsko) tematiko, pa tudi s pravim avtorjevim namenom oziroma funkcijo te drame. Branje antičnih del skozi kulturne filtre lastnega časa je sicer neizogibno in lahko tudi plodno, vendar je dejansko relevantno samo, če upošteva eno osnovnih hermenevtičnih postavk in vključuje refleksijo interpretovih lastnih izhodišč oziroma osvetljuje njihove relativnosti. Najstarejše ohranjeno delo evropske dramatike se večinoma interpretira v kulturno-političnem obzorju, kakor ga definirajo sodobni epistemski koncepti, medtem ko ostaja njegova religiozna razsežnost neopazena, čeprav je nespregledljiva ne le zaradi splošnega kulturnega okvira, ki je bistveno določal izvorno »hermenevtiko« tragiških del, temveč tudi zaradi besedila samega. Tak konceptualno povzročen spregled »nespregledljivega« avtor označuje kot slepo pego časa.

Eyes and Blind Spots of Time. On the Political/
Ideological and Religious Horizons of Interpreting
Aeschylus' *Persians*

Aeschylus' *Persians* has caused many quandaries and divergences in interpretation, both in terms of its exceptional (historical) subject-matter and of the author's true purpose, that is, the function of the play. While reading works of antiquity through the cultural lens of our own age is unavoidable and may prove fruitful, it can only carry weight if it takes into account a basic hermeneutic principle, that is, if it includes a reflection on the interpreter's own starting-points, shedding light on their relativity. The oldest preserved work of European drama is generally interpreted within cultural and political horizons as defined by modern epistemic concepts, while its religious dimension passes unnoticed, although it should not be neglected – not only because of the general cultic framework which determined the original

»hermeneutics« of tragedies, but also because of the text itself. This conceptually conditioned neglect of the »non-negligible« is described by the author as a »blind spot of time«.

Alenka Cedilnik

ZGODOVINSKO OZADJE SENEKI PRIPISANE OKTAVIJE

Najverjetneje v prvih letih Vespazijanovega vladanja je nastalo dramsko delo z naslovom Oktavija neznanega avtorja. Delo prikazuje žalostno usodo Neronove prve žene Oktavije, ki so jo kot trinajstletno deklico poročili z bodočim cesarjem, ta pa jo je po devetih letih nesrečnega zakona najprej izgnal in jo dal kmalu zatem usmrtiti. Prispevek obravnava zgodovinsko ozadje dramskega dogajanja in s tem namenom kratko predstavlja pogloblitve dogodke, ki so vodili v tragično smrt Neronove prve žene. Kot glavni mejniki obravnavanega dogajanja so izpostavljeni: Agripinina poroka s cesarjem Klavdijem, Oktavijina poroka z Neronom in Neronova poroka s Popejo Sabino, ob tem pa tudi usmrtitve najožjih članov Neronove družine: Klavdija, Britanika, Agripine, Oktavije in na koncu Popeje Sabine.

The Historical Background to the Pseudo-Senecan *Octavia*

It was most likely the early years of Vespasian's reign that saw the composition of *Octavia*, a play by an unknown author. It portrays the sad fate of Nero's first wife, Octavia, married as a girl of thirteen to the future emperor, who banished her after nine years of an unhappy marriage and soon afterward ordered her execution. The paper examines the historical background of the plot, outlining to this purpose the main events leading to the tragic death of Nero's first wife. The following milestone events are highlighted: Agrippina's marriage to Emperor Claudius, Octavia's marriage to Nero, and Nero's marriage to Poppaea Sabina, as well as the executions of Nero's closest family members: Claudius, Britannicus, Agrippina, Octavia, and, finally, Poppaea Sabina.

Aleš Maver

PERŽANI IN HERMANOVA BITKA: DVA VOJAŠKA SPOPADA NA ODRU

Prispevek skuša potegniti vzporednice med dvema dramama, v ospredju katerih sta zgodovinski bitki, med Ajshilovimi *Peržani* in *Hermanovo bitko*

Heinricha von Kleista. V večjem delu je primerjava smiselna le, če Kleistovo besedilo razumemo kot prisposodbo za francosko-pruski vojaški spopad v začetku 19. stoletja, kakor se pogosto domneva. Če je temu tako, obstajajo med dramama tako zanimive podobnosti kot osupljive razlike. *Peržani* poudarjajo različen odnos do svobode in sužnosti pri Grkih in Perzijcih, vendar se izognejo vsakemu namigu na kolektivno perzijsko krivdo za katastrofalni poraz. *Hermanova bitka* po drugi strain preseneča s črno-belo logiko, ki jo izraža predvsem naslovni junak. Vendar položaj drame kot velikega domoljubnega besedila postavlja pod vprašaj dejstvo, da njegovega stališča nikakor ne gre izenačevati s tistim Kleista samega.

The Persians and *Die Hermannsschlacht*: Two Military Clashes Onstage

The paper seeks to identify the parallels between two plays foregrounding historical battles: between Aeschylus' *Persians* and Heinrich von Kleist's *Hermannsschlacht*. For the most part, this comparison is meaningful only if Kleist's text is understood as a metaphor for the early 19th century French-Prussian armed conflict, as it is often assumed. Viewed in this light, the two plays reveal both fascinating similarities and surprising differences. The *Persians* stresses the differences between the Greek and Persian attitudes to freedom and slavery, but avoids hinting at the collective Persian responsibility for their catastrophic defeat. *Die Hermannsschlacht*, on the other hand, comes as a surprise with its black-and-white logic, expressed primarily by the titular hero. However, the status of the play as a great patriotic text is challenged by the fact that the hero's standpoint can hardly be equated with Kleist's own.

Jerneja Kavčič

MED SINHRONIM IN DIAHRONIM POGLEDOM: NEKAJ PROBLEMOV SKLADNJE NEDOLOČNIKA V HELENISTIČNI IN BIZANTINSKI DOBI

V opisu skladnje nedoločniških polstavkov v helenistični in bizantinski grščini prevladuje izrazito zgodovinski pristop. Skladenjske spremembe se interpretirajo izključno z vidika umikanja ter končnega izginotja nedoločnika. Kljub temu pa v navedenih obdobjih ni mogoče obiti skladenjskih sprememb, ki ne morejo biti zgolj posledica omenjene težnje. Mednje sodijo raba konstrukcije AcI v primeru sonanašalnih osebkov, raba nikalnic v povednih nedoločniških polstavkih ter nedoločniški odvisni vprašalni polstavki.

Between Synchronic and Diachronic View: Some problems of the Syntax of the Infinitive in the Hellenistic and Byzantine Periods

The description of the syntax of infinitival clauses in Hellenistic and Byzantine Greek is dominated by a markedly historical approach, which interprets syntactic changes in the light of the decline and final disappearance of the infinitive. However, there is no avoiding the syntactic changes in Hellenistic and Byzantine Greek which cannot be adequately explained as simple consequences of the tendency described. These changes include the use of the AcI structure in the case of coreferential subjects, the use of negative particles in indicative infinitival clauses, and the emergence of indirect infinitival questions.

Gian Biagio Conte

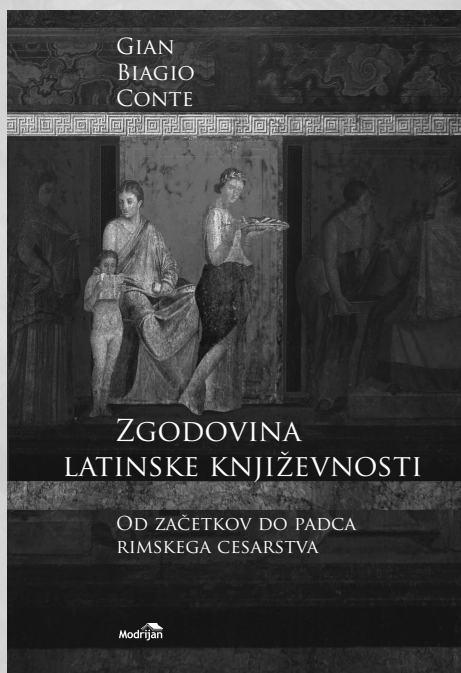
ZGODOVINA LATINSKE KNJIŽEVNOSTI

Od začetkov do padca
rimskega cesarstva

Prevod: Barbara Zlobec del Vecchio, Nadia Marincic Maniaco,
Nadja Rebec, Lidia Rupel Concina, Neva Zaghet, Sonia Zupancich

Nepogrešljiv priročnik za vse, ki se
strokovno ukvarjajo s književnostjo,
kulturo in zgodovino rimske antike,
z latinsko književnostjo poznejših
obdobj in recepcijo latinske antike
v srednjem in novem veku.

Naročniki revije Keria imajo 10-odstotni popust.

trda vezava,
16 × 23,5 cm,
880 strani,
47,90 €

jesen 2011

Ovidij

Metamorfoze

Knjige I–III

Prevod: Barbara Šega Čeh

Longin

O vzvišenem

Prevod in spremna študija: Kajetan Gantar

Tertulijan

Štirje spisi

Spektakli – Vojak in njegov venec –
Ženska kozmetika – Črški plašč

Prevod in spremna študija: Marko Marinčič

Naročila in informacije

MODRA ŠTEVILKA
((●080 23 64))

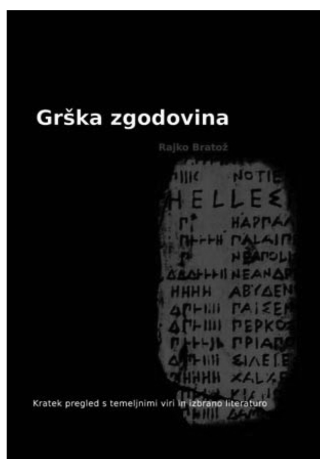
Modrijan
www.modrijan.si

Zveza Zgodovinskih društev Slovenije je v Zbirki Zgodovinskega časopisa izdala:

40. zvezek

Rajko Bratož: **Grška zgodovina** (Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo), tretja, dopolnjena izdaja. Pregledno delo grške antične zgodovine je dopolnjeno z novimi spoznanji. Prodajno uspešnico izdajamo v sodelovanju s Študentsko založbo (zbirka Scripta); obseg: 322 str., ilustr., trda vezava, cena: 34,00 EUR.

41. zvezek

Marjeta Šašel Kos: **Rimsko osvajanje zahodnega Balkana - Ilirik v Apijanovi Ilirski zgodovini.** Slovenska prirejena izdaja odmevne knjige *Appian and Illyricum* je namenjena predvsem študentom zgodovine, arheologije, historične antropologije in klasične filologije ter vsem tistim bralcem, ki jih zanimata konec prazgodovine in antika na jugovzhodnoalpskem, jadranskem in zahodnobalkanskem prostoru. Izid knjige je finančno podprla Javna agencija za knjigo RS; obseg: 300 str., ilustr., cena: 23,00 EUR.

